

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧВЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

КІШ КРИСТІАН БЕРТАЛОНОВИЧ

**УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ, ЕТНІЧНИЙ ТА
РЕЛІГІЙНИЙ РОЗВИТОК**

8.014.03 - «Середня освіта (Історія)»

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня
магістра

Науковий керівник:
Зубанич Ласлов Ласлович,
кандидат історичних наук, доцент

Ужгород 2024

Регістрація _____ 3 _____
(номер)

« 20 » _____ грудня _____ 20 24 р.

Валта
(підпис лаборанта кафедри)

Балча Е.В.
(прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри

Забанич Л.Л.
(підпис) _____
(ініціали, прізвище)

К.і.н. доц. ЖУЧЕНЯ
(науковий ступінь, вчене звання)

« 23 » _____ грудня _____ 20 24 р.

Рецензент

Р
(підпис)

Гершков О.В.
(прізвище, ініціали)

К.і.н. доц. ЖУЧЕНЯ
(науковий ступінь, вчене звання)

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYÜGYI MINISZTERIUM
UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
UKRÁN-MAGYAR OKTATÁSI TUDOMÁNYOS INTÉZET
MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI INTEGRÁCIÓS TANSZÉK

KISS KRISZTIÁN

**A MAGYAR KIRÁLYSÁG A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN:
TÁRSADALOM-POLITIKAI, GAZDASÁGI, NEMZETISÉGI ÉS
VALLÁSÜGYI FEJLŐDÉS**

8.014.03 – „Középfokú oktatás. Történelem”

Magiszteri diplomamunka

Tudományos vezető:
dr. Zubánics László, docens

Ungvár – 2024

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	2
I.FEJEZET. A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS HATÁSAI MAGYARORSZÁG FEJLŐDÉSÉRE	
1.1. A szabadságharc kitörésének előzményei.....	14
1.2. A szabadságharc és annak következményei.....	21
II. FEJEZET. MAGYARORSZÁG KONSZOLIDÁCIÓJA A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	
2.1. Az ország politikai, szociális-gazdasági fejlődése III. Károly uralkodása alatt.....	32
2.2. A nőági örökösödés biztosítása és a Pragmatica Sanctio.....	39
2.3. Magyarország szerepe az osztrák örökösödési háborúban.....	50
III. FEJEZET. MAGYARORSZÁG MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA IDEJÉN	
3.1. Magyarország szociális-gazdasági fejlődése a XVIII. század második felében.....	54
3.2. Mária Terézia reformjai Magyarországon.....	61
IV. FEJEZET. MAGYARORSZÁG II JÓZSEF URALKODÁSA IDEJÉN	
4.1. II. József politikai portréja.....	67
4.2. II József reformjai.....	69
4.3. A katolikus egyház és II József kapcsolatainak összefüggései.....	80
KÖVETKEZTETÉSEK.....	87
FORRÁS- ÉS IRODALOM JEGYZÉK.....	91
MELLÉKLETEK.....	97

BEVEZETÉS

A magyar rendek az 1687-es pozsonyi országgyűlésen az erőviszonyokat felismerve lemondtak a Habsburgok javára a királyválasztásról és az Aranybulla ellenállási záradékáról. Az országra jellemző volt tehát az abszolutista törekvésekből fakadó elégedetlenség: a rendi önállóságot teljesen eltörölték, számos társadalmi réteget fenyegetett megélhetési válság. A szabadságharc kitérésében a külpolitikai helyzet is közrejátszott. Ekkor robbant ki ugyanis a spanyol örökösödési háború (1701–1714), ami európai méretűvé vált. Így tehát a Habsburgok is belekeveredtek, a katonákat a császári csapatokba pedig I. Lipót a magyar parasztok besorolásával oldott meg. A Rákóczi-szabadságharc az oszmán uralom alól felszabaduló Magyarország első jelentős szabadságharca volt a Habsburg abszolutizmus ellen.

1704 elején II. Rákóczi Ferenc az 1703. június 7-ére keltezett manifesztumban tudósította a külföldi hatalmi érdekcsoportokat arról, hogy Magyarországon az állami önrendelkezésért fogott fegyvert az ország lakossága. A kiáltvány címe *Universis orbis Christiani principibus et respUBLICIS* volt. A II. Rákóczi Ferenc vezette küzdelem a rendi kiváltságok védelméért, az ország belső önállóságáért (maximális programként a Habsburg-monarchiából való kiválásért, vagyis az ország teljes függetlenségéért) folyt, és végül az egyenlőtlen erőviszonyok, a kedvezőtlené váló európai politikai helyzet és az ország belső társadalmi ellentmondásai miatt bukott el. A szatmári béke politikai és vallási amnesztiát biztosított a kurucoknak, így a bukás ellenére a szabadságharc megakadályozta Magyarország teljes beépítését a Habsburg Birodalomba, és az ország rendi alkotmánya, ha látszólagosan is, de fennmaradt.

A Rákóczi-szabadságharc végétől a XVIII. század végéig tartó hosszú időszak volt a Habsburg-ház által újraegyesített történelmi Magyar Királyságban az abszolutizmus kora. Ebben a korban jelent meg a németesítési szándék, aminek következtében a Habsburg Birodalom hivatalos nyelve a német lett. Erdélyt nem egyesítették Magyarországgal, hanem külön kormányozták és a közigazgatási

átszervezés során felszámolták vármegyéit, valamint a székely és szász székeket és kerületeket. Sőt, évtizedeken keresztül össze sem hívták az országgyűlést, sem Magyarországon, sem Erdélyben. Magyarország területén különböző történeti alakulások jöttek létre. A török után Erdély Habsburg korszaka következett, Horvátország területbővüléssel Magyarországhoz kapcsolt részévé vált, a katonai határőrvidék az Adriai tengertől Bukovináig húzódott és teljesen császári igazgatás alatt állt, míg a Temesi Bánságot az udvari kamara felügyelte. Átalakult a törvénykezési szervezet is, létrejött a kiralyi kúria, az ország legfelsőbb bírósága, kialakult a járásokban a szolgabírói ítélőszék. Legfontosabb változást a kerületi tábláklétrehozása jelentette, mellyel a feudális jogszolgáltatás modern társasbírói fórumot kapott.

Kutatásom *célja* – megismerni Magyarország helyzetét a Rákóczi-szabadságharcot körülölelő korszakban. Kutatásom *kronológiai határa* az 1697-től 1787-ig terjedő időszak. Az évfolyammunka *földrajzi határáként* a Magyar királyság, Erdély, Habsburg birodalom területét jelöltük meg.

A kutatott téma aktualitása abban rejlik, hogy Rákóczi Ferenc és II. József a magyar történelem egyik legnépszerűbb nemzeti hőseivé váltak, akiknek az emlékét szinte valamennyi magyar helységben őrzi egy utca, tér vagy intézmény. A Fejedelem nemcsak a magyar történelem kedvelt személyisége, hanem hasonló népszerűség övezi személyét számos európai országban, mint például Lengyelországban vagy Franciaországban. Fontos kiemelnünk továbbá, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követően bár Magyarország a Habsburg Birodalom része lett, mégis különbözött a birodalom egyéb területeitől. A török háborúkat követően ország belső területei elnéptelenedtek. A helyzet javítását azonban a Habsburg-uralkodók szívügyüknek tekintették, így szervezett betelepítéssel csábítottak embereket az országba. Magyarország népessége a betelepítések és a bevándorlás következtében növekedésnek indult, a nem magyar nyelvűek aránya azonban számottevően megemelkedett. 1711 után megindulhatott a felzárkózás Európához, de az ország részei eltérő fejlettségi szinten voltak. Mária Terézia (1740-80) uralkodása kezdetén a magyar rendek megvédték a birodalmat az

osztrák örökösödési háborúban, de Szilézia elvesztése után az állam modernizálására volt szükség, amit a magyar rendek akadályoztak, ezért a királynő rendeleteket alkotott. Oktatási rendelete kötelezővé tette az iskolát minden gyermek számára hat és tizenkét éves kor között, egészségügyi rendelete pedig előírta képzett orvosok és bábák alkalmazását. Az utóbbiak ingyen segítették a szegények gyermekeinek világrajövetelét. A rendi jogok védelmét felváltotta a nemzeti érdekek védelme. Fontos lett az anyanyelv művelése és korszerűsítése = nyelvújítás kezdete. Uralkodása alatt számos olyan rendelet lépett hatályba, melyek jelentősen elősegítették az ország fejlődését.

Munkám fő **feladatai** közzé tartozik:

- megismerni a Rákóczi-szabadságharc politikai, gazdasági és kulturális hatásai Magyarországra nézve;
- jellemezni Magyarországot a XVIII. század első felében;
- bemutatni Magyarországot Mária Terézia uralkodása idején.
- bemutatni Magyarországot II József uralkodása idején

A magiszteri munka megírása során számtalan forráskiadvány, tanulmány volt segítségünkre. Mikor a száműzetés fanyar sorsára jutott II. Rákóczi Ferenc fejedelem hozzákezdett az Örök Igazságnak ajánlott Emlékiratainak^{1,2,3} megírásához, a magára maradt ember mélyen önmagába tekintő számotadásával ebben a mondatban foglalta össze történelmet jelentő közszereplését: "*Nem félek őszintén kinyilatkoztatni óh örök igazság, kinek jelen munkámat ajánlanám, hogy egyedül a szabadság szeretete és a vágy hazámat felmenteni az idegen járom alól, volt célja minden tettemnek.*"⁴

¹Keller Imre. II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. Ford. Domján Elek. Miskolcz, 1903. // Századok, 1904. (38. évf.) 7. sz. - 711–715. o.

²Rákóczi Ferenc. Emlékiratok. – Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. –522. o.

³Rákóczi Ferenc. Fejezetek a vallomásokból. – Budapest: Kriterion Könyvkiadó, 1979. - 214. o.

⁴Asztalos Miklós. II. Rákóczi Ferenc és kora. – Budapest: Dante Könyvkiadó, 1934. - 492 o.

Politikai levelezésében^{1,2,3} és a korabeli okiratokban^{4,5,6,7,8} pedig több világos utalást is találunk arra nézve, hogy Rákóczi szabadságszeretét és hazája felszabadítása iránti vágyát őseivel szemben érzett lelki kapcsolata és tőlük származó politikai örökségének tudata táplálta. Tudta és ezt nem egyszer hangsúlyozta is, hogy őseitől olyan politikai kötelezettségek szálltak rá, amelyek elől nemcsak nem térhet ki, de amelyeket egyedül csak ő végezhet el.

A kor legfontosabb fennmaradt forrásainak a különféle rendeletek, levelezések tekinthetőnk. Ezek közül is kiemelkedik a Pragmatica Sanctio⁹ (jelentése: 'örök érvényű szerződés'), mely biztosította III. Károly lánya, Mária Terézia utódlását. A magyar országgyűlés 1723-ban fogadta el a nőági örökösödést, emellett kimondta az ország törvényi és kormányzati, vagyis rendi különállását a Habsburg Birodalmon belül. Fontos eleme volt a törvénynek az is, hogy a birodalmat a család tagjai nem oszthatják fel egymás között, vagyis mindig egy kézben egyesül az uralkodói hatalom, továbbá, hogy Magyarország a birodalmat érintő külső támadások esetén köteles katonai segítséget nyújtani a dinasztíának.

Berzeviczy Gergely a magyar kutatók közül elsőként elemezte a jobbagyság történetét. 1797-ben Lőcsén jelent meg első jelentős munkája, a *De commercio et industria Hungariae*¹⁰ (Magyarország kereskedelméről és iparáról), amely a klasszikus skót közgazdász, Adam Smith (1723–1790) nézeteit tükrözte.

¹ II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Szerk.: Thaly Kálmán. 2. köt., 1707–1709. – Budapest, 1873. - 656. o.

² II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. // A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 5. köt. Sajtó alá rend. Géresi Kálmán. Budapest, 1897. - 767 o.

³ Baranyai Béla. A Rákóczi-kor bibliographiája. // Századok, 1904. (38. évf.) 7. sz. - 723–728. o.

⁴ A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Franc. – Budapest: Magyar Könyvklub – Officinia Nova Könyvek, 2000. - 840. o.

⁵ A szatmári béke. Szerk.: Bánkúti Imre. – Budapest: Akadémiai, 1981. -162. o.

⁶ A szatmári béke története és okirattára. Szerk.: Lukinich Imre. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1925. - 633 o.

⁷ Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1903. -235. o.

⁸ Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatic Sanctio lényege és annak helyzete a magyarközjogban. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1898. - 311. o.

⁹ Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1903. -235. o.

¹⁰ Horváth Róbert. A közgazdasági elemzés Berzeviczy Gergely műveiben. – Szeged: Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1971. -111 o.

Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkésszel közösen írt latin és német nyelvű tanulmányaiban pedig a magyar parasztság helyzetét elemezte. Tudományos munkáiban szakított kora gyakorlatával, és korszerű statisztikai módszerekkel világított rá az elmaradás okaira, mindamellett megoldást is ajánlott a gondok orvoslására. Nézetei messzemenőig sértették a fennálló feudális társadalom híveit. 1806-ban adták ki a *De conditione et indole rusticorum in Hungaria*¹ (A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon) című munkáját, amely a magyar kutatók közül elsőként hasonlította össze egymással Európa paraszti lakosságát, a jobbágyság történetének vizsgálatával pedig a hazai történeti néprajz úttörője lett. A szerző tisztában volt azzal, hogy a parasztság nyomorúságának bemutatása és a feudális viszonyok kemény bírálata nem lesz mindenki ínyére.

A Habsburgok évszázadokon keresztül fontos szerepet játszottak Európa történetében. Jelentőségüket, szerepüket azóta is vitatják, csodálók és kérlelhetetlen ellenfelek mindmáig vannak. A két kiváló történész, Gonda Imre és Niederhauser Emil² nem csupán a család történetét írta meg, nem is a Habsburgok országainak részletes történetét, hanem azt vizsgálták korszerű szemlélettel és széles körű tájékozottsággal, hogy milyen szerepük volt a társadalmi haladás menetében és a nemzetközi viszonyok alakulásában. A külföldi könyvpiacok állandó slágerei a Habsburgokról szóló könyvek. Minden bizonnyal Gonda Imre és Niederhauser Emil modern szemléletű marxista feldolgozása rangos helyet vív ki a Habsburgokkal foglalkozó nem csekély számú könyv között.

Az 1711. április 29–30-án aláírt szatmári béke megítélésében egymással ellentétes nézetek élnek mind történetírásunkban, mind köztudatunkban. Vannak, akik a béke megkötésének szükségességét és realitását is vitatják, következményeit pedig katasztrófálisnak tartják az ország későbbi fejlődése szempontjából. De a békekötés elkerülhetetlenségét elismerők is valamiféle

¹ Tessedik Sámuel - Berzeviczy Gergely. A parasztnak állapotáról Magyarországon. / Szerk.: Zsigmond Gábor. – Budapest: Neumann Kht., 1979. -433 old.

² Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egy európai jelenség. –Budapest: Gondolat, 1978. -322. o.

áruslásnak és elmaradásunk fő okának tartják. Bánkúti Imre¹ könyve a kuruc és labanc nemesség közös osztályérdekeiből, az európai és főleg a monarchián belüli erőviszonyokból kiindulva igyekszik reális képet festeni e sorsdöntő esemény létrejöttének körülményeiről, a főszereplők tevékenységének és döntéseinek mélyebb okairól, valamint a békekötésnek a későbbi fejlődésben betöltött szerepéről. A továbbiakban felhasználtam még Barta János², Bartoniek Emma³, Benda Kálmán⁴, Bertényi Iván – Gyapay Gábor⁵, Frankl Vilmos⁶ kiadványát.

Vajon lehetséges-e ideológiai-politikai előírások és propaganda nélkül nemzeti történeti szintézist írni? Vajon milyen az a nemzeti történelem, amelyik nem a közjogi, párt- és államhatalom alakulására, vagy éppen az osztályharcos szemléletre építi a múltat? Annak a harmadfél évszázadnak a története, melyben a magyarság sorsát részben a török fenyegetés, részben az akkori világ két legerősebb birodalma – a török és Habsburg – közé szorultsága határozta meg, különösen alkalmas a kérdések megválaszolására.

Szakály Ferenc⁷ az eseménymenetet követve részletesen elemzi és bemutatja a demográfiai, etnikai, gazdasági és társadalmi fejlődést. S mindezt a megszokottól eltérően: a fejlődés nemzetközi összefüggésének háttérével időrendi helyükön ismerteti a település- és népességtörténetek etnikai, gazdasági és társadalmi fejleményeit. A szerző célja, hogy az eddig szétválasztott és elemekre bontott történelmet, az egykoron szétválaszthatatlanul együvé tartozó elemek egységét helyreállítsa.

¹Bánkúti Imre. A szatmári béke. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. - 162. o.

²Barta János. Nyugat-Európa és Rákóczi. A Spanyol örökösödés és Magyarország. // Historia 2003/3 XXV kiadás. - 122-134. o.

³Bartoniek Emma. A magyar királykoronázások története. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1987. -178. o.

⁴Benda Kálmán. Európa és a szabadságharc. – Budapest: Gondolat, 1989. -319. o.

⁵Bertényi Iván – Gyapay Gábor. Magyarország rövid története. – Budapest: Maecenas Kiadó, 1993. - 224. old.

⁶Frankl Vilmos. A magyar nemzet története II. füzet. (1301-1526). – Budapest: Szent-István Társulat 1872, - 272. old.

⁷Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás. 1440–1711. – Bp.: Háttér Lap-, és könyvkiadó, 1993. - 368. o.

A továbbiakban Jósvainé Dr. Dankó Katalin¹, Kovács Ágnes², Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes³, Marczali Henrik⁴, Niederhauser Emil⁵, R. Várkonyi Ágnes⁶, Szekfű Gyula⁷, Szilágyi Sándor⁸ munkáját használtam még fel.

A Rákóczi-szabadságharc a magyar újkori történelem egyik legfontosabb eseménye. Eredményeként a magyar különállás megmaradt a török kor után a Habsburg Birodalom keretei között is. Éppen ezért emléke nagyon sok területen fennmaradt. II. Rákóczi Ferenc születésétől kezdve a korabeli Magyarország közéletének egyik legfontosabb szereplője volt. Thököly Imre államát a felszabadító háború során a Habsburg-hadak megszállták, és a török oldalán kitartó fejedelem serege felbomlott. A kurucok visszaszorultak az ország északkeleti területére, és a vezető nélkül maradt mozgalom látszólag már nem veszélyeztette I. Lipót uralmát. A kurucok közül azonban sokan abban bíztak, hogy a fiatal II. Rákóczi Ferenc majd mostohaapja helyére lép, és újraindítja a felkelést. Az országban az elégedetlenség akkorára nőtt, hogy amikor a franciákkal nyugaton folytatott háború miatt kivonták a félelmetes vértés lovas császári ezredeket Magyarországról, megindult a nyílt felkelés, melynek Rákóczi elvállalta a vezetését. Rákóczi zászlóbontása után a Habsburgok intézkedéseivel elégedetlen nemesek is tömegesen csatlakoztak a kuruc erőkhöz. A rendek Rákóczit előbb erdélyi fejedelemmé, majd egész Magyarországot irányító vezérlő fejedelemmé választották.

1707-ben a Habsburg-ház trónfosztását is kihirdették, ezzel Rákóczi állama elszakadt a Habsburg Birodalomtól. A nemzetközi helyzet azonban nem kedvezett, miután a Habsburg-haderő felülkerekedett nyugaton, a franciákkal szemben, így egyre több és erősebb csapatot tudtak a kuruc felkelőkkel szemben bevetni, ami végül a szabadságharc 1711-es vereségéhez vezetett. A

¹Jósvainé Dr. Dankó Katalin. Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok. –Sárospatak, 1999. - 408. o.

²Kovács Ágnes. Károlyi Sándor. – Budapest: Gondolat, 1988. 234. o.

³Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. Rákóczi tükrök. – Budapest: Osiris, 1973. - 1112. o.

⁴Marczali Henrik. Egyetemes és hazai történelem. – Budapest: Athenaeum, 1911. -724. o.

⁵Niederhauser Emil. Rákóczi és KeletEurópa // Historia. – 2003/3 XXV. kiadás. -73-98. o.

⁶R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. – Budapest: Vaja, 2003. -123. o.

⁷Szekfű Gyula. A magyar állam életrajza. – Budapest: Dick Manó Kiadása, 1917. -240. o.

⁸Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története. V. kötet, – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. 1897, – 19. old.

szabadságharc korából, a kurucok és labancok harcairól számos történet maradt fenn, megihletve később neves írókat is. A kurucok általában sikeres portyákat, rajtaütéseket vezettek, de a nagyobb csatákban rendre alulmaradtak a jól képzett és jól felszerelt császári csapatokkal szemben. Ennek hátterében az is állt, hogy a kuruc hadsereg megfelelő ellátása és felszerelése a folyamatos anyagi nehézségek miatt szinte lehetetlen volt. A tisztek egy része, annak ellenére, hogy Rákóczi erre nagy figyelmet fordított, nem rendelkezett korszerű hadászati ismeretekkel. Mindez a nyílt mezei összecsapásokban többször fegyelmezetlenséggel is kiegészült.

A Rákóczi-szabadságharcot végül 1711-ben a szatmári béke zárta le. I. Lipót utódja, I. József, majd hirtelen halála után III. Károly hajlott a békére. A kuruc vezetők egy része pedig felismerte, hogy a francia segítség nélkül nem tudják megnyerni a szabadságharcot. Rákóczi nem értett ezzel egyet, ezért külföldön próbált segítséget szerezni, és a tárgyalásokat időhúzási szándékkal javasolta. Megbízottja, Károlyi Sándor azonban az egyeztetések során egy olyan békére törekedett, amely a vereség ellenére is elfogadható a kurucok számára. A tárgyalások Szatmár megyében, Szatmárnémetiben zajlottak. Miután megállapodtak a megegyezés feltételeiben, a kuruc csapatok Nagymajtény mellett tették le zászlóikat. Az ünnepélyes megadás után viszont büszkeségüket megőrizve, fegyvereiket megtartva vonulhattak el. A béke Magyarország történetének egyik legpozitívabb megegyezése volt: mindkét fél számára több előnyt hozott, mint hátrányt, ugyanakkor mind a két fél engedett is a másik részére (azaz kompromisszumot kötöttek). A király teljes büntetlenséget adott a zászlóikat letevő kurucoknak, emellett pedig ígéretet tett Magyarország hagyományos, törvényes különállásának megőrzésére és a protestánsok vallásgyakorlatának biztosítására. A másik oldalon ugyanakkor a kurucoknak le kellett mondaniuk Magyarország teljes függetlenségéről, ezáltal el kellett fogadniuk, hogy az ország a Habsburg Birodalom része marad a jövőben (bár számottevő különállást élvezve). Mindez lehetővé tette, hogy a Magyarország beilleszkedjen a Habsburg Birodalomba, és a török kor hosszú

háborús időszak után békés évtizedek következzenek, amikor az ország népessége, gazdasága fokozatosan gyarapodhatott. A Habsburgok pedig újabb jelentős országot tudtak biztosan beilleszteni birodalmukba. Ne felejtkezzünk azonban el róla, hogy a szabadságharc előtt az uralkodó korántsem volt ilyen együttműködő, így aztán Rákóczi és kurucainak hősi erőfeszítésére szükség volt ahhoz, hogy a későbbi fejlődést lehetővé tevő szatmári béke megszülessen.

Mária Terézia tevékenységét a történettudomány és a közvélemény napjainkban kedvezően értékeli. A megállapítások szerint a királynő rendelkezései nemcsak a Habsburg Birodalom érdekeit, hanem az ország fejlődését is szolgálták. Mária Terézia (1740–1780) trónra lépésekor kirobbant az osztrák örökösödési háború (1740–1748). III. Károly halála után a bajor fejedelem elutasította a nőági öröklést, és több ország a birodalom felosztására készült. Franciaország a bajorokat támogatta, Spanyolország a Habsburgok itáliai tartományaiért szállt harcba. A legveszélyesebb ellenfél az elmúlt évtizedekben megerősödő Poroszország lett, amelynek királya, II. Frigyes elfoglalta Sziléziát, a Habsburgok gazdag tartományát. Mária Terézia trónja végveszélybe került, Prágát is ellenséges csapatok szállták meg. A királynő a magyar országgyűléstől kért és kapott segítséget. A kontinentális egyensúly megbomlása láttán Nagy-Britannia a Habsburgokat támogatta, ezzel az erőviszonyok végül kiegyenlítődtek. Mária Terézia megőrizte trónját, bár Szilézia a poroszoké maradt.

A királynő helyzetét nemcsak a háború nehezítette meg, hanem az is, hogy III. Károly kevés uralkodói tanáccsal és gyakorlati ismerettel látta el lánygyermekét. A hatalomra lépő fiatal királynő menet közben tanult bele a kormányzásba, de nagy munkabírásának köszönhetően mindvégig önállóan irányította a birodalmat.

Mária Terézia az aktív közéleti tevékenység mellett nem hanyagolta el családját sem. Tizenhat gyermeknek adott életet, közülük tíz élte meg a felnőttkort. Munkáját néhány kitűnő tanácsadó (például Kaunitz kancellár) segítette, akikkel együtt készítette elő a pénzügyi, gazdasági és hadügyi

reformokat. A felvilágosodás eszmeisége a bécsi vezető köröket is megérintette, bár annak államelméleti nézeteit (például a hatalmi ágak szétválasztását) elutasították. Mária Terézia hívő katolikusként nem fogadta el az egyházat is támadó szellemi irányzat gondolatait, de uralkodása második felében felvilágosultnak tekinthető rendeleteket hozott. Tanácsadói szerint az államnak a közjó megteremtésén kell munkálkodnia. A különböző reformok a birodalom modernizálását és az alattvalók helyzetének a javítását szolgálták.

Mindezt külpolitikai tényezők is sürgették. Az osztrák örökösödési háborúban elszenvedett területi veszteség miatt a Habsburg Birodalom katonai visszavágásra készült. A rövidesen kirobbanó hétéves háború (1756–1763) Poroszország ellen irányult. Az elhúzódó háború azonban nem járt sikerrel, a poroszok megtartották Sziléziát.

Kiderült, hogy a Habsburg Birodalom katonai megerősödéséhez változások kellenek. A trón várományosa, a későbbi II. József a hagyományokat is elvető átalakítást sürgetett, de radikális tervezeteivel Mária Terézia nem értett egyet. Az édesanyjával gyakran vitába kerülő trónörökös az évek során körbeutazta a birodalmat, és az egyes területek közötti hatalmas különbségeket látva még inkább a reformok elkötelezett híve lett. Mária Terézia is érzékelte a változtatások szükségességét, és elfogadta tanácsadóinak mérsékelt javaslatait. Az Udvar magyarországi politikája megváltozott, Mária Terézia 1765 után nem hívta össze az országgyűlést, és rendeletekkel irányította az országot.

Az uralkodónő mérsékelt társadalmi reformjaival a jobbágyok helyzetét javította. A földesúr–jobbágy-viszony évszázadok óta kétoldalú kapcsolatnak számított, a birtokos nemesség a jobbágytelkek nagyságától függően állapította meg a járandóságokat és a szolgáltatásokat (úrbéri viszony). A XVIII. század közepén a kedvező értékesítési lehetőséget kihasználó nyugat-magyarországi nemesség a majorsági területek bővítésével és az ingyenmunka (robot) fokozásával növelte a jobbágyság terheit. Az adómentes majorsági területek bővülése csökkentette az állami adóalapot, és a jobbágyok túladóztatása sem

kedvezett az Udvarnak. A dunántúli megyékből érkező paraszti panaszlevelek Mária Teréziát beavatkozásra sarkallták.

Az 1767-ben kibocsátott úrbéri rendelet (Urbárium; a szó korábban a földesúr–jobbágy közötti szerződésekre utalt) szabályozta az úrbéres viszonyt, meghatározta a jobbágyi telkek nagyságát, illetve rögzítette a telekhez tartozó terheket. A kötelezettségek meghatározásával a cél a paraszti terhek kiegyenlítése lett, ám az állami beavatkozást a megyék sokáig elutasították, míg a rendelkezést Erdélyben be sem vezették.

A központi hatalom megerősítését jelezték a katolikus egyház belső életét szabályozó rendelkezések. Az egyes intézkedések (például az egyházi vagyon megadóztatása, az egyházi ünnepek számának csökkentése) és az igazságszolgáltatási reformok (például a kínvallatás, illetve az eretnekség bűnének eltörlése, a boszorkányüldözések leállítása) a felvilágosult racionalizmus eszmeiségében születtek.

Mária Terézia közegészségügyi intézkedései szintén a felvilágosult reformok körébe tartoztak. Az új rendeletek közül az egyik legfontosabb volt az ország hatósági orvosokkal és szülésznőkkel (bábákkal) való ellátása. A királynő többször felszólította a vármegyéket a képzett orvosok alkalmazására, majd a nagyszombati egyetemen alapított orvosi kart (1769). A rendelkezések a továbbiakban főleg a közhigiénés állapotok javítására irányultak (például a holttest két napnál tovább ne maradjon temetetlen; a holttesteket mélyebbre temessék; a temetőt pedig kerítéssel védjék a legelő állatokkal szemben). A reformokat Mária Terézia udvari orvosa, Gerard van Swieten dolgozta ki, és a közegészségügyi reformokat az örökös tartományokban is bevezették.

II. József gyerekkorától kezdve más volt, mint a hozzá hasonló nemesi ifjak. Szembeszállt tanítóival és inkább maga sajátította el az uralkodáshoz szükséges ismereteket. Nem tartott sokáig amíg mindenben hibát talált, hívő katolikus volt, mégis kritikát fogalmazott meg az egyházzal szemben, felvilágosult írókat olvasva pedig egyre több kivetnivalót talált anyja uralkodásában. Utazásai során megállapította, hogy a birodalmon belüli

megosztottság, hagyományokbeli különbségek széthúzzák és gyengítik a nagyhatalom erejét, ezért elhatározta, hogy egy egységes, központosított birodalmat fog létrehozni.

József, anyja halála után, nagy elszántsággal, ambiciózusan kezdett neki az uralkodáshoz. Úgy gondolta, hogy az általa meghozott reformok lesznek azok, amelyek teljesen megváltoztatják, megújítják az egész birodalom rendszerét. Elmondása szerint az állam szolgája volt, viszont trónra kerülésekor nem koronáztatta meg magát, hogy ne kelljen esküt tennie a rendi alkotmányra.

A magiszteri munka feépítése a következő:

- bevezetés: a munka aktualitásának, céljának, kronológiai és földrajzi határának ismertetése, valamint a tanulmány megírása során felhasznált források és egyéb kiadványok bemutatása.
- I. fejezet: elemezzük a Rákóczi-szabadságharc politikai, gazdasági és kulturális hatásait Magyarország fejlődésére, kitérve a szabadságharc kitörésének előzményeire, lefolyására és következményei
- II. fejezet: bemutatjuk Magyarország konszolidációját a XVIII. század első felében, értve ezalatt az ország politikai, szociális-gazdasági fejlődését III. Károly uralkodása alatt, a nőági örökösödés biztosítását és a Pragmatica Sanctiot, valamint Magyarország szerepét az osztrák örökösödési háborúban.
- III. fejezet: ismertetjük Magyarország helyzetét Mária Terézia uralkodása idején. Szót ejtünk Magyarország szociális-gazdasági fejlődéséről a XVIII. század második felében, valamint Mária Terézia reformjairól.
- VI. fejezet: bemutatjuk Magyarország helyzetét II József uralkodása idején. Többek között jellemezzük II József reformjait és döntéseinek hatását a katolikus egyház tevékenységére.
- következtetések.
- felhasznált irodalom jegyzéke;
- melléklet.

I. FEJEZET

A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS HATÁSAI MAGYARORSZÁG FEJLŐDÉSÉRE

1.1. A szabadságharc kitörésének előzményei

Rákóczi Ferenc az Eperjesen vígan megült farsang végén mondott búcsút a gondtalan életnek. Amikor a hegyaljai jobbágyok 1697 június elején Vizsolyon összeverekedtek a császáriakkal és az alig húszesztendős Tokaji Ferenc hajdúhadnagy vezetése alatt összeszedelőzködtek, hogy a császáriakat kiverjék a várakból – vezérükké, sőt királyukká szeretett földesurukat, Rákóczit akarták tenni, s ennek a tisztségnek elfogadására, ha kell, erővel is kényszeríteni. Azonban előre lehetett látni, hogy a meggondolatlanul, csekély erővel kezdett felkelést a császáriak elnyomják, s ha őt találják annak élén, börtönbe vetik. Szerencsről családjával elmenekült saját népszerűsége elől. Selmecbányáról, ahova július 6-án érkezett, már a polgárok haragja miatt kellett futnia, mert azt hitték, nyakukra hozza a kurucokat. Járatlan hegyi utakon, tömérdek baj után érkezett 8-án Kistapolcsányra, másnap Galgócra s 11-én Bécsbe, ahol először is Kollonics Lipót érseknek magyarázta meg váratlan jövetele okát. Időközben a felkelt jobbágyok ellen maga Bercsényi szólította fegyverbe a nemességet¹.

Amikor az ellene emelhető vádak ellen tisztázta magát, Rákóczi kötelességének tartotta, hogy hazatérjen Sárosba, s a szegény nép érdekeit valamiképpen megvédje. Ott Vaudémont herceg tábornok továbbra is őt tartotta a felkelés értelmi szerzőjének, a nemesek pedig zúgolódtak, hogy cserben hagyta őket a rájuk törő jobbágyokkal szemben. Rákóczi elkeseredve tért vissza Bécsbe, s készen volt elcserélni magyar és erdélyi birtokait a német-római birodalom vagy Ausztria valamely hercegségéért. Kinsky miniszter a kérdés legegyszerűbb megoldásának tartotta volna, ha a Bécsben éppen együttlévő Rákócziakat elteszik az útból, meg is üzente neki, hogy ne feltételeket szabjon, hanem kegyelmet

¹Nógrády Árpád – Pálffy Géza – Velkey Ferenc. Magyar uralkodók. -Debrecen: Tóth Könyvkerekedés és Kiadó KFT., 2014. -62. old.

kérjen, mert ez a lázadás az ő műve. De Kinsky politikai ellenfele, Kollonics bíboros, a királynak azt a kívánságát tudatta vele, hogy Magyarországon maradjon, hol hasznosabb szolgálatokat tehet. A király is szívesen fogadta, s visszaadta a felkelők kezébe esett sárospataki várát; egyúttal azonban titokban meghagyta, hogy szemmel tartsák minden lépését. Október vége felé a felkelt jobbágyok Szalontay János vezetése alatt keresztülvágták magukat, s Bukovinába menekültek, hogy török földön várják meg, Rákóczi mikor szólítja őket a szabadság védelmére. Tokay és Kabay a spielbergi vár tömlöcébe került, így ért véget a fölkelés, amelynek reménye Rákóczi, serege Rákóczi jobbágysága, harctere Rákóczi birtoka, ára a Rákóczi iránt való bizalmatlanság s következése újabb bizalmatlanság volt; nemcsak Bécsben, hanem itthon is. Hiszen Bécsben jártakor, hír szerint, úgy nyilatkozott, hogy: *„ha tudná, melyik oldalcsontja vonzza a magyarokhoz, kirántaná és elvetné!”*¹

Sáros vármegyéből egy esztendőre át is költözött családotól Rohoncra, gróf Batthyány Ádám horvát bánhoz, majd Bécsben időzött egy darabig, de 1698 novemberében megint csak leköltözködött Magyarországra, ahol felváltva Nagysároson, Eperjesen, Szerencsen, Munkácson és más váraiban, városaiban töltött másfél esztendőt családjával. Vármegyéje és uradalmi dolgait intézte, s kibékült nővérével a birtokaik miatt folytatott hosszú pereskedések után. Fia, Lipót, négyesztendős korában meghalt, de Isten másikat adott helyette 1700. augusztus 17-én Bécsben. A kisfiút keresztapjáról, József ifjabb magyar királyról, Józsefnek keresztelték.² Bécsben, az ifjabb király udvarában, Rákóczi elég gyakran találkozott diplomatákkal és egyéb politikusokkal, akiket (a törökkel megkötött karlócai béke után) most már a spanyol király halála esetében várható bonyodalmak foglalkoztattak. XIV. Lajos francia király új követe, Villars örgróf, a későbbi tábornagy, eléggé értésére adta, hogy ezekből a bonyodalmakból neki és hazájának is haszna lehet, s a francia király segítségével ősi birtokán kívül

¹Nógrády Árpád – Pálffy Géza – Velkey Ferenc. Magyar uralkodók. -Debrecen: Tóth Könyvkerekedés és Kiadó KFT., 2014. -64. old.

²Gebei Sándor. II. Rákóczi Ferenc, -Budapest: Kossuth Kiadó, 2018. -251. old.

őseinek erdélyi trónját is visszaszerezheti. Amikor 1700 márciusában megint Bécsben járt, már határozottabb biztatásokat hallott. Többé nem egy uradalom jobbágyainak fölkeléséről, hanem az egész haza megmozdulásáról lévén szó, áprilisban hazasietett, hogy az ügyek állásáról barátait bizalmasan tájékoztassa¹.

Sárospatakon és Szerencsen Rákóczi abban állapotott meg barátaival, hogy a francia-erdélyi szövetségre hivatkozva, a haza nyomasztó helyzetében XIV. Lajos francia király pártfogását és jóindulatát kérjék. Rákóczi május 13-án utazott el Szerencsről és 19-én már Bécsben volt. Ott mindenkit a spanyol válság tartott izgatottságban. Ferriol, Franciaország konstantinápolyi új követe, XIV. Lajost a már népszerűtlen Thököly helyett a fiatal Rákóczira figyelmeztette, kinek szintén udvarias levelet írt, és francia segítséggel bízta, ha a magyar elégtelenek élére áll.²

Rákóczi ennek a levélnek hatása alatt állt, mikor Longueval megjelent előtte, hogy ígéretére figyelmeztesse. Az események sajátságos összetalálkozása következtében tehát éppen aznap, november elsején írta meg levelét, amelyen II. Károly spanyol király meghalt, miről természetesen még nem tudhatott. Megköszönte azt a jóságot, mellyel a francia királyok idáig családjá iránt viseltettek. Azután megírta, Magyarország milyen nagy szorongatások közt él; s mivel Isten akaratából a nép most minden bizalmát őbelé helyezi, kérte a királyt, hogy ennek az országnak atyja, védője és szabadítója legyen. Hasonló levelet írt Barbesieux francia hadügyminiszternek.³

Beteges feleségével 1701 januárjának végén a nagysárosi várban volt, mikor Longueval meghozta Barbesieux francia miniszter levelét, amelyben biztosítja őt királya jóindulatáról s arról, hogy megsegíti. A dolog megbeszélése végett Rákóczi Longuevalt is magával vitte Ungvárra Bercsényihez, aki a politikában most óvatosságot ajánlott. Munkácsra visszatérve, Rákóczi 1701.

¹II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. / Szerk.: Benda Kálmán, Esze Tamás, Gyenis Vilmos, Köpeczi Béla, Kovács Ilona. -Budapest: Akadémia Kiadó, 1978. -243. old.

²Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk.: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. I–II. kötet. -Budapest: Magyar Századok, 1973. – 254. old.

³II. Rákóczi Ferenc Válogatott levelei. / Szerk.: Köpeczi Béla, Ortutay Gyula, Pamlényi Ervin. -Budapest: BibliothecaKiadó, 1958. -167. old.

február 11-én megírta újabb levelét, amelyben megköszönte a király jóakarátát, a meghatalmazó levél elküldését azonban későbbre ígérte.¹

Munkácsról április 12-én indult gyöngélkedő felesége látogatására Sárosba, hová a rossz utakon csak öt nap múlva érkezett meg. Mindjárt megérkezése estéjén vendégeivel, a császári tisztekkel szórakozott, mikor nagynénje levelét hozták, amely szerint Linzben elfogták Longuevalt, aki a magával vitt levelek közül egyet lenyelt, s most Bécsben vallatják. Nyugalmát azonban megőrizte; a tisztek nem vettek észre semmit, de a szokottnál kissé korábban vonult vissza éjszakai nyugalomra. Éjfél után két órakor az ajtót feltörve, a „császár” nevében elfogták. Ugyanakkor fogták el báró Szirmay István ítélőmestert, akit a fiatal herceg megtévesztőjének tartottak, továbbá Vay Ádámot, Mihályt és Lászlót. Bercsényi az elfogatások hírére átmenekült Lengyelországba. Rákóczit Eperjesről május 5-én vitték tovább.²

A Buccelini osztrák kancellár elnöklete alatt négy tagból álló kivételes bíróság először 1701. július 11-én hallgatta ki Rákóczit, akit azzal vádoltak, hogy az országot veszedelembe döntő levelezést folytatott a francia királlyal, s pártütésébe 82 főurat avatott be. Szeptember közepén a wiener-neustadti (bécsújhelyi) polgármester megjelent Rákóczi előtt, s a császár nevében átadta neki az idéző és a vádoló levelet. Mind a kettőt azzal a kijelentéssel utasította vissza, hogy ha a király elfelejtette esküjét, ő nem felejtette el azt, mit a hazai törvények megtartására tett. Jobb, ha igazságtalan ítélet következtében hal meg, mintha esküje megszegése alapján mentik föl.³

Hogy nagyapja, Zrínyi Péter sorsát mégis elkerülje, szökésre gondolt, s ennek útját Bécsben felesége, magában a várban pedig Lehmann kapitány előkészítette. Parasztmenyecskének öltözve október 30-án Rákócziné maga is bejutott a várba, s másnap hajnalban zokogva búcsúzott el urától, mert másfél

¹II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. / Szerk.: Benda Kálmán, Esze Tamás, Gyenis Vilmos, Köpeczi Béla, Kovács Ilona. -Budapest: Akadémia Kiadó, 1978. -245. old.

²Bánhegyi Ferenc. II. Rákóczi Ferenc, -Celdömölk, Apáczai Kiadó, 1994. -121. old.

³Rákóczi Ferenc. Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos. -Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. - 387.old.

hónapos fiához, Györgyhöz kellett sietnie. Két fiatal tiszt, Lehmann kapitány zászlós öccse, Jakab és a szigorú várparancsnok, Kerzl ezredes rokona, Kerzl András megígérték neki, hogy mindenben megkönnyítik a szökést. Erre november 6-án este már minden készen állott.¹

Rákóczi szökéséről Lehmann kapitány csak harmadnap, november 8-án tett jelentést. Másnap a titkos tanács küldötte, gróf Lamberg Zsigmond már elfogatta őt az őrség egy részével együtt, s átadta a fogoly asztalán talált három levelet a címzetteknek, az uralkodócsalád tagjainak. A királyhoz szólóban Rákóczi harmadízben is tiltakozott a felségsértés vádja, s egyúttal az ellen, hogy perében a hazai törvények nyilvános megvetésével jártak el. Leveleit még aznap bemutatták a titkos tanácsban, amely ekkor először foglalkozott a megtorlás módjaival. A vizsgálatokat minden irányban megindították, elsősorban Rákócziné ellen, kinek „mindenről kellett tudnia”. A fejedelem üldöztetését már november 10-én elrendelték, 24-én pedig vérdíjat tűztek ki a fejére: tízezret ígértek annak, ki élve, hatezret, ki holtan adja kézbe.²

Rákóczi 1701. november 14-én Krakkóba érkezvén, dragonyos egyenruháját francia öltözettel cserélte föl, és sorra látogatta a város nevezetességeit, pl. egyik ősének, Báthory István lengyel királynak a sírját. Másnap Berzeviczyvel már négyes fogaton indult Varsóba, s 22-én megérkezve, azonnal találkozott Du Héron francia követtel, majd Bercsényi gróffal, ki pár nappal előbb Piotrków és Studzianek közt majdnem a császáriak kezébe került. 26-án már együtt tájékoztatták Du Héront arról, hogy egész Magyarország fegyvert ragadna, ha oda a francia vagy spanyol király nevében fogadott 5–6000 zsoldossal mehetnének be.³

A fejedelem 1702 februárjában inkognitóban, mint francia hadmérnök költözött át Sienievszkiék brzezanyi (brezányi) várába, hol a várerősítés munkájában a német mérnöknek magát kiadó Bercsényivel együtt részt vett, s

¹Markó Árpád. II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) Hadtörténelmi Közlemények, 1935/2. szám, 11-17. old.

²Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -112. old.

³Gebei Sándor. II. Rákóczi Ferenc, -Budapest: Kossuth Kiadó, 2018. -276. old.

mindketten tovább tárgyaltak a francia követtel és a lengyel urakkal. A francia segítség bizonyosabbnak látszott azóta, hogy Lipót király és császár – a hágai és londoni egyesség megkötése után németalföldi és angol segítségre támaszkodva – a spanyol örökösödés miatt május 15-én háborút üzent XIV. Lajosnak, mire II. Ágost lengyel király, mint az év eleje óta a császár szövetségese, a franciákkal megszakította a diplomáciai összeköttetéseket, s így Du Héronnak távoznia kellett Lengyelországból.¹

Mikor öt új huszár- és három hajdúezred fölállítása végett Magyarországon elkezdődtek a katona-fogdosások, a legények a hegyek közé, az erdőkbe menekültek előle, s Esze Tamás, Rákóczi tarpai jobbágya Beregben 5700-at összeszedvén, gyűlést tartott, s kimondatta velük, hogy fegyvert fognak az elnyomó németek ellen. Rákóczit és Bercsényit két küldöttjük, Pap Mihály és Bige László útján 1703. március közepén szólították fel, hogy segítsék meg őket valamiképpen. Rákóczi De Bonnac marquis, a svédországi francia követ útján március 17-én már valóban megsürgette a francia királyt, hogy pénzt, fegyvert és katonatiszteket küldjön. A fölkelés célja az volna, hogy Magyarországnak más királyt válasszanak, s az erdélyi fejedelemséget helyreállítsák. Amott Miksa Emánuel bajor választófejedelem, emitt Thököly Imre volt a jelöltje.²

Május 4-én Károlyi Sándor szatmári főispán már intézkedett a főbb „indítók” elfogatása iránt, 10-én azonban Pap Mihály a népnek egy kis küldöttségét vezette Rákóczi elé, aki erre 12-én Brzezanban kiadta fegyverre szólító első felhívását a népet sanyargató „idegen nemzet” ellen. Intette híveit, hogy míg Bercsényivel középük mehet, engedelmeskedjenek kiküldött elöljáróiknak és tisztjeiknek.³ Pap Mihály esküdött föl először Rákóczi zászlajára, melynek egyik oldalán a családi címer, a másikon pedig ez a felirat állt: *Cum deo pro patria et libertate!* (Istennel a hazáért és a szabadságért!)

¹Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -114. old.

²Markó Árpád. II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) Hadtörténelmi Közlemények, 1935/2. szám, 11-17. old.

³Fol. Hung. 1389. fasc. I–XXXII. / Szerk.: Thaly Kálmán. Kuruc kori okmánygyűjtemény, -Budapest: Akadémia Kiadó, 1837. 241. old.

Rákóczi Lembergbe, Bercsényi Varsóba ment, hogy a felkelésre szükséges pénzt és hadianyagot biztosítsa majd, maga a fejedelem a magyar határszélekhez közelebb húzódott, hogy könnyebben figyelemmel kísérhesse a nép mozgalmát. Kiáltványának vétele után Esze Tamás május 21-én Váriban és Tarpán, másnap pedig Beregszászon már nyíltan kitűzte „*Magyarország fejedelmének*” zászlait, melyek alá a nép nagy lelkesedéssel gyülekezett, s megválasztotta tisztjeit. Egyik kapitányuk Majos János, Drozdevicébe ment, hogy Rákóczi bejövetelét megsürgesse, mert vezérre van szükségük. Egy ideig habozott, mert míg nemcsak a császáriak, de maguk a kurucok is azt hitték, hogy nagy zsoldos sereggel fog bejönni, katonasága, tisztikara, fegyvere, pénze tulajdonképpen nem volt; de jobbnak látta most már, ha ezek nélkül megy be, mint ha a reménykedő népet cserbenhagyja. Június 7-én tehát végképp elhatározta, hogy megindul Magyarország felé, s a keresztény fejedelmekhez és köztársaságokhoz manifesztumot intézett.¹

Azután világosan egybeállított 21 pontban szólt „*nemzetiünknek s édes hazánknak a német nemzet kegyetlen uralkodása alatt tett hallatlan megnyomorításáról, saját magának méltatlan szenvedéséről és az ausztriai ház erőszakoskodása alól való felszabadításért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáról*”. Fővadjai, hogy a Habsburgok uralkodásuk kezdete óta az ősi szabadság ellen törtek, a szabad királyválasztás helyett az örökös királyságot hozták be, az aranybullának az ellenállásról szóló záradékát eltörölték, a hadi tisztségeket idegeneknek adták, az uralkodásnak, kormányzásnak új rendszerét hozták be, a jószágokat elszedték régi uraiktól s idegeneknek adták, az adózást elviselhetetlenné tették, a rendes ítélőszékeket eltörölték, a vallásszabadságot megháborították, országgyűlést ritkán tartottak s azt kormánysszékekkel, vagy a főrendek külföldi tanácskozásaival akarták pótolni, Eperjesen vértörvényszéket állítottak, a személyes szabadságot pedig Rákóczi és mások elfogatásával, s a törvényeket az ő idegen bíróság elé való állításukkal sértették meg. Fogságukból

¹Markó Árpád. II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) Hadtörténelmi Közlemények, 1935/2. szám, 11-17. old.

kiszabadulván „*mindeneknek minden szeretetét egybefoglalva, életüket, javaikat s utolsó csepp vérüket is önként fölszentelik, hogy édes hazájukat az ausztriai járom alól kiszabadítsák*”.¹

Június 12-én Rákóczi Drohobicán hallotta hírét, hogy Károlyi Sándor főispán a máramarosi Dolhánál megverte Esze Tamásnak és Kis Albertnek az ő nevében felkelt csapatait. Megindult tehát segítségükre, s 14-én Klimiecnél a megvert kurucok töredékei csatlakozván hozzá, átvette a maroknyi had vezetését, kiadta első hadiszabályait, s június 16-án alig 3000 gyalogossal és 300 lovassal a Vereckei-hágón, a magyar határon kibontotta piros zászlóit, hogy Isten segítségével harcoljon a hazáért és szabadságért.²

A jobbagység és a nemesség ellentétei elsimulnak érdekeik ellentéteik is miként a réteg fő ellensége a Habsburg abszolutizmus, tartja ez az oka, hogy mindkét réteg részt vett az 1697.-es un. tiszaháti felkelésbe, bár ez inkább a parasztfelkelés volt, bár akadtak közöttük kismemesek is. 1703-ban azonban a felkelő parasztok igyekeznek megnyerni a nemesség támogatását, illetve olyan fővezért választani, aki igaz vezetője lehet egy magyar szabadságharcnak.

1.2. A szabadságharc és annak következményei

Mire 1703. június 16-án deket harangoztak, Rákóczi és hada a Bereg vármegyei Szentpéteri és Zavadka közt pihent meg a határon való átkelés fáradalmi után. A csapatok gyülekezésére várva, a Latorca mentén csak 21-én indult tovább Munkács felé. 23-án már a munkácsi vár alatt volt, melynek őrsége gróf Auersperg ezredes alatt csak két német szabad századból (mintegy 240 emberből) állt, de felszabadítására 28-án már megjelent a Montecuccoli-vértesek két százada, mire első támadásuk némi sikere után a csekély számú kurucok rendben visszavonultak.³

¹Asztalos Miklós. II. Rákóczi Ferenc és kora. -Budapest: Dante Kiadó, 1934. -292. old.

²Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc. II. átdolgozott, bővített kiadás. -Budapest: Gondolat, 1976.-171. old.

³Kis Domokos Dániel - R. Várkonyi Ágnes. A Rákóczi-szabadságharc. -Budapest: Osiris Kiadó, 2004. -412.old.

Északon, Zavadkán, hova visszavonult, Ocskay László és Borbély Balázs kétszáz szökevény huszárral csatlakozott hozzá. Július 4-én Bercsényi is megérkezett 800 főnyi zsoldos csapattal Lengyelországból¹; július 7-én másodszor is beindult az országba, melyet 9446 gyalogos, 4184 lovas és a várakban 37 szabad század, összesen mintegy 20,000 katona védelmezett. Július 14-én Rákóczi már a Tisza mellett állt, s harmadnap Esze Tamás volt az első, ki Vásárosnaménynál átkelt a folyón.²

A szabolcsi urak parasztlázadásnak tartották fölkelését s a kisvárdai várba zárkóztak előle; de a császáriaktól négyszeres sürgetésre sem kapván segítséget, néhány hét múlva már majdnem kivétel nélkül Rákóczi táborában voltak. A bihariak Boné András vezetése alatt jövetelének hírére 3000 gyalogost és 4000 lovast küldtek melléje s alispánjuk, Buday István letette a hűségesküt. A szabad királyi városok közül először Debrecen követte ezt a példát; Kalló az első vár, melynek hódolnia kellett, Nagykároly a második. Szatmár ostroma közben szeptember 27-én a vármegyékhez intézett levelében megnyugtatta a nemességet, hogy a fölkeléstől nincs mit tartania, annak egyetlen célja mindnyájuk szabadságának helyreállítása.³

Szatmár alól – hol őt egy császári tiszt majdnem elfogta, Bercsényi pedig sebet kapott, – az ostrom folytatását Sennyey Istvánra bízta, s október közepén megindult. Az Alföldről a sikerek híre érkezett hozzá; de csakhamar olvashatta a királynak október 16-án kiadott nyílt levelét is, mely őt hazája ellenségének nyilvánította. Őt és társait fölségárulásukért elfogatja és mások megrettetésére könyörtelenül bünteti; ellenben a hat hét alatt megtérőknek bocsánatot és

¹Eperjes, 1703. június 4. / A királyi személynök levele Károlyi Sándorhoz, Szatmár vármegye főispánjához: a felkelőktől tartani nem kell, most érkeztek Lengyelországból emberei, onnan sem fenyeget veszély. -Innen: MOL, P 392. 7. fiók. Lad. 7. No. 19.

²Kassa, 1703. június 7. / Ismeretlen levélíró ismeretlen címzettnek: a felkelők – ötszáz lovas és gyalogos – Munkács városába érkeztek, Rákóczi ottani kastélyát nem bántották, de a nemesek házait feldúlták „és a borokban nagy kárt tettek”; a külföldre vezényelt Montecuccoli-ezredet visszarendelték. -Innen: OSZK Kt, Fol. Hung. 1389. Fasc. II. fol. 125.

³Kis Domokos Dániel - R. Várkonyi Ágnes. A Rákóczi-szabadságharc. -Budapest: Osiris Kiadó, 2004. -422.old.

kegyelmet ad. Egyúttal Schlick tábornagyot 5200 emberrel küldte ellene, s így ha Erdélyből Rabutin-Bussy altábornagy is kimozdul.¹

Rákóczi Lőcse alól Bercsényit, Kecskemét felől Károlyit küldte Schlick ellen, ki odahagyta a bányavárosokat, melyek rendre a kurucok mellé állván, az arany-és ezüstbányák három milliányi évi jövedelme mostantól fogva a szabadságharc céljait mozdította elő. A kurucok a Morva folyóig portyáztak, s Rákóczi már Morvaországot és Sziléziát is fölkelésre szólította fel. Erdélyben Orosz Pál kuruc tábornok Bonchidánál vívta ki az első számbavehető győzedelmet, mire a székelyek is csatlakoztak. Az a sereg, amely áprilisban még csak 70 emberből állt, decemberben már hetvenezerre nőtt; s Anna angol királyné följánlotta közbenjárását szövetségesének, Lipót királynak, akit arra intett, hogy ha nem tud egyszerre három (a német, olasz és magyar) csatatéren küzdeni, mindenáron béküljön ki a magyarokkal. A császári sereg újraszervezése végett Pozsonyba érkezett Savoyai Jenő herceg rábeszélésére gróf Batthány Ádám horvát bán fiatal özvegye föl is kereste a kurucok táborában Rákóczit, hogy őt hódolatra bírja, de a találkozás után ő maga hódolt meg a fölkelés eszményei előtt.²

Gyors sikereivel, nagy szervezőképességével Rákóczi magára vonta tavalyi vendéglátóinak, a lengyeleknek figyelmét is, akik közül II. Ágost királyi hatalmának felfüggesztése (április 19.) alkalmával Radziovszkij prímás elsősorban nála tudakozódott, megválasztása esetén elfogadná-e a koronát. Más azonban a bizalmas kérdésre nem felelhetett, mint azt, hogy a háborút saját hazája szabadságáért kezdte; hazája ügyét pedig saját javáért s egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. A lengyelek sok más helyen tapogatóztak még; de egyetlen jelölt gyanánt végre is Leszcinszkij Szaniszlót választották meg, mert a győztes XII. Károly svéd király mást, mint lengyelt, nem akart látni a Piasztok trónján.³

¹Magyarok Európában II. /Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Szerk.: Glatz Ferenc. -Budapest: Háttér lap és Könyvkiadó, 1990. -321. old.

²Magyarország hadtörténete két kötetben. Szerk.: Liptai Ervin, -Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó – 1985. -138. old.

³Köpeczi Béla. A Rákóczi-szabadságharc a külföldi közvéleményben, Magyar Könyvszemle, 1981/3. szám. 26-31. old.

Március 17-én Rákóczi maga nyitotta meg a gyöngyösi békeértekezletet, amelyre, s itt huszonöt pontban foglalta össze, mit kíván a magyar nemzet? Csak alkotmánya teljes helyreállítását és Anglia, Németalföld, Svéd- és Lengyelország kezességét kívánta; de az érsek, a bécsi kormány merevségét ismerve, 29-én már is reményét veszítve s anélkül távozott, hogy legalább fegyverszünetet köthetett volna. Másként nem is lehetett, mert a nemzet elidegeníthetetlen jogairól volt szó. Heister tábornagy pedig már átvette Schlick gróftól a császári hadak főparancsnokságát, hogy vérbe fojtsa a lázadást; s mikor Károlyi kiliti veresége után a Dunántúl váratlanul hatalmába került, azt hitte, hogy szavát hamarosan beválthatja. A fölmentő sereget azonban Rákóczi maga vezette a Dunához, és Forgách Simon tábornokot át is küldte Tolna vármegyébe, ő maga azonban előbb a Duna-Tisza közét akarta megtisztítani a szerbektől. Rákóczi mindenekelőtt abban akadályozta meg őket, hogy Heisterhez csatlakozzanak, azután hallatlan gyorsasággal tört rájuk Bács vármegyében, valóságos irtóháborút viselt ellenük s a megmaradtakat átkergetvén a Szerémségbe vagy a temesvári basaságba, július 20-án Szeged rácvárosának, a palánknak bevételével három hét alatt befejezte a szerbek ellen való hadjáratát.¹

Szeged városát Globitz császári tábornok erősen védte, s az ostrom vezetését Rákóczinak Vay Ádám és Gyürky tábornokokra kellett bíznia, mert ő maga a Tisza vizétől erős lázba esett. Augusztus 13-án mégis abbahagyta az ostromot, mert a temesvári basa a várat – elfoglalása esetében – a szultán részére követelte. A Dunántúl Forgách elvesztette a koroncói csatát, de Károlyi jóvátenni törekedett hibáját; a német csatatéren az angolok és a császáriak Höchstädtnél megverték a franciákat és a bajorokat, s így vége lett annak a reménynek, hogy ezek és a kurucok Bécs alatt egyesülhessenek egymással.²

Gyöngyösről hadai élén a fejedelem az érsekkel együtt ment a Felvidékre. A császári bizottság elnökét, Seilern minisztert és Hammel Bruyninx holland

¹Markó Árpád. II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) Hadtörténelmi Közlemények, 1935/2. szám, 11-17. old.

²Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -221. old.

követet Bercsényi Selmecen fejedelmi fénnel fogadta. A tárgyalások 21-én Bruyninx elnöklete alatt kezdődtek s Bercsényi mindennap átkocsizott vagy átlovagolt Vihnyére, hogy azok állapotáról jelentést tegyen a fejedelemnek. Seilern azonban mindjárt kezdetben oly túlságos követelésekkel állt elő, hogy a fejedelem október 31-én, a lejárati napján még az ideiglenes fegyverszünetet sem hosszabbította meg. November 21-én kiadott manifesztumában Rákóczi a Habsburg-házat tette felelőssé a kiegyezés megghiúsulásáért; mire a király 25-én azzal felelt, hogy Heisteret újból beküldte az ország meghódítására.¹

A fejedelem időközben 16.000 főnyi sereggel és faltörő ágyúkkal november 9-én maga kezdte ostromolni s egy hét múlva be is vette Érsekújvárt és 27-én – kisebb erővel – már Lipótvár ostromát is megkezdte; mikor azonban hírére hallotta, hogy Heister közeledik a fölmentő sereggel, De la Motte ezredesre bízta az ostrom folytatását, ő maga pedig Heister elé sietett. Farkashidánál Bercsényi hadával egyesülvén, 21.000 emberével és hat ágyújával december 26-án Nagyszombat alatt nyílt mezőn várta a támadást, mely délután egy óra tájban nagy hóföregtetben ágyúzással kezdődött. A jobbszárnyon a huszárság és a szuronyszegezve támadó gyalogság csakhamar áttörte Heister első harcvonalát. A császáriak nem üldözhatték őket, céljukat mégis elérték, mert a fejedelem abbahagyta Lipótvár ostromát.²

Szatmár vára, 13 hónapi ostrom után 1705-ben végre föladta magát gróf Forgách Simonnak, kit így azonnal beküldhetett fővezérnek Erdélybe. Hadai fölszabadították Felső-Magyarországot, Bottyán majd Ocskay Morvaország határát zaklatta, s ezzel a kurucok Sziléziától Erdélyig észak felől teljesen biztosították hadműveletük alapját.³

Mindeközben I. Lipót király 66 éves korában, uralkodása 48. esztendejében május 5-én elhunyt. József ifjabb király az apja halálával megürült trónt

¹Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc. II. átdolgozott, bővített kiadás. -Budapest: Gondolat, 1976.-271. old.

²Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -321. old.

³Papp Klára – ifj. Barta János. A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek, Kisebbségkutatás, 2003/2. szám [2], 15-23. old.

országgyűlés összehívása nélkül, az örökösödés jogán foglalta el, s már emiatt sem képzelhető, hogy Rákóczi levélben üdvözölte volna trónra léptekor, holott fegyverfogásának egyik fő oka éppen az örökös királyság behozatala volt.¹

Június 18-án megindult a nyári hadjárat, melyben az új császári fővezér, Herbeville tábornagy alatt 80,000 császári állott szemben 75,000 kurucal. Bottyánnak a Duna, Károlyinak a Körös és a Maros közében, Esterházy Antalnak a Vág vidékén voltak némi sikerei. Idehívta Bercsényi a fejedelmet is, aki akkor a Duna-Tisza közében bajlódott fegyelmetlen, hazaszökdöső kurucaival. Augusztus 10-én Cziffernél elvágta Herbeville-nek Lipótvár felől a Csallóközbe vezető útját, de másnap Pudmericnél vele szemben a csatát oly váratlanul veszítette el, hogy egyidejűleg Herbeville maga sem hitt győzelmében, s nem üldözte a futókat, mert félt, hogy csak törbe csalják.

Így a fejedelem hadi siker nélkül sietett vissza a Rákos felé, hova július elsején országgyűlést hirdetett, ám a hadi viszonyok miatt nem a Rákoson, hanem szeptember 12-én Szécsényben nyitotta meg. Három nap múlva a gyűlés a szövetkezett magyarok karainak és rendjeinek konventjévé alakult át, s 18-án Rákóczit a magyarok vezérlő fejedelmének választották meg.²

Mindnyájan aláírták a szövetség (konföderáció) oklevelét, főképp a külügyek igazgatására megszervezték a szenátust, s ennek elnökévé, egyúttal főtábornokká és fővezérré gróf Bercsényi Miklóst, a közgazdasági tanács elnökévé pedig báró Klobusiczky Ferencet választották meg. Október 12-én a fejedelem szentesítette a hozott 19 törvénycikket, s másnap, a hálaadó istentisztelet után, a rendek haza, vagy a táborba távoztak.³

November 4-ére már országgyűlést is hirdetett Gyulafehérvárra, s hadserege élén beindult. Hadjárata sikerében bízva, aranyérmeket veretett, amelyeken Herkules sorban levágja a császári hidra hét fejét; s a körirat

¹Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -223. old.

²Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -324. old.

³Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -224. old.

megmagyarázta¹, hogy az elnyomott ország végre is föltámad. Herbeville tábornagy azonban gyors és váratlan fordulattal Zsibónál november 11-én utolérte s megtámadta a Desalleurs fővezérlete alatt álló majdnem 24.000 főnyi kuruc hadat, sőt – mivel Károlyi nem avatkozott be – meg is verte.²

A fejedelem folytatta ugyan útját Szamosújváron át Bethlenig, de arra a hírre, hogy erdélyi hívei és hadai az ország belsejéből mindenünnen menekülnek, az Emberfő-hágón át hadastól kivonult Erdélyből. November 24-én már a magyar konföderáció területén volt.³

Az 1705 és 1707 közti időszak harcainak fő hadszínterei a Dunántúl a nyugati Felvidék és Erdély voltak. A Dunántúlon újra Károlyi Sándor vezette a kuruc hadakat, ám vereségei után kivonult a területről. Ekkor Ludwig Herbevill császári tábornagy a Felvidéken Vöröskőnél (Pozsony-Lipótvár közt) nagy győzelmet aratva megindult a Duna-Tisza közén át az Erdély kapujának tekintett Zsibói szoroshoz. Itt 20 ezer fős haderejével áttörve a kuruc védőkön, beözönlött Erdély területére. A váratlan és nagy osztrák győzelmet kihasználva Rabutin tábornagy azonnal összehívta Segesvárra az erdélyi rendeket (labanc országgyűlés) és a kis létszámú országgyűléssel sietve kimondatta az I. József iránti hűséget, majd a császárnak jelentette: Erdély végleg visszakerült Ausztria birtokába.⁴

Rabutin azonban elsiette kijelentését, ugyanis a kuruc seregek még egyszer vissza tudták szerezni a fontos tartományt, amikor Bottyán János (a fél szemére vak Bottyán János) tábornok kihasználva a császári főerők Erdélyben tartózkodását Dunaföldvárnál átkelve a Dunán, elfoglalta az egész Dunántúlt. Időlegesen Esztergom is a kezére került 1 hónapra.⁵

Az osztrák udvar ekkor már komolyan megijedt, és sietve Guido Starhemberg grófot nevezték ki császári főparancsnoknak. Az új vezér utasítására

¹OPERE LIB. INCHOATO ANNO MDCCIII XIV IVNII. / Szerk.: Posta Béla – Tergina Gyula. Erdély emlékérméi. Második és befejező közlemény. Történelmi Tár, 1893. 719. old.

²Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -325. old.

³Papp Klára – ifj. Barta János. A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek, Kisebbségkutatás, 2003/2. szám [2], 15-23. old.

⁴Asztalos Miklós. II. Rákóczi Ferenc és kora. -Budapest: Dante Kiadó, 1934. -354. old.

⁵Márki Sándor. II. Rákóczi Ferencz (1676-1735). -Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1907. -264. old.

Rabutin kivonult Erdélyből, hogy visszafoglalja a Dunántúlt, így a kurucok 1706-ban még egyszer utoljára birtokba vehették Erdélyt. Ám alig egy évvel később, 1707 őszén a Dunántúlon is sikereket elérő Rabutin visszatért a tartományba és kiszorítva Esze Tamás és Pekry Lőrinc kuruc csapatait, véglegesen visszafoglalta Erdély területét.¹

A pénzügyi gondok miatt Rákóczy elhatározta, hogy a nemességtől is adót fog szedni, így azónódi országgyűlésen kimondatta, hogy a közteherviselés alapján 2 millió forint hadiadót kell fizettetnie az ország nemességének. Az országgyűlés ezen rendelkezése a főnemesek és egyes megyei küldöttek részéről jelentős tiltakozást váltott ki. A Túróc vármegyei követek Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf felháborodásukban odáig merészkedtek, hogy magát Rákóczyt is megvádolták: egyéni céljait az ország érdekei elé helyezi. Válaszul a fejedelmet feltétlen hűséggel követők Bercsényi és Károlyi utasítására kardélre hányták a két képviselőt. A diéta hangulata már jelezte, hogy a kuruc összefogás gyengülni kezdett. Ennek ellenére az összegyűlt képviselők kimondták a Habsburg-ház trónfosztását.²

Az 1708-as esztendő a szabadságharc fordulópontját hozta. Ezen esztendőben Trencsénnél hatalmas vereséget szenvedtek a kurucok. Ezután folyamatosan fogyott a kuruc haderő létszáma, részben a mind gyakoribb átállások, részben a pestis járvány miatt, mely Bottyán tábornokot is elragadta. Az átállások közt a legjelentősebb Ocskay Lászlóé volt, aki 1708-ban egész ezredével fordított köpönyeget.³

A kuruc sereg létszámcsökkenése megállíthatatlannak tűnt, az 1708-as sárospataki országgyűlésen a hajdúszabadság ígéretével sem tudták rávenni a jobbágyságot a hadba állásra. A magyar csapatok harcértéke is csökkenni kezdett, 1708-tól már egyre kisebb létszámú császári csapatoktól is sorra vereségeket szenvedtek. Az 1708-as évben Pálffy János császári tábornok a bányavárosokat

¹Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -234. old.

²Magyarok Európában II. /Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Szerk.: Glatz Ferenc. -Budapest: Háttér lap és Könyvkiadó, 1990. -321. old.

³Asztalos Miklós. II. Rákóczi Ferenc és kora. -Budapest: Dante Kiadó, 1934. -356. old.

tudta visszaszerezni, majd a Felvidék középső részét és a Dunántúlt is megszerezte. A sikeres tábornok "karrierje" győzelmei után, ekkor kezdett felfelé ívelni. A szabadságharc kezdetén még a Spanyol örökösödési háború rajnai frontján ezredesként szolgáló Pállfy grófot ugyanis 1710 szeptember 26-án a császár kinevezte a magyarországi hadak főparancsnokává.¹

A szabadságharc utolsó nagy csatája 1710 január 22-én Romhánynál zajlott. A magyar győzelemnek tekintett, ám valójában inkább döntetlennek vehető csata után ószre a kurucok visszaszorultak Északkelet-Magyarországra. 1710-re a spanyol örökösödési háborúban vereségre álló XIV. Lajos is beszüntette a magyar mozgalom támogatását.

I. József a spanyol örökösödési háború tapasztalatai alapján hajlott a kompromisszumra a magyarokkal. A haditanács elnöke, Savoyai Jenő 1710-ben egy magyar labanc főurat, Pállfy Jánost nevezte ki a magyarországi császári erők élére, aki tárgyalásokat kezdeményezett. Rákóczi 1711 elején Lengyelországba utazott, hogy a cárral tárgyaljon. Távollétében főparancsnokát, Károlyi Sándort időhúzó tárgyalások folytatására hatalmazta fel. Károlyi kedvező feltételek kiharcolásába kezdett. Rákóczi és a vitézljő rend maradéka a külső segítségben bizakodva, tovább akarták folytatni a küzdelmet. Károlyi Szatmárba gyűlést hívott össze, ahol a béke mellett döntöttek. Május elsején a majtényi síkon a maradék kuruc seregek letették a fegyvert.²

A szatmári béke a résztvevők számára amnesztiát adott. Ígéretet tett az alkotmány visszaállítására, a szabad vallásgyakorlatra, az országgyűlés összehívására. A rendeket sértő idegen intézményeket és méltóságokat megszüntették. A megegyezés nem állította vissza a szabad királyválasztást, az ellenállás jogát, nem hozott létre magyar hadsereget, vagyis a rendi alkotmánynak azon részei maradtak ki, amelyek sértették a birodalom egységét. Ezek azonban belefértek a rendi gondolkodásba, mivel jórészt királyi felségjog alá estek.

¹Márki Sándor. II. Rákóczi Ferencz (1676-1735). -Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1907. -266. old.

²II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. / Szerk.: Köpeczi Béla. -Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. -274. old.

Rákóczi megtarthatta területeit és javait, követői és követőinek javai is kegyelmet kaptak, azok is akik előzőleg elárulták a császárt. Megkapták a panasztételi jogot. Nemzet üdvét és becsületét szolgáló kívánságért, akár a királytól is lehet jóváhagyást kérni. A magyarországi és erdélyi tisztségeket csak az ottaniak tölthették be. A kuruc mozgalom lehetővé tette, hogy elkerüljük a csehek sorsát, Magyarországon fennmaradt a rendi dualizmus, sokat javított a magyar királyság pozícióján a Habsburg Birodalmon belül.¹

Rákóczi nem kért a kegyelemből, nem tért haza. Kitartott mellette környezetének számos tagja, mint Bercsényi vagy Esterházy. Franciaországba távoztak, majd az ismét fellángoló török harcok idején az emigráció egy része Törökországba utazott. A Porta Rodostóban jelölt ki számukra lakhelyet. Életüket Mikes Kelemen leveleiből ismerhetjük meg. A vezérlő fejedelem 1735-ben hunyt el, hamvait századunk elején hazahozták, s a kassai dóm altemplomában helyezték el.²

A szabadságharc utolsó évében elhunyt I. Józsefet testvére III. Károly (1711-1740) követte a trónon, így az Ausztria és a Magyar Királyság közti viszonyrendszer az ő uralkodása idején alakult ki. III. Károly Magyarországon lefektette a rendi dualizmus alapjait, vagyis lehetővé tette a király és a magyar rendek közti hatalommegosztást. Az 1712-ben kezdődő, majd az 1722-1723-as országgyűlések törvénybe iktatták a magyar rendi és országgyűlési jogok kötelező tiszteletben tartását – a nemesi adómentességet, és a Pozsonyi magyar diéta azon jogát, hogy az adómegajánlásokban és katonaállításokban maga dönthessen. Ugyanakkor a külpolitikai döntések, hadügyi kérdések és a pénzügyek az uralkodó hatáskörébe kerültek.³

Létrejöttek, illetve pontos feladatkört kaptak a legfontosabb magyar kormánysszervek. A legrégebbi magyar kormánysszerv, az 1527-óta létező Magyar

¹Kis Domokos Dániel - R. Várkonyi Ágnes. A Rákóczi-szabadságharc. -Budapest: Osiris Kiadó, 2004. -712.old.

²II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. / Szerk.: Köpeczi Béla. -Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. -276. old.

³Magyarok Európában II. /Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Szerk.: Glatz Ferenc. -Budapest: Háttér lap és Könyvkiadó, 1990. -362. old.

Királyi Kamara fő feladata az országban beszedett királyi jövedelmek kezelése lett. Ilyenek voltak a rendes bevételek (bányajog, só regále, 30-ad vám, pénzverés), rendkívüli bevételek (évente egyszer vagy kétszer kivetett rendkívüli hadiadó) a földesúri jogon szedett királyi adó (szabad királyi városoktól szedett adó) és a neoakvizitika földek adója (hódoltsági földek fegyverváltsága). A Magyar Királyi Kancellária a legrangosabb szervként magyar ügyekben a király fontos tanácsadó testületeként működött, ugyanakkor részt vett a diéta felé történő királyi előterjesztések és törvények megfogalmazásában, illetve az igazságszolgáltatásban (fellebbezések) közigazgatásban és a közjó biztosításában (úrbéri perekben jobbagy védelme, útviszonyok, egészségügy ellenőrzése). A Helytartótanácsot az 1723/97 tc. hozta létre, és egy fajta kormányként működött, 4 osztályt fenntartva, melyek úrbéri, vallási, kereskedelmi, és népjóléti ügyekben igazgatták az országot.¹

A két ország viszonyában a legfontosabb törvény az 1723-ban szentesített Pragmatica Sanctio lett. A fontos jogszabályt 1722. június 30-án a pozsonyi diéta alsó és felsőháza közfelkiáltással fogadta el, s rögzítette a Habsburg dinasztia nőági örökösödést. A Pragmatica Sanctio a magyar korona Habsburg dinasztian belüli leányági örökösödésén kívül kimondta, hogy a magyar rendek lemondanak szabad királyválasztó jogukról (III. Károly majd I. Lipót nőágának kihaltával ez a jog újra megilleti a rendeket) illetve rögzítette, hogy a Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom országai föloszthatatlanul és elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva és egymásnak kölcsönös védelemmel tartoznak.²

Bár a Rákóczi-szabadságharc nem érte el a kívánt eredményt, a a magyarság szemében a fejedelem is tiszta lelkű és becsületes vezetőként él tovább, mivel a szatmári békekötés után a felkínált közkegyelmet nem volt hajlandó elfogadni, és végig kitartott a magyar függetlenség ügye mellett. A szabadságharcot lezáró szatmári béke, a bukás ellenére is kompromisszummal

¹Herczeg Ferenc. Pro Libertate! -Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. -278. old.

²Kis Domokos Dániel - R. Várkonyi Ágnes. A Rákóczi-szabadságharc. -Budapest: Osiris Kiadó, 2004. -718.old.

zárult, amely megakadályozta Magyarország beolvadását a Habsburg Birodalomba, és a rendi alkotmány, ha látszólagosan is de fennmaradt 1848-ig.

II. FEJEZET

MAGYARORSZÁG KONSZOLIDÁCIÓJA A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

2.1. Az ország politikai, szociális-gazdasági fejlődése III. Károly uralkodása alatt

I. József halála a válságos állapotba került a Habsburg-ház. Spanyolországban, Belgiumban s a Rajnánál egyre folyt a harc a spanyol örökségért; Magyarországon pedig még mindig nem szűnt meg, sőt újabb erővel való kitöréssel fenyegetett a Rákóczi-féle felkelés. Károly a távoleső Spanyolországban, Barcelonában tartotta udvarát. Eleonóra császárné, József anyja, aki a kormány vezetését átvette, Savoyai Jenő tanácsára elsősorban Magyarország megnyugtatásán fáradozott. E végből megerősítette a szatmári békét, egyszersmind megfogadta, hogy fia is hasonlóképp fog cselekedni¹. Ezzel a legfontosabb ügyel volt intézve. Emellett sürgető leveleket írtak Károlynak, hogy siessen haza, vegye át a kormányt.

A fiatal, 27 éves uralkodó azonban kérette magát. Még egész ifjan ment el Spanyolországba, éveken át abban a reményben nélt, hogy II. Fülöp koronáját fogja viselni s ösztönszerűleg érezte, hogy ha Spanyolországot elhagyja, sohasem tér oda vissza. Pedig egészen meghonosodott. Hízelt a külsőségekben majdnem a bálványozásig menő tisztelet, amelyet a spanyolok iránta, mint uralkodójuk iránt tanúsítottak s mely annyira megfelelt ama nagy véleménynek, melyet az uralkodói méltóságáról atyja példájára táplált. A katalóniaiak s egyéb párthíveinek hűsége sem marad tel, mellyel iránta a sors minden fordulatai közepette viseltettek. Végül rászánta magát arra, hogy kedves spanyoljaitól megválják, de feleségét náluk hagyta helytartóul. Szeptemberben indult útnak s

¹Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története // Hozzáférés módja:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

decemberben megérkezett Frankfurtban, ahol német-római császárrá választották és megkoronázták.¹

1712 elején Bécsbe érkezett. Legelső dolgainak egyike volt Magyarország teljes kibékítése. Már február 2-án kihirdette a koronázó országgyűlést április 3-ára. Majd Károlyi Sándor (4. sz. melléklet) tanácsára március 30-ikán megerősítette a szatmári békekötést; meg azt a pótlékát is, melyet Pálffy elfogadni nem mert, azonban Eleonóra királyné már hozzájárult. Eszerint a békekötésben megszabott megerősítés az összes javakban azokra is érvényes volt, akik a háború alatt hűségre térve, csak személyükre nézve nyertek kegyelmet; a háború alatt gyermekek nélkül elhunytak javai az osztályos rokonokra szálltak.²

Károlyi teljesen megnyerte az uralkodó kegyét. Ez megerősítette őt altábornagyi és főispáni méltóságában, a szatmári békekötésben kárpótlású lígért 50 ezer forint fejében pedig átadta neki Erdődöt, Husztot, Tarczalt és Hódmező-Vásárhelyt. Az ország kormányzására nézve emlékiratot is kért tőle.³ Ezen események híre nagy örömet idézett elő a rendek között. Mindazonáltal a kényelemszeretete s a rosszutak következtében csak lassacskán szállingóztak a követek Pozsonyba, ezért az első rendes ülést csak május 2-án lehetett megtartani. Közben a bizottságok tanakodtak a legelső és legszükségesebb teendőknél s a következőkben állapodtak meg:

– *Szükséges, hogy az országtól idő folytával elszakadt, újabban a király hatalma alájutott, de vissza nem kapcsolt területeket bekebelezzék; ilyenek: Erdély, továbbá Pozsega, Verőcze, Valkó, Szerém, Bács, Bodrog, Csongrád, Békés, Arad, Zaránd és – tévedésből – Torontál megyék, a jászok és kunok földje, az osztrák kamara alá vetett bányavárosok és bányakamarák, végül a varasdi generálisságtól s a gráci kamarától elfoglalt horvát- és szlavonországi jószágok.*

¹Baranyai Béla. A Rákóczi-kor bibliographiája. // Századok, 1904. (38. évf.) 7. sz. - 723–728. o.

²Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópai jelenség, – Budapest: Gondolat, 1978 - 211. o.

³Rákóczi Ferenc – Fejezetek a vallomásokból. – Bp.: Kriterion Könyvkiadó, 1979. – 261. o.

– Az adót mérsékeljék, és inkább természetben, mint pénzüil szedjék be. Az elpusztult vidékeket népesítsék be; a kereskedelmet mozdítsák elő s a kivitel elé gördített gátakat távolítsák el.

– Állítsanak fel egyetemet vagy legalább akadémiát; végül rendezzék a közigazgatást, törvénykezést, közgazdaságot s a hadügyet.

– A sereg fele honfiakból, fele idegenekből álljon. Zsolddal Ausztria, élelemmel pedig Magyarország lássa el; s hogy a népnek ne legyen terhére, béke idején helyezzék el határszéli laktanyákban és várakban. A hadügyet vezesse egy országos biztos s egy magyarokból álló haditanács¹.

Az 1712-1715 között zajló országgyűléseken kiadott törvényekben újból megerősítették az elvet, hogy az országgyűlés minden harmadik évben egybehívandó. S ebben az elmúlt országgyűlés is igen megkönnyítette a dolgot, megengedvén rendkívüli esetekben az adónak „concurus”-ok útján való megajánlását, valamint azzal, hogy bizottságokat állítottak fel a létesítendő reformok ügyében. Miután ezekben a bizottságokban a befolyásosabbaknak módjukban volt, hogy véleményüket teendőjükről elmondják, az újítások ügyében elégségesnek látszott csak a kézmunkálat elfogadására hívni össze országgyűlést².

A vallásügy sem állt jobban. Az 1681-i törvény – mint tudjuk – a végvárakban megengedte a protestáns vallás szabad gyakorlatát. Ezt már Lipót idejében akként magyarázták, hogy az országnak a török uralom alól való fölszabadulása után ezen helyek megszűntek végvárak lenni, ezáltal megszűnik bennük a protestáns vallás gyakorlásának szabadsága is. Sok helyen tényleg meg is szüntették a protestánsok vallásgyakorlatát, néhol azonban nem volt erre idő, másutt meg Rákóczi idejében újra helyreállt. Most ezek ellen indítottak keresztshadat s például Pápán, Tatán, Léván elkobozták a templomokat. Azt az

¹Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópaijelenség, – Budapest: Gondolat, 1978 - 211. o.

²Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története // Hozzáférés módja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

elvet is fölállították még Lipót korában, hogy a töröktől visszahódított területen a protestánsoknak nincs joguk vallásuk gyakorlatára. Csakhogy ezt végrehajtani nem volt könnyű, mert az említett területen a lakosság többsége református volt, azonban alapul szolgálhatott egy vallásháborúnak.¹

A király is szeretett volna véget vetni az örökös harcnak, a folytonos panaszoknak, s e tekintetben sokat remélt a vegyes bizottságtól, melyet 1721-ben Pesten hívott össze. De hiú volt az ebbe vetett remény. Öt hónapig ülésezett a bizottság eredmény nélkül. Károly tehát 1721-ben augusztus 10-én kelt rendeletével feloszlatta, meghagyván, hogy minden úgy maradjon, ahogy azelőtt volt.²

Hasonlóképp nem jutottak eredményre a papság megadóztatásának ügyében sem. A török háború idején a kormány a papság részéről segélyben részesült. Ezt a segélyt a háború befejeztével állandóvá kívánta tenni azon cím alatt, hogy azt a török ellen védelműl szolgáló végvárak fentartására fordítják. A kormány úgy vélte, méltán várhat némi segítséget a főpapságtól, melynek óriási javait visszaadta s mely az állandó hadsereg behozatalával ényleg megmenekült régi tartozása alól, miszerint egyik-másik végvárat saját bandériumával, saját pénzén kellett fentartania. A papság nem akart elmaradni a főuraktól. Makacsul védte ügyét, kijelentvén, hogy mint az ország első rende, nem is jogosult arra, hogy külön terhet vegyen magára. Még a pápát is belevonta a dologba, aki aztán ki is mondta az egyházi törvények alapján, hogy a papság megadóztatása nem engedhető meg. A dolog ezzel abbamaradt, mert az udvar minden konfliktust kerülni gyekezett.³

Eredménytelenek voltak az adóügyi tárgyalások is, amelyeknél Pálffy Miklós nádor és Csáky bíboros-kalocsai érsek voltak a szószólók. A végső eredmény némi csekély javításokat eredményezett ugyan, de ez koránsem

¹Köpeczi Béla. Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből.– Budapest: Akadémiai Kiadó: 2004. 154. o.

²A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Frenc. – Budapest: Magyar Könyvklub – Officinia Nova Könyvek, 2000. - 840. o.

³Köpeczi Béla. Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből.– Budapest: Akadémiai Kiadó: 2004. 157. o.

nyugtatta meg az országot¹. Egyrészt némi eredményt csak is az igazságszolgáltatás javítása jelentett, másrészt a politikai, hadi és közgazdasági közigazgatás javítására kiküldött bizottságok mutathattak fel. Elnökük a tevékeny gróf Csáky Imre érsek volt, majd gróf Eszterházy Imre veszprémi püspök. Az irányt egy udvari értekezlet szabta meg. Eme bizottságok határozatai néhány törvénynek szolgáltak alapul.² A király még egyszer kísérletet tett a vallás kérdésének rendezésében: 1722-ben újabb értekezletet hívott össze Pozsonyba, de ismét eredmény nélkül, mert az ellentétek még erősebbek voltak, mint az előző évben³.

Az országgyűlést hétévi szünet után, 1722. május 1-én hirdették ki ugyanazon év június 20-ára. Hogy ez megtörtént, annak az volt az oka, hogy az uralkodóházat igen közelről érdeklő dologra nézve kívánták a nemzet megegyezését kinyerni. S ez nem volt kevesebb, mint a trónörökösödés kiterjesztése az uralkodóház női ágára. Magában az uralkodóházban sem volt semmi határozottabb intézkedés arra az esetre, ha a férfiág kihalna. Fenállott ugyan I. Ferdinánd végrendeletében olyan pont, amely szerint ha fiutódai kihalnak, öröklött országainak birtoka leányára Annára, Albert bajor herceg feleségére, illetőleg ennek utódai rászáll. Azonban hosszú idő telt el, a rokoni összeköttetés emléke meglazult s I. Lipót király semmiképpen sem volt abban a véleményben, hogy tetteire befolyást gyakorolhasson ősenek eme intézkedése. Ki is tüntette azt 1703-ban, amikor – nem akarván, hogy öröksége vita tárgya legyen, mint a spanyol – országaiban az örökösödést megállapította. Eszerint Józsefnek jutott volna az atyai örökség, Károlynak pedig Spanyolország. Ha az első utódok nélkül talál elhunyni, az utóbbira száll az örökség, ha azonban mindketten fiutódok nélkül maradnak, elsősorban József leányaira fog az örökség szállni, s csak ezek után Károlyéira. Ez a határozat azonban csak magánjellegetű volt; sehol

¹Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópai jelenség. – Budapest: Gondolat, 1978. – 211. o.

²Pezenhoffer Antal. A magyar nemzet történelme a mohácsi vésztől napjainkig. – Csolnok: Út, Igazság, Élet, 1999. – 111. o.

³Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története // Hozzáférés módja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

sem tették közzé s így Károly, akinek semmiképpem volt ínyére, nem is érezte magát megtartására kötelezve. Így történt, hogy noha még nemvoltak gyermekei, már intézkedéseket kívánt tenni, hogy halálával nem a bátyja, hanem az ő leányainak fejére szálljanak országainak a koronái.¹

Az ország területi épségének kérdésénél nem kisebb viszály támadt az igazságszolgáltatás kérdése felett. Az udvarnál ugyanis határozattá vált négy kerületi táblának a felállítása, a rendek azonban ellenezték ezt, mert nagyrészt az ítélmesterek befolyása alatt álltak, akik meg azért viseltettek ellenszenvvel az újítás iránt, mert jogkörüket korlátozta volna az új intézmény. Úgyesett a dolog, hogy az alsóház elvetette a javaslatot, s a főrendiház is, Csáky bíboros pártoló beszéde ellenére s követve Pálffy Miklós nádort és Koháry országbíró, csatlakozott a rendek végzéséhez. A király dorgáló levelet intézett a nádorhoz s az országbíróhoz, ellenben megdicsérte Csákyt és Pálffy János tábornokot, a kik a javaslatot támogatták. Ezek után aztán amazok sem mertek ellenkezni s a kerületit áblákat elfogadták.²

Sok vitát keltett az adóügye is. A rendeknek az volt óhajításuk, hogy a népet két évre mentsék fel az adó fizetésétől, de hiába. Vita tárgyát képezte az a kérdés is: mi legyen az adó alapja? Ez abban talált magyarázatra, hogy az udvar elve szerint a jobbágyi birtokon lakó nemesek is tartoztak volna adóval, amit a rendek mindenképp meg akartak akadályozni. Az udvarnak különben csakaz volt a célja, hogy követelésétől való elállása fejében a rendeket engedékenyebbé tegye a jobbágyokon beszedendő adóra nézve. S ez a taktika csakugyan sikerült: az országgyűlés 2 040 000 forintot szavazott meg erre a célra³.

Míg az ország területi épségének ügyében méltán nehezedik a könnyelműség vádja az 1722–23-ki országgyűlésre, másoldalról, mint erőszakoskodó is megrovást érdemel. Mint említettük, a protestánsok az utóbbi

¹Pezenhoffer Antal. A magyar nemzet történelme a mohácsi vésztől napjainkig. – Csolnok: Út, Igazság, Élet, 1999. – 111. o.

²Pezenhoffer Antal. A magyar nemzet történelme a mohácsi vésztől napjainkig. – Csolnok: Út, Igazság, Élet, 1999. – 121. o.

³GondaImre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egy európai jelenség, –Budapest: Budapest, 1978 – 216. o.

időben sok üldözést szenvedtek s ezokból számos panasszal járultak az országgyűlés elé. E panaszokat a sérelmek lajstromát szerkesztőbizottság a sérelmek 27. pontjában foglalta össze. Mikor azonban az országgyűlésen tárgyalásukra került volna a sor, a katolikus többség az említett pontot felolvasatlanul kihagyni határozta. Ez a protestánsokra nézve sértő volt, mert a következő pontban az 1550-ik évi 12-ik törvénycikkre hivatkoztak volna, amely minden, a katolikus egyházzal ellenkező „eretnekséget” kiirtatni kívánt volna. Elsősorban tehát az országgyűléshez intéztek ez ügyben folyamodványt, de miután ott meghallgatásra sem találtak, a királyhoz fordultak.

Az uralkodó félt, hogy a vele eddig szövetségben volt protestáns fejedelmek barátságát elveszti. Azért november 1-én írt a nádornak, kívánván, hogy a protestánsok sérelmeit is tárgyalják. De az egyébként oly engedékeny urak ezúttal ugyancsak megmutatták bátorságukat: a királyi rendeletre nem hallgattak, sőt a főpapság megújította mindama tiltakozásait, amelyeket a különböző időkben tett, valahányszor arról volt szó, hogy a magyar protestánsoknak vallásszabadságuk legyen.¹ Károly erre 1723. június 12-én rendeletet bocsátott a megyékhez, amelyben megtiltotta a protestánsok zaklatását. A püspöki kar ez ellen tiltakozott, a protestánsok meg ellentiltakozással álltak elő. A tényleges állapot aztán az volt, hogy ahol a protestánsok elég erősek voltak arra, hogy magukat védelmezni tudják, ott fenállottak jogaik, ahol nem, ott nem.² E királyi rendelet, valamint az azt követett tiltakozások azonban már az országgyűlés vége után történtek. Április 19-én a tárgyalásoknak vége szakadt: a király a felterjesztett 145 törvénycikkelyből 129-et erősített meg.³

III. Károly uralkodása nevezetes korszak nemzetünk történetében. A Rákóczy-féle felkelés fölött kivívott diadalt ügyesen felhasználta, amennyiben az alkotmányt legalább a külsőségekben megtartván, sikerült a nemzetet

¹Pezenhoffer Antal. A magyar nemzet történelme a mohácsi vésztől napjainkig. – Csolnok: Út, Igazság, Élet, 1999. – 121. o.

²Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története // Hozzáférés módja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

³ Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás. 1440–1711. – Bp.: Háttér Lap-, és könyvkiadó, 1993. - 368. o.

kiengesztelnie s az ország igazgatását reformok színe alatt nagy mértékben hasonlóná tenni Ausztriáéhoz. Sikerült a viszonyok ügyes felhasználásával a dolgot odavinnie, hogy a magyar előkelők, akik eddig csakis a magyar érdeket ismerték állami érdekeknek, most már legalább részben a névtelen monarchia érdekeire is kezdtek tekintettel lenni. Mert már Károly megkezdte azt az irányt, amelyet Mária Terézia oly ügyesen folytatott, s amely szép módjával annyira aláásta a nemzet erejét.

2.2. A nőági örökösödés biztosítása és a Pragmatica Sanctio

III. Károly korának második országgyűlésén – 1722/23-ban – a rendek bizonyos módosításokkal elfogadták az 1713-ban kelt Pragmatica Sanctiót, amely a Habsburgok örökösödési rendjét szabályozta. Eszerint: ha III. Károly fiúutód nélkül halna meg, a magyar trónon (is) lányai követik. Ha nem marad utódja, akkor örökségét 1711-ben elhunyt bátyja, I. József, illetve apja, I. Lipót leszármazottai veszik át. A fentiek nyomán immár lányágon is örökös Habsburg királyok Magyarországot és kapcsolt részeit “feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” együtt birtokolják a Habsburgok más országaival. A nőági örökösödés elfogadásakor és rendjének szabályozásakor azonban a rendek kikötötték, hogy a király és leendő utódai meg kell tartsák az ország törvényeit, melyeket az uralkodó és a rendek együttesen – országgyűlésen – értelmeznek.

Az úgynevezett magyar Pragmatica Sanctio (5. sz. melléklet) egyrészt szűkebb volt, mint az 1713-as osztrák, mert nem terjesztette ki az örökösödést a teljes dinasztiára, másrészt – az ország törvényeinek érvényességét hangsúlyozva – sokkal inkább megkötötte a király kezét. Az országgyűlési törvények 3. cikkelye a karok és rendek jogainak, szabadságainak, kiváltságainak, mentességeinek, előjogainak, továbbá az alkotott törvényeknek és helybenhagyott szokásoknak a megtartására tett uralkodói kötelezettségvállalást tartalmazta.¹

¹Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1903. -235. o.

A magyar nemesi társadalom mind ekkor, mind később sokat tett azért, hogy az alkotmányosság öreként, korlátokat állítson az abszolutisztikus törekvések elé. Igazán elszántan azonban mindig saját előjogai, mindenekelőtt adómentessége fölött örködött. E legalapvetőbb kiváltságát a Habsburg-uralkodók – II. Józsefet kivéve – nem támadták meg, cserébe a nemesi társadalom szemet hunyt bizonyos ígéretek teljesítésének elmaradása fölött. Sem III. Károly, sem utódai nem állították vissza például az ország területi egységét. Külön kormányozták Erdélyt – 1765-től nagyfejedelemséggént – jórészt udvari irányítás alatt állt a határőrvidékek széles dél-magyarországi sávja, s csak a század nyolcadik évtizedében csatolták vissza a Temesi bányságot. Méltánytalan lenne azonban kizárólag önző érdekek szószólójának tekinteni a rendiséget. Éppen az 1722/23-as országgyűlésen az ország modernizálása szempontjából fontos törvények is születtek. Ekkor döntöttek a nádor elnöklete alatt álló Helytartótanács felállításáról, amely a későbbiekben a legfontosabb magyarkormányzó lett. Ekkor került sor a felsőbbbíráskodás korszerűsítésére. Kibővült a legfelső fellebbviteli bírósága, a Hétszemélyes Tábla. Állandóvá vált a Királyi Tábla működése. Folyamatosan működő kerületi táblákat állítottak fel Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes, Nagyvárad (később Debrecen) székhellyel.¹

Nem egész két évszázad alatt a Habsburg örökösödésjogát, de még a nőági örökösödést is rákényszerítették az osztrák uralkodók a magyarokra, kihasználva azok kiszolgáltatott helyzetét. 1711-ben I. József örökös nélkül halt meg, ezért az 1687. évi III. 3. tc. értelmében a Habsburg-ház spanyol ágának férfitagja örökölte az örökösstartományokat Magyarország örökletes trónjára legyűtt. Ennek értelmében a spanyol III. Károly volt a trón jogosultja, de azt az örökösödési háború miatt csak 1712-ben tudta elfoglalni².

A Rákóczi-szabadságharc alatt az ország mindinkább belgyengült, míg a Habsburg-birodalom a francia vereségek folytán erősödött, így felmerült a

¹Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatic Sanctio lényege és annak helyzete a magyarközjogban. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1898. - 311. o.

²Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1987 - 153. o.

kompromisszum gondolata: Károlyi Sándor (Rákóczi tábornoka) és Pálffy Miklós megkötötték 1711-ben a szatmáregyezséget, mely a rendi alkotmányt és a Habsburg-ház örökösödési jogát ismét helyreállította¹.

III. Károlynak nem született fiúgyermek, de trónját szerette volna megőrizni lányának, Mária Teréziának. 1703-ban örökösödési szerződést módosította Habsburg-házon belül (úgynevezett házszabályok), törvényessé tette a nőági örökösödést, melyet Pragmatica Sanctio formájában hirdetett ki. 1712-ben elfogadtatta a horvát-szlavón rendekkel, majd 1722-ben Erdéllyel. 1722. június 27-én végül a magyarrendek is elfogadták, 1723-tól hatályba lépett, amiért cserébe a rendi jogok tiszteletben tartását kérte a nemesség, valamint azt, hogy a Szent Korona országai „oszthatatlanul és elválaszthatatlanul – invisibili teracinseparabiliter” a birodalom részévé váljanak, azok mindenkor együttesen kormányoztassanak. Ez azt jelentette, hogy arra az esetre is lemondtak a magyar rendek a királyválasztói jogról, hogy ha a Habsburg-ház osztrák és spanyol fiága is kihal és a nőági öröklése kerülne sorra².

A Pragmatica Sanctio szerint, ha III. Károly férfi örökös nélkül hal meg, akkor elsőként III. Károly nőága, majd I. József nőága, végül I. Lipót nőága örököl; a nőágon belül elsőként a férfiak, aztán a nők, s majd a többi, soron következő ága. A határozatnak személyi feltételei is voltak, az uralkodó személye csak osztrák főherceg, római katolikus keresztény és törvényes házasságból született lehet. Ha mindezen feltételeknek egyetlen Habsburg sem tud megfelelni, akkor visszaszáll a királyválasztás joga a magyar rendekre. Összességében a Habsburg Birodalom érdekei érvényre jutnak, mert nem volt más megoldás, és a török még mindig ott volt a keleti határainkon³.

Ugyanakkor Ferdinandy szerint az 1723-as törvénycikkek hiányosak, mert nincs pontosan megállapítva és kifejtve példának okáért az utószülött trónöröklési

¹Szekfü Gyula. A magyar állam életrajza. – Budapest: Dick Manó Kiadása, 1917. – 147. o.

²Bartoniék Emma: A magyar királykoronázások története. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1987 – 101. o.

³Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. – 4-8. o.; Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1898. – 30. o.

joga. Ha ezek a kérdéses problémák interregnum időszakában merülnek fel (van örökösjelölt, de még nem koronáztatott meg), akkor nincs ki szentesítse a magyarázó törvényeket, továbbá a félreértések elkerülése végett előre meg kell állapítani a szóba jöhető trónöröklésre jogosultak törvényes rendjét, hogy az ne okozzon éles helyzetben problémát. S mindezeket a királynak szentesítenie kell, továbbá az országgyűlésnek el kell fogadnia, különben kétes esetben a rendek nem nyilatkozhatnak a leendő király legitimitását illetően¹. Tehát sem az örökösödési jog, sem a királyválasztási jog nem tudna ilyen helyzetben érvényre jutni, amelynek beláthatatlan közjogi és történelmi következményei lehetnek.

Horváth álláspontja szerint kevésbé az ország kiszolgáltatottsága hatására fogadták el a rendek a Pragmatica Sanctiot, azt inkább „kölcsönös egyezkedés során létrejött alapszerződésnek” nevezi, melyben a rendek újfent lemondtak királyválasztói jogukról a Habsburg-ház nőága javára, amennyiben a fiág kihalna, cserébe III. Károly a nemzet szabadválasztói jogát a nőág kihalása esetére elismerte, az ország önállóságát, függetlenségét, jogainak, szabadságainak, törvényeinek fenntartását ígérte. Így a Pragmatica Sanctiot kétoldalú alapszerződésnek kell tekintenünk, amiből következik, hogy a törvény nem más, mint államjogi szerződés és alaptörvény². A Pragmatica Sanctio emiatt a közjogi rendszerben oly jelentőséggel bír, hogy ezen alapultak az 1791, 1848, 1867. évi alapvető törvények³.

Nemzetközi viszonyokban Európaszintű ellenszenvet váltott ki a rendelkezés, mert az így Ausztria és Magyarország között létrejött jogi helyzet a monarchiát annyira megerősítette, hogy az a nagyhatalmak részéről rosszállást, félelmet váltott ki⁴. Magyarország Ausztrián keresztül a mohácsi vészt követő

¹Ferdinandy-Schiller. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. – 26-28. o.

²Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898. – 54-55. o.

³Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898. – 83. o.

⁴Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1898. – 87 o.

időszak utánélőször ismét nagyhatalmi értéket képviselt, így a Pragmatica Sanctio hatalmi jelentősége nemzetközi viszonylatokban is elismerendő.

A Magyarországra 1711 után két dolog hatott döntően: az ország területi megosztottsága és a rendi dualizmusalakulása. Az a tény, hogy a Habsburg uralkodók a török kiűzése után az ország integritását, területi egységét nem állították helyre, a közigazgatásdöntően határozta meg. Más–más volt a közigazgatás szervezete a szűkebbértelemben vett Magyarországon, Erdélyben, a horvát–szlavón–dalmát kiralyságban, a katonai határőrvidéken, a Bánságban és egy ideig az anyaország töröktől visszafoglalt más, ún. neoacquistica területein. Az országterületi és kormányzati szétdarabolása a fejedelmi abszolutizmus egyik legerősebb fegyvere volt. A különböző erejű, egymástól területileg és kormányzatilag elválasztott rendekkel az uralkodó nagyobb sikerrel harcolhatott, mintha az egész ország rendiségevel együttesen kellett volna küzdenie.¹

Magyarország birodalmon belüli közjogi helyzetét az 1713-ban kiadott és a diéta által 1723-ban elfogadott Pragmatica Sanctio (törvényes megerősítés) szabályozta egész 1918-ig. A nőági örökösödés kimondásánál fontosabb volt, az örökös tartományok és a magyar Szentkorona országainak feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttes birtoklásáról szóló fejezet. Magyar jogértelmezés szerint az elválaszthatatlan együttbirtoklás csak azt jelentette, hogy az örökös tartományok összességükben, és azután a magyar korona országai feloszthatatlanul együtt tartandók. Osztrák felfogásszerint a Pragmatica Sanctioval Magyarország a Habsburg Birodalom örökös országa, s ezzel tartomány lett. Az alaptörvény azonban nem mondta kivilágosan ezt a tényt, csak azt, hogy az uralkodó országai között örökösség tekintetében nincs különbség.²

Az uralkodó személyének azonossága mellett a védelem ügyét tették özőssé a törvény. Ez a megállapítás kétoldalú szerződése változtatta a női örökösödés elfogadását, amennyiben az ország jogának és önállóságának elismerését

¹Ferdinandy–Schiller. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. – 26-28. o.

²Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egy európai jelenség. –Budapest: Gondolat, 1978. - 322. o.

egyenesen kapcsolatba hozta a törvényes trónrajutással. Az pedig feltételezte, hogy hazánk megvédésére az örökös tartományok egész ereje készen álljon, és fordítva. A Pragmatica Sanctioval tehát állandó véd- és dacsövetség létesült a két ország között, de anélkül, hogy a közös ügyek intésének mikéntjére nézve megállapodtak volna. Ebben rejlik annak a magyarázatnak az oka, hogy a Pragmatica Sanctio (de jure) a kölcsönös védelmi kötelezettség megállapításán túl nem a külügy, sem a hadügy részét nem tette szervezetileg közössé, és a magyar törvényhozás, illetve kormányzás köréből ki nem vonta. Ebből következett, hogy nem válhatott jogossá az a tényleges állapot (de facto) sem, hogy az ország bizonyos külügyeit ausztriai szervek segítségével intézte a király. Ezt a jognézetet támasztja alá az 1741: XI. tc., mely elrendelte: a király magyar ügyeket csak magyarok által intézhet, ha pedig maga járel, csak magyar tanácsosok segítségével élhet.¹

Az örökösödés kérdését legelőször Magyarországon pendítették meg. Hazánk ama melléktartománya, a mely az utolsó években is annyira kitűnt az uralkodóházhoz való ragaszkodás fitogtatásával: Horvát- és Tótország ugyanis újabb érdeket kívánt szerezni, hogy annak fejében az udvar pártfogását megnyerje némely helyhatósági kiváltságok részére, melyek tárgyalását a koronázó országgyűlésen volt kérendő. Ez okból már az 1712. márczius 9-én tartott tartományi gyűlésen, amely a magyar országgyűlésre küldendő követek választásával s a nekik adandó utasítással foglalkozott, Horvát- és Tótország rendei, Eszterházy Imre gróf, akkor még zágrábi püspök indítványára elhatározták, hogy az uralkodóhoz üdvözlő követséget küldenek s ez alkalommal kijelentik, hogy az uralkodóháznak fiú ágon való kihalása esetére készek a leányágból fogadni el királyt, csak Belső-Ausztria is azé legyen, mert az azzal való összeköttetés a török támadásai miatt rájuk nézve életkérdés².

¹Ferdinandy-Schiller. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. – 27. o.

²Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története. Hozzáférés módja:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

A horvátok nem terjesztették ki az örökösödés jogát a leányágra¹. Határozatuknak nem volt több értelme, mint ha valamely népgyűlés kijelenti, hogy a polgárság szívesen magára vállalja ezt vagy azt a terhet, csak indítson a kormány ez irányban akciót. S bizony a horvátok buzgalma mellett az ügy nyomtalanul eltűnt volna a közélet horizontjáról, ha a kérdésnek az udvarnál történt fölvetése nem keltette volna fel a nemzet figyelmét. Az „örvendetes” eseményről Bécsbe az első hír az esztergomi érsektől érkezett, a ki arról tudósította az uralkodót, hogy a magyar előkelők között rossz vért szült az, hogy hű magyarjai mellőzésével a horvát tartományi gyűlés kerülő útján tünteti ki szándékát. Azt is írta az érsek, hogy a rendek előtt kijelentette, mikép az csak a horvátok tüntetése, melyben az uralkodónak semmi része. Az udvar helyeselte a primás eljárását, mindazonáltal igen fontosnak tekintette a tartománygyűlés határozatát. A titkos tanács meghányta-vetette a dolgot, végre elhatározta, hogy nem lehet ez ügygel egyenesen az országgyűléshez fordulni, hanem meg kell előbb bizalmasan beszélni a legkiválóbb főurakkal.²

Eközben haladt az idő. 1712. május első felében elkészült a koronázó hitlevél, amely az uralkodóház fiú ága kihalásának esetére a nemzet részére a szabad királyválasztást biztosítja; május 20-ikán megkoronázták a királyt, aki felesküdt e pontra is, melynek megszüntetésén előzőleg annyit tanácskoztak. Úgy látszott azonban: attól a gondolattól sem volt idegen, hogy a kérdést esetleg még a koronázó országgyűlésen is fel lehetne vetni. Legalább a magyar tanácsosok véleményét is kikérte rövid időn, úgyhogy ezek, élükön Eszterházy Pál nádorral, már július 8-án válaszolhattak.³

Válaszukban készségüket fejezték ki a leányági örökösödés elfogadására, de kinyilatkoztatták, hogy miután Magyarország egészen új engedményt tesz, azt az uralkodóház is viszonzozza megfelelőleg. S e viszonzást első sorban abban találták: állapítsák meg, mennyivel tartoznak az uralkodóház többi országai –

¹GondaImre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópaijelenség.– Budapest: Gondolat, 1978. –135. o.

²GondaImre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópaijelenség.– Budapest: Gondolat, 1978. –137. o.

³Ferdinandy–Schiller. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. Franklin-társulat Könyvnyomdája, Budapest 1903. – 26-28. o.

Eszterházyék határozottan kívánták, hogy Magyarországon a család ama tagja uralkodjék, aki az osztrák-német tartományokat, Csehországot s a spanyol birodalomból megmaradandó részt fogja bírni – hazánknak a török ellen való védelméhez járulni. Kívánták továbbá, hogy miután az említett országok feloszthatatlanul együvé fognak tartozni, tisztázzák egymáshoz való viszonyukat, hogy gondoskodva legyen arról, mikép az esetleg kiskorú leányörökös nevében ne külföldiek vigyék a kormányt, hanem a nádor; továbbá, hogy a nőutód a maga és utódai nevében köteles legyen oklevelet kiadni amaz ígérettel, hogy Magyarországot mindenkor saját törvényei és szokásai, nem pedig az örökös tartományok mintájára fogják kormányozni; végül kívánták, hogy az uralkodónó csakis Magyarország s a többi országok megkérdezésével mehessen férjhez, még pedig csakis katolikushoz. Mindezen kívánságok olyanok voltak, amelyeket aprólékos változtatásokkal elfogadhatott az udvar. De volt egy pont, amely Károlyrészére a javaslatot elfogadhatlanná tette. Ugyanis a magyar tanácsosok semmi készséget sem mutattak az örökségnek az egész női utódságra való kiterjesztésére, hanem csak a királyválasztás nehézségei és alkalmatlanságai elhárítása céljából ígérkeztek az uralkodóház egyik meghatározott nőtagját mintegy fiasítani, akinek javára a többi női tagok kötelesek volnának mindnyájan lemondani. Miután Károlynak ez idő szerint éppen nem voltak gyermekei, ez esetben még a reménységtől is ellett volna vágva, hogy saját utódaira szállíthatja koronáit. Elhatározta tehát, hogy az ügyet a magyar országgyűlésen nem hozza szóba¹.

Visszatérve a női örökösödés ügyére, 1718-ban Károly egy nemzetközi szerződésben úgy nyilatkozik spanyol birtokairól, mint a melyek házának úgy fiú, mint leányágon birtokát képezik. Ez az első eset, hogy a nőági örökösödést legalább hallgatólag, külföldiek is elismerték. Két év múlva Károly rendeletileg közölte a Pragmatica Sanctiot Alsó-Ausztria és Szilézia rendeivel, amelyek azt

¹Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története // Hozzáférés módja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

hódoló tisztelettel tudomásul vették¹. De még ekkor sem mert a kormány egyenesen neki menni a dolognak Magyarországon, hanem előbb kerülőt tett Erdély felé. Siralmas volt ezidőben eme tartomány állapota. Ott, ahol nemrégiben tisztán fenállott a szabadság, ugyanazon Erdélyben, amely nemrégiben még úgy szerepelt, mint a magyar nemzet szabadítója, sőt amely a világtörténelem kerekébe is belekapott, ugyanabban az Erdélyben ekkor teljes hanyatlást, valóságos szolgálékúséget találunk. A tartományban elszállásolt katonaság parancsnoka diktátori hatalommal rendelkezék, s amit ő nem eszközölhetett, azt kieszközlé a Bécsben volt erdélyi udvari kancellária, amely eredetileg csak a kormányzék képviselte lett volna, de attól független, sőt föléje rendelt hatósággá nőtte ki magát. A tartományt a fölfelé minden befolyását elvesztett kormányzék nyomta ólomsúlylyal, támogatva a főúri családok egész körétől, akiket grófi, bárói címekkel, zsíros hivatalokkal és adományokkal tartottak hűségben. A Lipót-féle hitlevélben biztosított választhatóságát a kormányzékhi hivataloknak egyszerű javaslatlételre szorították. A vallási viszonyok is kezdének mind zavarosabbakká lenni: a protestánsok mindinkább háttérbe szorultak, sőt üldözést is szenvedtek. Erdély alkotmányos élete, mondhatni, szünetelt; a kormány rendeleti úton intézkedett. Az országgyűlések elvesztették jelentőségüket; törvényeik csak napi érdekűek lévén, Károly uralkodása alatt csak két ízben – 1714-ben és 1733-ban – cikkelyeztettek be. A hódolati esküformából kihagyták azt a fő fontosságú pontot, amely szerint az erdélyi ember hűséggel tartozik, ha őnagysága (t. i. a fejedelem) is az ehhez adott feltételek szerint bír és igazgat. Az uralkodó pedig éppen nem tett esküt a törvényekre. A székelyeket adó alá vetették; ez ellen ugyan évenként tiltakoztak, de hiába².

Erdélyben nagyjából a kormány könnyen keresztül vihette bármely kívánságát. S a helyzetet felhasználni is akarta. Azt vélte ugyanis, hogy a magyar

¹GondaImre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egyeurópaijelenség, – Budapest: Gondolat, 1978 – 218. o.

²Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története// Hozzáférésmódja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarország-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

országgyűlésre befolyással lesz, ha Erdély példájára hivatkozhat, ám bár jól tudta, hogy Erdély ily nemű határozatának semmi jogi értéke nincsen, mivel a magyar király, mint ilyen uralkodója e tartománynak. A kormány szándékának keresztülvitele céljából Virmond gróf tábornok 1722. február 19-re Szebenbe országgyűlést hirdetett, amely aztán március 30-án nagy lelkesedéssel elfogadta a női ág örökösödését. Úgy látszik azonban, érezte, hogy nem áll teljesen jogi alapon, mert semmi formába nem öntötte a dolgot. Az egész csak az elvi elfogadás, nem pedig az örökösödésről való gyakorlati intézkedés színével bír. Természetes azonban, hogy az erdélyi országgyűlés eme lelkesedése nem volt minden alap nélkül s ha Erdély, az ország, nem tűzött is ki feltételeket, szabtak ilyeneket az előkelők, akik az alkalmat saját érdekükben felhasználták¹.

Csak ily kerülő után mert a kormány Magyarországhoz fordulni. A király – akinek időközben méginkább fogyott a reménye, hogy fiutódnak nézhessen eléje, (egyetlen fia az 1715-ben született Lipót még abban az évben elhalt) de két leányt születvén, még abban az esetben sem volt utódsága az örökösödésből kizárva, ha a magyar országgyűlés a magyar tanács 1712-i véleménye értelmében határoz a női ág örökössége felett, – 1722. május 1-én kiadta a meghívót a június 20-án Pozsonyban összeülendő országgyűlésre. A meghívóban csak homályos szavakban történik utalás az országgyűlés tulajdonképpeni céljára. Mert az udvar azt akarta, hogy ne a kormány kérje, hanem a nemzet önként ajánlja fel a női ág örökösödését. Hogy e szándék valóban érvényesülhessen, természetesen jóval az országgyűlés előtt megkezdték kéz alatt a puhatolódzást és befolyásolást. Különösen buzgóan jártak az udvar kezére: az Erdődyek, Károlyi Sándor és Sándor Gáspár báró, az újból egybehívott országos bizottságokon pedig Managatta igyekezett a rendeket az újítás eszméjének megnyerni. S ez nem volt könnyű dolog. Alig volt ugyan valaki, aki elszakadni kívánt volna: hisz a Rákóczy-féle felkelés sikertelensége még mindenkinek szája ízében volt. De nem

¹Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története Hozzáférésmódja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

akarták a nőiág örököségét elfogadni, mert attól tartottak, hogy Magyarországon is úgy megszűnik a szabadság, mint az osztrák örökös tartományokban. Sokan mondogatták, hogy mely napon azt behozzák, az lesz a magyar szabadság utolsó napja; hogy Magyarország tartománnyá süllyed, a kis osztrák hercegség tartományává, s az országnak csak árnyéka marad.

Mindazonáltal annyira erős volt ekkor az uralkodó hatalma, hogy előkelőink még gondolni sem mertek arra, hogy az uralkodó kívánságát, ha tétetni fog, esetleg megtagadják, hanem mindjárt eleitől fogva azt az állást foglalták el, hogy a nemzet járuljon hozzá a király kívánságához, de használja fel az alkalmat és szabjon feltételeket¹. A nőiág örökösödését tárgyaló két törvénycikket a német államférfiak a törvények sorából kivéve, különös szerződés gyanánt kívánták törvénybe iktatni, a rendek azonban mellőzték e kívánságot, nem ismervén alkotmányos országban magasabb szentesítést, mintha valamit örvénybe van iktatva. De ha e két törvénycikk nem is foglal el külön helyet a törvénykönyvben, mégis divatossá lett azokat külön néven nevezni és pedig Pragmatica Sanctionak ama rokonságnál fogva, amelyben az osztrák ház „Pragmatica Sanctio” nevű családi törvényével álltak. Pedig ez az elnevezés alapjában hibás, mert a Pragmatica Sanctiot nálunk sohasem ismerték el törvényül, az 1723-ik évi I. és II. törvénycikk pedig különbözik attól.

A Habsburgoknak többször kellett szembesülniük uralkodásuk kora újkori históriája során azzal a ténnyel, hogy a dinasztia több ágra szakadt. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy az ausztriai ágban az örökösödésben nem az elsőszülöttség, és így ezzel együtt az állam oszthatatlanságának elve érvényesült, hanem az, hogy a családban minden fiúgyermek örökösnek számított.

A Magyar Királyság rendjei utolsóként, az 1722–1723. évi diétán fogadták el a Habsburg-ház nőági örökösödési jogát. A rendek eleinte határozottan tiltakoztak az unió ellen, azzal érvelve, hogy Magyarország kezdettől fogva

¹Szalay J. Baróti L. A Magyar nemzet története// Hozzáférésmódja: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-habsburg-hazbol-s-a-habsburg-lotharingiai-hazbol-szarmazott-orokos-kiralyok-koraban-18FA/i-a-habsburghazbol-valo-orokos-kiralyok-kora-18FD/2-iii-karoly-17111740-19F4/>

független ország, amelyhez nem illenék, ha a nála kisebb Ausztriával „konjunkcióba” lépne. Végül a rendek, privilégiumaik, szabadságuk és előjogaik ismételt megerősítése fejében lemondtak a trónörököső, Mária Terézia megválasztásáról, és a nőági örökösök kihaltáig saját királyválasztó joguk gyakorlásáról is. A nőági örökösödést a rendek külön kérésére törvénybe foglalták (1723:I–II. törvénycikk), amely nyomtatásban megjelent, de külön, díszes, önálló formában, mint amilyenben az osztrák rendek aláírták, nem lett kiadva. A törvénycikkben is lefektetett, ún. magyar Pragmatica Sanctio 1918-ig a magyar alkotmány egyik legjelentősebb alaptörvénye lett.

2.3. Magyarország szerepe az osztrák örökösödési háborúban.

Bár III. Károly mindent megtett leánya trónöröklési jogának a biztosítása érdekében, az ifjú királynő trónra lépését követően azonnal támadások keresztüzébe került. Károly Albert bajor és Frigyes Ágost szász választófejedelmek nem fogadták el a Pragmatica Sanctio 1713-as módosítását, és feleségeik – I. József leányai – jogán maguk is igényt tartottak a Habsburg-örökségre.¹ II. (Nagy) Frigyes porosz király ugyanakkor a nyersanyagokban gazdag Sziléziára vetett szemet. 1740. december 16-án az ő támadásával robbant ki az úgynevezett osztrák örökösödési háború, amely teljesen váratlanul néhány hónap alatt az összeomlás szélére sodorta a törökkel szemben korábban oly sikeres Monarchiát.

A császári hadsereg minden hadszíntéren vereséget szenvedett; a poroszok 1741-ben annektálták Sziléziát, a szászok benyomultak Morvaországba, a bajor választófejedelem pedig elfoglalta Prágát, ahol a cseh rendek királlyá koronázták. A válságos helyzetben megnőtt Magyarország jelentősége, mondhatni: a birodalom jövője a magyar rendek állásfoglalásától függött. Ha akarták volna, most nagyon könnyen megszabadulhattak volna a Habsburgoktól. Ők azonban másként döntöttek.²

¹Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -502. old.

² Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. -489. old.

III. Károly józan, a magyar alkotmányosságot és a rendek érdekeit tiszteletben tartó politikája és a töröktől való félelem arra indította őket, hogy rebellis-kurucos érzelmeiket elfojtva a szorult helyzetben lévő királynő segítségére siessenek. Miután Mária Terézia is ígéretet tett a rendek jogainak, mindenekelőtt a nemesi birtokok adómentességének fenntartására, a pozsonyi országgyűlésen 1741. szeptember 11-én „életüket és vérüket” (Vitam et sanguinem) ajánlották a gyászruhában megjelenő és a magyarok „ősi vitézségére” apelláló uralkodóasszonynak. A felajánlás közfelkiáltással történt, miközben a hátsó sorokban, ahol a tiszántúli protestáns követek ültek, állítólag az is elhangzott, hogy *sed non avenam*, vagyis 'De zabot nem'! Amikor néhány nap múlva a királynő hat hónapos fiával, Józseffel a karjaiban jelent meg a diétán, a követek még jobban megrendültek, és patetikus gesztusok kíséretében adták tanújelét királyhűségüknek. A magyar rendek 100 ezer fős hadsereg kiállítására tettek ígéretet, amelyből végül az erdélyi és horvátországi kontingensekkel együtt mintegy 60 ezer fős sereg gyűlt össze.¹

A magyarországi ezredek megjelenése a hadszíntereken fordulatot hozott a háború menetében. A megerősített császári és királyi hadak egy-két év alatt nemcsak az osztrák-cseh területekről szorították ki az ellenséget, hanem Bajorországot elfoglalva és a Rajnán átkelve még Franciaországba is benyomultak. Az 1748-ban aláírt aacheni békében Mária Teréziának így csak Sziléziáról kellett lemondania, a trónjáról nem. 1756 és 1763 között (hétéves háború) az uralkodónő ugyan megkísérelte az értékes tartomány visszaszerzését, ám próbálkozása nem járt sikerrel: Szilézia a Porosz Királyság része maradt. A veszteségért részben kárpótolta, hogy a Lengyel–Litván Államszövetség orosz és porosz kezdeményezésre bekövetkező 1772-es első felosztásakor a Habsburg Monarchia megkapta Kelet-Galíciát Lemberggel, az 1768-ban kezdődő orosz–török konfliktus lezárulása után, 1775-ben pedig az addig Moldvához tartozó Bukovinát. 1772-ben került vissza az országhoz az a 13 szepességi város – köztük

¹Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -503. old

Lubló, Podolin és Igló – is, amelyeket még Luxemburgi Zsigmond zálogosított el Lengyelországnak.¹

Az örökösödési és különösen a hétéves háborúban vértesei és huszárjai élén több magyar tábornok tűnt ki vitézségével. Közéjük tartozott gróf Nádasdy Ferenc, az 1671-ben kivégzett országbíró unokája, valamint Hadik András, aki a porosz seregek hátába kerülve 1757-ben még Berlint is megsarcolta. Nem mindennapi hőstetteiért Hadik jelentős birtokokat, valamint grófi címet kapott, és pályája végére elérte, hogy – egyedüli magyarként – a bécsi Udvari Haditanács tagja, sőt elnöke lett. 1758-ban kettejüket tüntették ki elsőként az ekkor alapított katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjével, amely a Monarchia legmagasabb hadi kitüntetése volt. A magyar huszárság szervezete és harcmódora egyébként egész Európára nagy benyomást gyakorolt, és számos ország könnyűlovasságát szervezték át a mintájára. Franciaországban a száműzött Bercsényi fia, a fejedelem egykori testőrségének századosa állította fel az első huszárezredeket, míg a porosz hadseregben az elfogott magyar katonák szakértelmét kamatoztatták. Mária Terézia élete végéig hálás maradt azért a segítségért, amit trónra lépése után a magyar rendektől kapott, és ezt számos módon kifejezésre is juttatta.²

1760-ban olyan udvari testőrséget szervezett, amelynek tagjai kizárólag a magyarországi, erdélyi és horvátországi nemes ifjak közül kerültek ki. A testőri szolgálat mellett az ifjak kötelezően tanultak hadmérnöki tudományokat, valamint németül és franciául, s ha akartak, további idegen nyelveket és jogi vagy egyéb tudományokat. Tanulmányaik mellett persze arra is maradt idejük, hogy bekapcsolódjanak az 1683-as ostrom pusztításait gyorsan kiheverő és az európai nagyvárosok közé emelkedő birodalmi székhely pezsgő társasági és kulturális életébe. Megismerkedtek az angol, francia és német felvilágosodás eszméivel, és így az elsők között döbbsentek rá országuk elmaradottságára, a reformok

¹A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Franc. – Budapest: Magyar Könyvklub – Officinia Nova Könyvek, 2000. - 740. old.

²Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egy európai jelenség. – Budapest: Gondolat, 1978. - 122.

szükségességére, valamint a tudomány és az anyanyelvi kultúra fontosságára. A királynő egyéb gesztusai közül említhető Szent István jobbjának hazahozatala Ragusából és elhelyezése a budai várkapornában 1771-ben; Fiume és közvetlen környékének visszacsatolása a Magyar Királysághoz 1776-ban, mintegy 300 éves osztrák igazgatás után; s végül a temesközi, illetve bánsági területek három vármegyévé szervezése és magyar fennhatóság alá helyezésük 1778-ban.¹

¹Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -505. old

III. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA IDEJÉN

3.1. Magyarország szociális-gazdasági fejlődése a XVIII. század második felében

Az uralkodónő és a magyar rendek viszonya mindezek ellenére korántsem alakult zavartalanul. Mária Terézia hívő katolikus volt, családanyaként 16 gyermeket szült, és uralkodói hatalmát Istentől származtatta. *„Mi lesz a világból, ha kivész a hit, az alázat, az Egyház szolgálata?” – tette fel egyszer a kérdést magának, s rögtön meg is válaszolta: „ki fognak újulni a régi világ boldogtalan állapotai, az ököljog s egyebek”.*¹ Hite, istenfélelme, felelősségérzete és kötelességtudata mindazonáltal számos olyan reformeszmé felkarolására indította, amelyek a felvilágosodás törekvéseihez illeszkedtek. *„Nem akarok a törvény ellen cselekedni, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta, de ha király akarok maradni – fogalmazta meg uralkodói ars poeticáját egyik 1767-es levelében –, kell, hogy ép úgy igazságot szolgáltatthassak a szegénynek, mint a gazdagnak. Lelkiismeretem szerint kell eljárnom, nem akarok elkárhozni egy pár mágnás és nemes miatt. [...] Nem akarok mást, mint a közjót, melyet nem szabad, hogy magánérdek zavarjon”.*²

Kancellárja, a morvaországi Wenzel Anton von Kaunitz mellett, aki a felvilágosult abszolutizmus elkötelezett híve volt, a rendi berendezkedés korszerűsítésére ösztönözte fia, II. József is, aki 1765-től társuralkodóként kapcsolódott be a kormányzás munkájába. A magyar rendek viszont ragaszkodtak adómentességükhöz és egyéb privilégiumaikhoz. Az erdélyi országgyűlést 1761, a magyarországit pedig 1765 után Mária Terézia ezért egyszer sem hívta össze. 1765-től nem töltötte be a nádori posztot sem, az erdélyi Gubernium élén pedig

¹ Németh Andor. Mária Terézia. In.: Szerk.: Fejtő Ferenc. Mai magyarok régi magyarokról. – Budapest: Szép Szó, 114. old.

² Marczali Henrik. Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815). /A magyar nemzet története VIII. köt. – Budapest: Athenaeum Rt., 1898.-300.old.

éveken át egyik katonai parancsnoka állt. A királynő reformjainak zöme ennek következtében rendeletek, s nem törvények formájában látott napvilágot.¹

Az egyik legsürgetőbb feladat a birodalom gyéren lakott, sőt helyenként szinte teljesen lakatlan magyarországi területeinek a benépesítése és művelés alá fogása volt. Ez már III. Károly alatt elkezdődött, és Mária Terézia uralkodása alatt is folytatódott. A bécsi kormányzatszervek és a magyar rendek között e tekintetben teljes összhang uralkodott: munkaerő nélkül sem a királyi, sem a magánföldesúri uradalmak nem jövedelmeztek.

Az elnéptelenedett – főleg délvidéki, tiszántúli és Duna–Tisza közti – területek újranépesítése részben külföldiek tudatos betelepítésével, részben spontán módon kibontakozó külső és belső migráció formájában ment végbe. A legtöbb telepes – mintegy 300–400 ezer fő – a katolikus délnémet területekről érkezett szervezett toborzóakciók keretében. Egy részük Buda környékén, a Bakony és a Vértes lábainál, továbbá a Dél-Dunántúlon, Tolnában és Baranyában (Schwäbische Türkei) lelt új otthonra. Másik részük a Bácskában és a szomszédos Temesközben telepedett le. A többnyire dunai hajókon és tutajokon érkező német parasztnak az országgyűlés 1723-tól 6 évi, az iparosoknak 15 évi adómentességet biztosított. A telepesek emellett megkapták a szabad költözködés jogát, a robotkötelezettséget kiválthatták pénzzel, és sokukat előkészített típusházak, kimért házhelyek és megásott kutak várták.²

A kiváló föld és a kedvező éghajlat mellett a német telepesek szorgalmának és szakértelmének is köszönhető, hogy a Bánság és a Bácska néhány évtized alatt az ország legjobb gabonatermő területeivé váltak. A baranyai német népességről ugyancsak azt jegyezték fel, hogy „*vasszorgalmú*”, és „*csaknem mindenben fölülhaladja más nyelvű lakótársait*”. „*Házai sokkal szebbek, tágasabbak, mint sem a magyarok és rácokéi*”. A takarékosághoz is „*jobban ért a német, mint sem a magyar és a rác, és jobban is táplálkozik és ruházza magát, mint amazok*”. A svábok szomszédságában lakó rácokról viszont azt állapította meg a megye tiszti

¹ Marczali Henrik. Mária Terézia 1717–1780.–Budapest: Franklin-Társulat, 1891. – 128. old.

² Marczali Henrik. Mária Terézia 1717–1780.–Budapest: Franklin-Társulat, 1891. – 131. old.

orvosa, hogy erős és izmos testalkatuk ellenére „fölkötébb tunyák”, és „A mértékletesség és a jövőröli gondoskodás épen nem tulajdonaik. Az éktelen káromkodásban és a kártevésben fölkül múlják a magyart, mesterségre általában nincs hajlamuk.” Csak asszonyaik szorgalmasak, „kik sokszor kénytelenek az egész családot eltartani és ruházni”.¹

A magyar jobbágyokat ugyancsak vonzotta a föld és a könnyebb megélhetés reménye. A jász és kun területeket például, amelyek nagymértékben pusztultak, bevándorolt magyarok népesítették be újra. Az 1745-ös megváltás ezért valójában jelentős részben nem az őslakos jászok és kunok érdeme, hanem az újonnan jötteké. A hajdúvárosok szabadabb levegője ugyancsakok földesurát elhagyó vagy engedéllyel érkező jobbágyparasztot és egykori kuruc katonát vonzott. Az ország más vidékeitől eltérően, ahol etnikai és nyelvi szempontból többé vagy kevésbé egyaránt kevert lakosság élt, ezért írhatta Csaplovics, hogy „tisztán és keveretlenül tsupán tsak a’ Jászság-Kunság kerületekben és Hajdu városokban lakik tiszta magyarság”.²

Az ország különböző részein lakó magyarokról a következőket tudjuk meg Béltől: mindenütt „jókedvűek és tüzesek, mindent gyorsan akarnak elérni, nem sokat haboznak”.³ Zalában „házaikat hitvány anyagból tákolják össze, tudniillik karókat kötnek össze vesszővel, s ezeket aztán sárral tapasztják be és szalmával vagy náddal fedik. Ahhoz vannak szokva ugyanis, hogy lakásuk a szükségszerűségnek feleljen meg, s ne a fényűzést szolgálja. [...] Szerfölköt vendégszeretőek, az idegeneknek mindent feltálalnak, amijük csak van, és amit tisztességgel tehetnek. Bátor, harcias lelkületűek, a művelődésre is fogékonyak a szellemi képességeik révén, de mert a gimnáziumoktól távol élnek, gyermekeik műveletlenek, illetve csak a földművelésnek szentelik az életüket: elég, ha némi kis imádságot és a keresztény vallás néhány fejezetét el tudják mondani. A

¹ Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012, 120–125. old.

² Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. – 489. old.

³ Bél Mátyás. Sopron vármegye leírása I. Szerk.: Kincses Katalin Mária. – Sopron: Soproni Levéltár, 2001, -124. old.

lakodalmakat – fajtájuk szokása szerint – tánccal, s nagy evés-ivással, pazarló módon rendezik.”¹

A újránépesítéshez hasonlóan fontos feladatként merült fel a Monarchia elmaradott gazdasági szervezetének korszerűsítése, és a fejlett országok példáját követve az ipar és a kereskedelem fejlesztése, vagyis a felzárkózás az atlanti partvidék fejlett régióihoz és Poroszországhoz. 1754-ben ennek érdekében új és átfogó vámszabályozást vezettek be. Az új vámtarifák hatékonyan védték az örökös tartományok iparát a külföldi konkurenciától, s egyben biztos piacot teremtettek számukra a Magyar Korona iparilag fejletlenebb országaiban. Magyarországot évtizedekkel megelőzve az első manufaktúrák az osztrák és a cseh tartományokban ugyanis már a XVII. század utolsó harmadában létrejöttek, s a XVIII. században gombamódra szaporodtak. A magyar agrártermelőket ugyanakkor arra ösztönözték, hogy termékeiket ne külföldön, hanem az örökös tartományokban adják el. Az egyenlőtlen bánásmódot bécsi kiötlői azzal indokolták, hogy mindaddig, amíg a magyar nemesség nem hajlandó adót fizetni, ilyen módon kell rákényszeríteni a közteherviselésre. Mindaz ugyanis – érvelt Kaunitz kancellár a Magyarországgal kapcsolatban követendő politikára vonatkozó 1761-es feljegyzésében –, *„ami az ország terményeinek értékesítése, gyárak létesítése, a gazdasági élet fellendítése érdekében történne, az nem az adófizető jobbágnak, hanem annak a nemességnek hozna hasznot, amely az állam terheitől teljesen mentesített”.*²

Az új vámrendeletek jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi gazdaságot továbbra is a mezőgazdaság túlsúlya és a helyi szükségleteket kielégítő kézműves jellegű céhes ipar dominanciája jellemezte. A század folyamán mindazonáltal a Lajtán innen is megjelentek a több embert foglalkoztató, olcsóbban és hatékonyabban termelő textil-, selyem-, bőr- és porcelánmanufaktúrák, valamint a papírmalmok, üveghuták és a nagyobb

¹ Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. Szerk.: Káli Csaba, –Zalaegerszeg: Zala megyei Levéltár, 1999, -21–22. old.

² H. Balázs Éva. Felvilágosult abszolutizmus (1765–1780). In.: Magyarország története 1686–1790. 2. Kötet. Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv, –Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. -868. old.

szappan-, salétrom- és hamuzsírforrók. Ezek többsége azonban nem tudott meggyökeresedni és prosperáló nagyüzemmé fejlődni.¹

Jellemző adat, hogy a század folyamán alakult 93 textilmanufaktúrából 1800-ban már csak 23 működött, miközben az Alsó-Ausztriában és Csehországban termelő textilipari üzemek száma megközelítette a 700-at. A ritka kivételek közé tartozik a gácsi posztómanufaktúra, amelyet gróf Forgách János alapított 1765-ben, s amely néhány évtized alatt valódi gyárrá nőtte ki magát; valamint Goldberger Ferenc 1784-ben Óbudán alapított kékfestő üzeme, amely hasonló utat járt be. Jobban lépést tartott a fejlődéssel a felvidéki színesfémtermelés, amely a kincstár hathatós támogatását élvezte. Az angol Isaac Potter itt, Újbányán helyezte üzembe 1722-ben a kontinens első, a vízgőz erejét hasznosító „tűzgépét”, a selmecbányai Hell József Márton pedig itt alkotta meg 1753-ban a világ első sűrített levegővel működtetett bányavíz-kiemelő gépét.²

A technikai újításoknak is köszönhetően a század végén még mindig Magyarország adta a világ réztermelésének 15–17%-át, amely mellett jelentős volt az ezüstbányászat és a vastermelés is. Mindent egybevetve a nem céhes, manufakturális jellegű magyarországi üzemek száma 1790 körül 125-re volt tehető. Ezeknek öthatoda húsznál kevesebb munkást, száznál többet pedig mindössze hét foglalkoztatott. A manufaktúrák túlnyomó többsége hagyományos technikával, az emberi munkaerőre alapozva termelt, ám néhány üzem gépeit már vízi energia hajtotta. Az első modern gőzgépeket, amelyekből 1800 körül mintegy 1200 működött Európában, Magyarországon csak a 19. század első felében helyezték üzembe.³

A gazdaság szerkezetéből következett, hogy a magyar kivitel kétharmadát továbbra is az élő marha, a bor és a gabona adta. Mellettük előretört két új árucikk: a gyapjú és a dohány, miközben kereslet mutatkozott a nyersbőr, a viasz és a méz iránt is. A behozatal túlnyomó részét a lakosság fogyasztását szolgáló készáruk,

¹Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -511. old.

²Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -513. old.

³ Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. – 492. old.

főleg textíliák és ruházati cikkek tették ki, továbbá a termelés modernizálásához szükséges munkaeszközök és munkagépek.

A mezőgazdasági termelés jellege és feltételei régióként különböztek. Az Alföld egyes részein továbbra is ridegpásztorkodás folyt, míg másutt telepések vették munkába a földet. A pusztaságokra érkező parasztok kezdetben annyi földet foglaltak, amennyit akartak, és általában előnyös szerződéseket kötöttek uraikkal. Egy idő után azonban a szabad földek elfogytak, és a földbirtokosok növelték a terheket. Az örökös tartományok mezőgazdasági termékek iránti kereslete a fejlettebb dunántúli és északnyugat-magyarországi birtokok urait majorságaik további bővítésére és a jobbágyok robotszolgáltatásainak fokozottabb igénybevételére ösztönözte.¹

A paraszti földek uradalmakká alakítása, a terhek folyamatos növelése és a földesúri jogszolgáltatás különböző visszasságai miatt szinte évente robbantak ki kisebb-nagyobb parasztlázadások az ország különböző vidékein. 1735-ben a Békés és Csongrád megyei telepés parasztok és volt kuruc katonák ragadtak fegyvert egy szerb határőrkapitány (Szegedinác Péro) vezetésével; 1753-ban Hódmezővásárhelyen és környékén robbant ki fegyveres felkelés; 1755-ben a szlavóniai megyék parasztjai, 1759–61-ben a Zalatna környéki román parasztok lázadoztak; 1765-ben pedig a Vas megyei jobbágyok fordultak szembe uraikkal. Ez utóbbi volt az a bizonyos utolsó csepp a pohárban, amely Mária Teréziát és környezetét arra indította, hogy a magyar országgyűlés megkerülésével rendeleti úton könnyítsen az adófizető jobbágyok helyzetén.²

Az 1767-es uralkodói rendelet az úrbéres népet a teljes jobbágyok, valamint a házas és házatlan zsellérek három nagy kategóriájába sorolta. Zsellérnek az számított, aki egynolcad teleknél kisebb földet birtokolt. A telkek nagyságát a földek minősége és a népsűrűség alapján állapították meg, így azok régióként különböztek. Az északnyugati megyékben egy egész telek 20–30

¹ Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012.-132. old.

² Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -133. old.

holdat tett ki, a Dél-Alföldön viszont 50–60 holdat. A terhek mértéke tehát a telekhányadtól függött. Egy egész telek után a jobbágy a következő szolgáltatásokkal tartozott urának: heti egy nap igás vagy két nap kézi robot, kilenced a föld minden terméséből és egyes állatokból, valamint ajándékként évente 2 csirke, 2 kappan, 12 tojás, 1 icce vaj és 30 egész telek után egy borjú. Ezen felül minden jobbágy és házas zsellér köteles volt fizetni évi 1 forint ún. füstpénzt, vagyis házadót. A házas zselléreknek évente 18, a házatlanoknak 12 napot kellett robotolni, és ők is fizették a kilencedet. Ezek a szolgáltatások általában nem érték el az addigi mértéket, és helyenként jelentősen csökkentették a jobbágyi terheket. A különböző földesúri monopóliumok (vadászat, halászat, pálinka- és sörfőzés, kocsmá-, mészárszék- és vásártartás) megmaradtak, megtiltotta azonban az urbárium az irtás- és egyéb jobbágyi kezelésű földek elvételét, jogtalan illetekek és vámok kirovását, továbbá a földesurak elővásárlási jogát a jobbágyok termékeire. Végül szabályozta a rendelet a bírót, az esküdteket és a jegyző választását, az úriszéken való bíraskodás módját és a jobbágyokra kiróható büntetések nagyságát.¹

A nagyszabású rendezés, amelynek a végrehajtása évekig elhúzódott, a szűkebb értelemben vett Magyarország 7600 községének több mint 600 ezer családfenntartó jobbágyát érintette. Ezek túlnyomó többsége (429 ezer) a teljes jobbágy, kicsit több mint negyede (174 ezer) a házas zsellérek kategóriájába tartozott. A saját ház nélküli zsellércsaládok száma mindössze 40 ezret tett ki. Erdélyben, ahol a birtokviszonyok bonyolultabbak, a telkek kisebbek, a robotterhek pedig súlyosabbak voltak, a nemesség ellenállása miatt sem ezt a rendeletet, sem ennek a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó változatát nem vezették be.²

¹Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -514. old.

²Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -515. old.

3.2. Mária Terézia reformjai Magyarországon

A felvilágosult uralkodókhöz hasonlóan Mária Terézia is tudta, hogy milyen sok múlik alattvalói műveltségén. A gazdasági reformok mellett ezért az oktatásügy korszerűsítésére is nagy gondot fordított. A szakértelmiség képzése érdekében uralkodásának első felében több új közép- és felsőoktatási intézményt alapított. Ezek közé tartozott a róla elnevezett bécsi Theresianum, amely egy filozófiai tanfolyammal kiegészített gimnázium volt, és ahová 1746-os alapításától a birodalom minden tartományából érkeztek a katonai vagy közéleti pályára készülő nemes ifjak. 1751-ben Bécsújhelyen felső szintű tisztképző akadémia nyitotta meg a kapuit. Ez volt a világ egyik első katonai akadémiája, ahol kezdetben 11 évig tanultak a leendő tisztek. A műszaki értelmiség képzésében fontos szerepet játszott az 1763-ban létesített selmecbányai Bányászati Akadémia, amely 1848-ig több mint 3000 – zömmel közrendű családokból származó – jól képzett bányamérnököt nevelt. Ezt 1776-ban egy állatorvosokat képző felsőfokú intézmény (akadémia) alapítása követte Bécsben. 1769-ben állami irányítás alá került a nagyszombati egyetem, s az addig csak bölcsészeti, teológiai és jogi karral rendelkező intézmény orvoskarral bővült. Az új kar öt tanszékén többek között anatómiát, sebészetet és szülészeti, valamint gyógyszerészetet tanítottak. A nagyszombati egyetem tulajdonképpen ekkortól felelt meg az Európában szokásos, négy karral rendelkező klasszikus univerzitásnak.¹

A közép- és felsőfokú intézmények működtetésében eleinte a jezsuita rend játszott meghatározó szerepet. A nagyszombati egyetem, a bécsi Theresianum és több más főiskolai jellegű intézmény mellett az ő kezükben volt a katolikus gimnáziumok több mint fele, 1770 körül pontosan 41. A jezsuiták mellett fontos szerepet töltöttek be a középfokú oktatásban a piaristák, akik a 17. század végén telepedtek meg Magyarországon, és 1721-ben hozták létre az első önálló hazai rendtartományukat. Ettől kezdve gyorsan terjeszkedtek, és 1770-ben már 27

¹ Niederhauser Emil. Mária Terézia, – Budapest: Pannonica, 2000. -198. old.

gimnáziumban tanítottak. Az állami támogatást nélkülöző, sőt gyakran különböző nehézségekbe ütköző protestáns iskolahálózat ezenközben legjobb esetben is csak stagnált, de inkább visszafejlődött. A 71 katolikus gimnáziummal szemben a protestáns egyházak összesen 47 kollégiumot és líceumot működtettek. Külön főiskolákkal nem rendelkeztek, viszont legnagyobb intézményeikben – Debrecenben, Sárospatakon, Kolozsváron, Nagyenyeden és Marosvásárhelyen – a gimnáziumot végzett diákok továbbtanuló részének filozófiát és teológiát is oktattak.¹

Miután a pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, s rendelkezésének saját országaiban Mária Terézia is érvényt szerzett, a jezsuiták átmenetileg kiszorultak az oktatásból. Iskoláikat más katolikus rendek – piaristák, ferencesek, ciszterciek, bencések, pálosok stb. – vették át, a rend tetemes vagyonából pedig tanulmányi alapok jöttek létre. Ezek egyikét az uralkodónő arra használta fel, hogy a nagyszombati egyetemet 1777-ben Budára költöztesse, s egy új tanszék felállításával megszervezze az egyetemi szintű mérnökképzést. A pénz másik részét katolikus gimnáziumok fenntartására és fejlesztésére fordították.²

Mária Terézia oktatási reformjait az 1777-es Ratio Educationis koronázta meg. A rendelet kilenc tankerületre osztotta az országot, amelyek élén a kerület összes alsó-, közép- és felsőfokú intézményét – kivéve az egyetemet – felügyelő és ellenőrző főigazgatók álltak. Az oktatás első szintjét az egytanítós falusi, a kéttanítós mezővárosi, valamint a két- vagy háromtanítós nagyvárosi népiskolák jelentették. Ezekből az 1770-es években – Erdélyt nem számítva – 4000 működött az országban. Vagyis az ország 8700 településének mintegy felében folyt többé-kevésbé szervezett tanítás a hat évnél idősebb gyermekek számára. A rendelet következtében a népiskolák száma néhány százszal szaporodott. A tanítás vidéken változatlanul csak ősztől tavaszigtartott, s bár elvileg kötelező volt, ezt sokan nem tartották be. A tanítók továbbra is a jegyzők, lelkészek, kántorok, harangozók és

¹ Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -138. old.

² Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. – 501. old.

a tanulmányaikat félbehagyó diákok közül kerültek ki, vagyis semmiféle szakképesítéssel nem rendelkeztek. Ezen kívánt változtatni a reform azzal, hogy a tankerületi székhelyeken a népiskolák fölé olyan „nemzeti mintaiskolák” szervezését írta elő, amelyek a tanítóképzést kapták feladatul. Az írás, olvasás és számolás alapjainak megtanítása mellett a népiskolák alapvető feladatai közé tartozott, hogy olyan fiatalokat neveljenek, akik tudatában vannak „alázatos és igaz keresztény kötelességeiknek”. Ezért mindenki részesült vallásoktatásban. A tanításnak valamennyi iskolában a tanulók anyanyelvén kellett folyni, ám valószínű, hogy ezt nem minden településen lehetett végrehajtani.¹

A középiskola két egymásra épülő tagozatból állt: a hároméves kisközpiskolából és az erre épülő kétéves nagyközpiskolából. A közpiskolákba tízéves korukban léphettek be a diákok, s a latin mellett, amely egyben a tanítás nyelve is volt, a korábbinál nagyobb időráfordítással tanultak praktikus ismereteket: szépírást, számtant, mértant, történelmet, földrajzot, természetrajzot. A vallás közép szinten is a fő tárgyak között szerepelt, és minden diák kötelezően tanult németül. A magyar nyelv és nyelvtan oktatása viszont hiányzott a tanrendből. Törekedni kellett rá, hogy minden osztálynak külön tanára és tanterme legyen, sőt a felsőbb osztályokban már szaktanárok is tanítottak. A közpiskolai oktatásnak is alapvető céljai közé tartozott a hívő, erkölcsös és hasznos állampolgárok nevelése. Világnézeti szempontból tehát az alsó- és a középfokú oktatás egyaránt a vallásos hit és a felvilágosodás eszméinek az ötvözetén alapult, s ez jól tükrözte a királynő kettős lelkületét.²

A közpiskolákból az ún. királyi akadémiákra vagy az egyetemre vezethetett az út. A királyi akadémiákat 1776-tól kezdődően szervezték meg Győrben, Nagyszombatban, Nagyváradon, Kassán és Zágrábban. Ezeknek két egymásra épülő tagozata volt: a bölcséleti és a jogi, amelyek egyaránt két-két évig tartottak. Az első két év a közpiskolai tanárképzésre készített fel, a második két év

¹ Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -139. old.

² H. Balázs Éva. Felvilágosult abszolutizmus (1765–1780). In.: Magyarország története 1686–1790. 2. Kötet. Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv, –Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. -869. old.

pedig az államhivatalnoki munkára. Ennek megfelelően a bölcsészeti tagozaton a gimnáziumi tárgyakat tanították magasabb szinten, a jogin pedig a praktikus jogászai és államigazgatási ismereteket.¹

Az 1777-ben Budára, majd onnan 1784-ben Pestre költöztetett egyetem alapozó szakát jelentő bölcsészeti kart háromévesről kétévesre csökkentették. Ezen nemcsak mai értelemben vett bölcsészeti tárgyakat tanítottak, hanem fizikát, matematikát, logikát, etikát és földrajzot is. Ezt a kart látogatták a legtöbben, évente mintegy három-négyszázan. A bölcsészeti karra épült az ötéves orvoskar, a négyéves teológia és a hároméves jogi kar. Ezek közül legnépesebb a teológiai kar volt, amelynek a hallgatói létszáma 200 körül mozgott, s legkevésbé látogatott a jogi kar, amelyen eleinte csak egy-két tucatnyian tanultak. Viszonylagsokan jártak az orvosi karra is, amelyen csupán 1777 és 1789 között 186 sebészszülész kapott oklevelet. A hallgatók minden országrészből és mindegyik társadalmi osztályból érkeztek.²

Az egyetlen magyarországi egyetem mellett viszonylag sokan fordultak meg a kor híres európai egyetemein. A katolikusok főleg a közeli Bécsben és Grazban, valamint Rómában és Páduában, a protestánsok Hollandiában és egyre növekvő számban németországi egyetemeken: Jénában, Halléban, Lipcsében, Wittenbergben és Göttingenben tanultak. A becslések szerint évente 35–40-en, a 18. században pedig összesen legalább 3–4 ezren pallérozták magukat külföldön.³

A jobbágyok terheinek egységesítéssel egybekötött könnyítése és az oktatásügy korszerűsítése mellett, amelyek a korszak legnagyobb horderejű reformintézkedései voltak, Mária Terézia alattvalói iránt érzett felelősségérzete és gondoskodása számos más területre – így az egészségügyre, a szociális ügyekre és az emberi jogokra – is kiterjedt. Főispánjai útján már 1752-ben, majd 1768-ban újólal elrendelte, hogy minden megye alkalmazzon legalább egy képzett orvost, a járások pedig egyegy bábaasszonyt. A rendeletek előírták, hogy az orvosoknak

¹ Niederhauser Emil. Mária Terézia, – Budapest: Pannonica, 2000. -201. old.

² Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -142. old.

³Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. – 504. old.

és a sebészeknek éjjel-nappal a betegek rendelkezésére kell állni, és hogy a szegényeket ingyen kötelesek kezelni. A megyék feladata lett az öregekről és munkaképtelenekről, valamint az árvákról és a szegényekről való gondoskodás. 1776-tól tilos volt kínvallatás alkalmazása a vádlottakkal szemben, és lassan sikerült véget vetni a boszorkánypereknek, amelyeket – Európa nyugati felétől eltérően – Magyarországon még a 18. század első felében is tucatszámra rendeztek. Debrecenben 1700 és 1720 között például öt „boszorkányt” ítétek halálra, az 1728-as nagy szegedi perben pedig 13-at. Bár az utóbbi ellen már III. Károly is fellépett, a perek nem szűntek meg teljesen, s még a század közepén is előfordultak halálos ítéletek. Mária Terézia ezért 1756-ban úgy intézkedett, hogy a helyi bíróságok a továbbiakban nem hozhatnak ítéleteket boszorkányperekben, hanem az egész vizsgálati anyagot kötelesek a Helytartótanácsához felterjeszteni. Mivel ez sem bizonyult elég gátnak, 1768-ban minden ilyen per megindítását megtiltotta.¹

Az udvar több rendelete is foglalkozott a cigányokkal, akiket igyekeztek hagyományos életvitelük feladására és letelepült, paraszti életmódra bírni. Putrijaikat lerombolták, anyanyelvük használatát és hagyományos ruhadarabjaik viseletét tiltották, s nyelv- és kultúraváltás céljából gyerekeiket parasztcsaládoknál vagy iparosoknál helyezték el. Az 1780-as évek végére be kellett azonban látni, hogy a cigányság integrálása nem sikerült, és egy-két év alatt nem is sikerülhet. Az „új polgárok” vagy „új telepesek”, ahogy hivatalosan nevezték őket, ragaszkodtak nyelvükhöz és kultúrájukhoz.²

A Habsburgok valláspolitikája az ellenreformáció támogatásán alapult. A török kiűzését követően a birtokadományok és a kedvezmények révén megerősített katolikus egyház jelentős templomépítésekbe kezdett. Az újjáépülő országban mind az építészet, mind a képzőművészet (freskók, szobrok) alkotásai a késő barokk stílusjegyei alapján készültek. A városok központi terét körbeölelő

¹Niederhauser Emil. Mária Terézia, – Budapest: Pannonica, 2000. -202. old.

²Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., –Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -145. old.

polgárházak, a középületek (városháza) és a felállított fogadalmi szobrok hasonlóan barokkos arculatot hordoztak. A főurak nyugati minta alapján építették meg kastélyaikat, egy ideig a Grassalkovich család gödöllői, majd az Esterházy család Fertődön épült kastélya nyerte el a „magyar Versailles” megtisztelő jelzöt. A század második felében egy szűk társadalmi réteg körében elterjedt a felvilágosodás eszmevilága is. A bécsi nemesi testőrség művelt írói (például Bessenyei György) célul tűzték ki a magyar irodalmi kultúra meghonosítását, a latin nyelv kiszorítását a tudományos életből. A nyugaton tanuló diákok, az utazó nemesek megismerték a francia felvilágosodás gondolatait, és elfogadták a társadalmi és gazdasági reformok szükségességét.¹

Mária Terézia tevékenységét a történettudomány és a közvélemény napjainkban kedvezően értékeli. A megállapítások szerint a királynő rendelkezései nemcsak a Habsburg Birodalom érdekeit, hanem az ország fejlődését is szolgálták. A kortársak ugyanakkor azt tapasztalták, hogy a rendek viszonya a királynővel az utolsó másfél évtized során megromlott. A rendi erők kifogásolták az országgyűlés elhalasztását, a vámrendelet hatásait és az Urbárium rendelkezéseit. A sérelmeket hangsúlyozó felfogás egy ideig befolyásolta Mária Terézia uralkodásának megítélését, de a 19. század végén átértékeltek a királynő tevékenységét.

¹ H. Balázs Éva. Felvilágosult abszolutizmus (1765–1780). In.: Magyarország története 1686–1790. 2. Kötet. Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv, –Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. -871. old.

IV. FEJEZET

MAGYARORSZÁG II JÓZSEF URALKODÁSA IDEJÉN

4.1. II. József politikai portréja

II. Józsefet, akárcsak a 18. század többi magyar uralkodóját, egységesen a Habsburg család tagjai közé szoktuk sorolni. Pedig a nagy múltú dinasztia 1780-ban, Mária Terézia elhunytával kihalt, s a következő generációk – Lotaringiai Ferenc fiai, unokái majd további leszármazottai – már csak leányágon származtak a Habsburgoktól¹.

II. József német-római császármagyar és cseh király Joseph Benedikt August von Habsburg-Lothringen néven 1741. március 13-án született Bécsben. A Habsburg Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc legidősebb fiát félévesen hozták Pozsonyba a támadó bajorok elől. József Bartenstein államtitkártól tanult történelmet, Martin professzortól jogot, főleg a kormányzati stúdiumok s a kor új eszméi érdekelték. 1759-től vett részt az államtanács ülésein, 1764-ben római király, apja 1765-ös halála után német-római császár és anyja mellett társuralkodó lett, bár csak külügyi, katonai és igazságügyi kérdésekbe szólhatott bele. József Falkenstein gróf néven bejárta Német- és Franciaországot, valamint Itáliát, példaképével, II. Frigyes porosz királlyal Lengyelország felosztásáról tárgyalt, 1768-ban és 1773-ban Magyarországon is tett körutat. Kétszer nősült, 1760-ban Bourbon-Pármai Izabellát, akitől két lánya született, majd 1765-ben a bajor Mária Jozefát vette el, mindkét asszony himlőben hunyt el. 1780-ban, anyja halála után lépett trónra. Feszült benne a tettvágy, egész birodalmát át akarta gyúrni, és nem volt tekintettel sem országai eltérő alkotmányaira, sem népei eltérő sajátosságaira.

1716 óta József volt az első férfi Habsburg örökös, (tulajdonképpen Habsburg-Lotharingiai) így gyermekkorában semmit sem bíztak a véletlenre. Szülei személyesen nevezték ki nevelőit, s szigorúan megszábták a gyermek

¹ Ifj. Barta János. A kalapos király emlékezete II. József és Magyarország -Debrecen: Didakt kiadó, 2012 - 73 old.

oktatásának minden lépését. Keresztapjai a pápa, XIV. Benedek és Frigyes Ágost, a szász választófejedelem lettek. Apja közbenjárására kerülhettek tanulmányaiba a racionalitást, a haszonelvű felfogást hangsúlyozó művek, míg anyja szerint a herceget mindenekelőtt vallásosságra kellett nevelni.

József nem volt jó gyerek. Gyakran feljegyezték róla, hogy ellenszegül a nevelőnőknek, makacssága már ekkor közismert volt az udvarban. A Bécsben tartózkodó porosz követ, Podewils gróf is megjegyezte, hogy a herceg önféjű és makacs, s gyengéd nevelésének köszönhetően aligha lesz nagy tehetség belőle. Szemtelen viselkedése miatt terjedhetett el az az anekdota is, miszerint anyja meg akarta vesszőztatni, s amikor az udvarhölgyek megjegyezték, hogy még soha egyetlen főherceget sem verettek meg, Mária Terézia csak annyit válaszolt: „meg is látszik a modorukon”.

Józsefet a korabeli Bécs legnagyobb tudású emberei oktatták, a szülők által megszabott tanrend azonban nem elégítette ki kíváncsiságát. A fiatal József így autodidakta módon, az előírt tanulmányoktól eltérő művekből próbálta fejleszteni képességeit: így fordulhatott elő, hogy az ifjú trónörökös megismerkedhetett a felvilágosodás eszméivel, s olyan könyveket is olvasott, amik a birodalomban tiltólistán voltak.

Szülei már 14 éves korától bevonták társaságukba, nem sokkal később már az akkor frissen létrehozott legfőbb állami szerv, az Államtanács üléseit is látogathatta.

II. Józsefről először mindenkinek két legikonikusabb intézkedése jut eszébe: a kalapos király, aki nem koronáztatta meg magát, és a „zsarnok”, aki halálos ágyán egy tollvonással visszavonja rendeleteit. A magyar történelemben mindenképp egyedülálló személyiségről van szó: olyan még nem volt, hogy valaki önként lemondjon a koronázásról. Szintén páratlan a saját politikájának „önkéntes” megbuktatása is. Igazságtalan despota vagy tragikus hős volt-e császár? A válasz, mint oly sok más esetben, nem fekete-fehér. Despota volt, hisz mindent maga irányított, nem tűrt meg maga mellett mást, csak végrehajtókat, és elhatározásait akár fizikai erőszakkal is véghez vitte. Ugyanakkor kétségbe

vonhatatlan, hogy uralmát hivatásnak tekintette, és szent meggyőződése volt, hogy kötelessége népei javát szolgálni. Tragikum, hogy uralmát pont azok szabotálták, akiknek boldogulására tette fel az életét.

II. József megítélése halála óta vita tárgyát képezi, és valószínűleg sokáig fogja is még. Halálakor a társadalom csupán egy töredéke maradt meg a császár oldalán: az emberek nagy része már a halálát várta. Történelmi megítélése meglehetősen változó: az „országromboló király” képtől egészen a „feudalizmussal harcoló, liberális hős császárig” találkozhatunk vele. Legtöbb bírálói a nemzeti, rendi alkotmány megsemmisítésének kísérletével, az ország gyarmati helyzetben tartásával, és germanizáló törekvésekkel vádolták a kalapos királyt. Követői, majd a már a felvilágosodás szellemében szocializálódott, reformokat sürgető rétegek a fejlődés élharcosát látták benne, hiszen például a polgári törvénykönyve messze megelőzte korát. Jobbágyrendeletének biztosításáért zavargások törtek ki, de ugyanúgy hozzá köthető – igaz koránt sem állt szándékában – az ellenkezés jeleként életre kelt magyaros öltözködés, a magyar nyelv ügyének előtérbe kerülése és a nacionalista gondolatok elterjedése is.

Vitathatatlan, hogy a kalapos király, anyjától eltérően mert szakítani a hagyományokkal: hogy céljai szerint egy erősebb országot, jobb életet biztosítson alattvalóinak. Ugyanakkor, eszméinek nemességétől függetlenül, nem volt jó réalpolitikus: nem mérte fel kellően a társadalmi igényeket, nem kötött kompromisszumokat, és anyjával ellentétben, nem törekedett saját támogatói bázis kiépítésére, és nem ismerte fel a kor társadalmi korlátait. Ez az oka annak, hogy kortársaival ellentétben, József nem kapta meg az utókortól a „nagy” jelzőt.

4.2 II József reformjai

A társadalom hosszúra nyúlt évei után, 1780 végén József végre egyedüli uralkodója lehetett a Habsburg Monarchiának. 39 éves ekkor, érett férfikorban, amikor joggal várhatnánk el tőle, hogy úrrá legyen fiatalkori hevességén, tervezgetéseinek idealizmusán. Egyeduralmának 10 éve mégsem ezt tanúsítja,

hanem éppen az ellenkezőjét; hogy a felhalmozódott türelmetlenség felemésztette benne a mértéktartás s az önellenőrzés képességének jelentős részét, s céljait immáron a lehető leggyorsabban kívánja megvalósítani. A hosszú várakozás évei legfeljebb ezen célok megszilárdításában segítettek, ugyanakkor mindinkább feledtették vele a realizálás lehetőségeinek mérlegelését. József egységállami eszménye következtében egyeduralma alatt korlátlanul érvényesíthette a Monarchia centralizációjára irányuló törekvéseit. Az uralkodó nem volt tekintettel az egyes országok, tartományok hagyományaira, eltérő sajátosságaira, valamennyit egyazon rend szerint igyekezett kormányozni. Magyarország sem jelentett kivételt, még annyira sem, mint korábban Mária Terézia alatt. A császár valamennyi fontosabb rendeletét kiterjesztette Magyarországra is, többségük alig valamivel később jutott el hozzánk, mint az örökös tartományokba. Az új uralkodó magyarországi kormányzását – a hagyományoknak megfelelően – királyi leirattal kezdte meg, amelyet anyja halálát követő napon (1780. november 30.) bocsátott ki. A hagyományok azonban megkívánták volna azt is, hogy ígéretet tegyen az országgyűlés összehívására, s 6 hónapon belül megkoronáztassa magát. A leiratban azonban elmaradt az országgyűlés összehívására utaló ígéret, s soha nem került sor a koronázásra. Erdélyben ugyan összehívták az országgyűlést, ennek 1781. augusztus 21-i, királyi biztos jelenlétében tartott egynapos ülése azonban mindössze a három nemzet hódolatának letételére korlátozódott¹.

II. József „kalapos királyként” vonult be történelembe és köztudatunkba. Koronázása végül nem valamiféle külső ok miatt maradt el, hanem személyes döntése következtében. Elhatározása ellentmondott a hagyományoknak, és nemcsak azért, mert puritán egyéniségétől távol állt mindenfajta ünnepélyes külsőség. Hiszen koronás elődei között volt olyan (Károly Róbert), aki háromszor is vállalta a szertartással járó vesződtséget, míg végül a megfelelő helyen (Székesfehérvárott), a megfelelő személy (az esztergomi érsek), a megfelelő (a

¹ Ifj. Barta János. A kalapos király emlékezete II. József és Magyarország -Debrecen: Didakt kiadó, 2012 - 73 old.

Szent-) koronát helyezhette a fejére. Ugyan ki emlékezne Kottaner Ilona udvarhölgy nevére, ha nem lopta volna el úrnője, Erzsébet királyné, Habsburg Albert király özvegye megbízásából a koronát a csecsemő király, V. László hatalmának legitimálására? Közismert az is, hogy Mátyás királynak milyen hosszadalmas alkudozás után, és milyen anyagi áldozatvállalás árán sikerült visszaszereznie az időközben III. Frigyes császár birtokába került koronát. Valójában őket sem a szertartásokhoz, az ünnepélyességhez való vonzódásuk ösztönözte, hanem hatalmuk törvényességének az elfogadtatása. A Magyar Királyságban ugyanis a koronázás jelentőségét nem elsősorban ünnepélyessége, a szemlélők számára felemelő volta adta, hanem az a körülmény, hogy a megkoronázott uralkodó számára ez biztosította uralma törvényességét. Ekkor tette le az új uralkodó az ország törvényeinek és hagyományainak tiszteletben tartását szavatoló koronázási esküt. II. József azonban nem akart olyan esküt tenni, amelyet nem kívánt betartani. Szeme előtt édesanyja, Mária Terézia példája lebeghetett, aki uralkodása során többször is szembekerült a kiváltságaikat féltő magyar rendekkel, s éppen az uralkodása legelején tett esküje miatt kellett lemondania tervezett – és az örökös tartományokban bevezetett – intézkedéseinek egy részéről. József trónra lépését egyébként Magyarországon nem fogadták ellenségesen. A magyar társadalom számos rétege lett híve a társuralom idején, s a nemesség – amely nem tartozott közéjük – maga is inkább reménykedéssel várta tőle a Mária Terézia uralma alatt elszenvedett sérelmeinek orvoslását. Az említett királyi leirat ígéretei biztatónak tűntek, különösebb elégedetlenséget még az országgyűlés elmaradása sem váltott ki. Alig érintették az országot az első – takarékosági – rendeletek: az udvari személyzet számának csökkentése, újabb külön udvartartások összevonása (Mária Terézia halálával az ő korábbi udvartartását is beolvasztották a császáréba), az udvari istálló lóállományának drasztikus csökkentése. Az udvartartásban mellőzötteken túl legfeljebb az örökös tartományokban járadékaikban megrövidített kegy- és nyugdíjasok nagy serege

nővelhette az ellenállók táborát¹. Az uralkodó megszüntette egy sor kegydíj folyósítását, a nyugdíjakét pedig szolgálati évekhez kötötte. Aki 10 évnél rövidebb ideig állt állami szolgálatban, csak egyszeri juttatást kapott, 25 évnél rövidebb szolgálattal a fizetés egyharmadának megfelelő, 25 év felett a fizetés teljes összegét kitevő nyugdíj járt².

Annál nagyobb, de még mindig viszonylag hamar csillapuló ellenállásra vezettek a következő – egyházi vonatkozású – rendeletek. Amikor József uralmának első éveiben több rendeletében állam és egyház viszonyát kívánta szabályozni, ezzel még nem feltétlenül az új, felvilágosult elvet honosította meg politikájában, hanem a klasszikus abszolutizmus egy – a Habsburg-Monarchiában kissé későn jelentkező –, a központosítást elősegítő törekvését akarta teljessé tenni: az egyháznak az állam alá rendelését. Addig, amíg a spanyol trónon is Habsburgok ültek, a dinasztíának nem kellett félnie, hogy országainak ügyeibe a pápa beleszól. A spanyol trón elvesztésével azonban Róma és Bécs kapcsolatában fordulat következett be, s a Habsburg uralkodóknak védekezniük kellett a pápa beavatkozásával szemben. Érezhető a változás Mária Terézia uralkodása alatt, mert a királynő buzgó hívőként sem tűrhette az egyház túlzott hatalmát.

Az új uralkodó 1781 tavaszán kezdett hozzá a Monarchia egyházi szervei és a pápai hatalom kapcsolatainak további lazításához. Megtiltotta a szerzetesrendek közvetlen összeköttetését a Rómában székelő főkormányzókkal, kolostoraikat a megyéspüspökök alá rendelte, külön engedélyhez kötötte a pápai bullák kihirdetését (nemsokára két bulla kihirdetését meg is tiltotta, mert azok szerinte sértették az uralkodói jogokat), megváltoztatta a püspökök beiktatási esküszövegét, hogy abban az uralkodónak kijáró engedelmesség domborodjék ki, magához ragadta az észak-itáliai püspökök kinevezési jogát stb. Az egyház állami ellenőrzését szolgálta, hogy József fokozatosan a Monarchia határaihoz igazította az ausztriai egyházkerületek határait is. Míg ugyanis Magyarország és Csehország

¹ Benda Kálmán: A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. Történelmi Szemle, 1965. – 44 old.

² Ifj. Barta János. A kalapos király emlékezete II. József és Magyarország -Debrecen: Didakt kiadó, 2012 - 76 old.

középkori eredetű egyházmegyei határai egybeestek az állami határokkal, addig az osztrák tartományok a német-római birodalom részeként nagyrészt kívülálló egyházi főhatóságokhoz tartoztak. József ezt a függést fokozatosan felszámolta.

Az egyház alárendelésének politikáját azonban hamarosan valóban az új, felvilágosult szempontok kezdték motiválni. 1781. október 13-án (Magyarországon október 25-én) bocsátották ki a türelmi rendeletet, amely teljes polgári egyenlőséget (ingatlanbirtoklást, hivatalviselést) s lelkiismereti szabadságot adott az evangélikusoknak, kálvinistáknak és a görögkeletieknek¹. Ahol e vallások valamelyikének híveiből legalább 100 család élt, templomot, lelkészlakot s iskolát építhettek, ez vallásgyakorlatuk nagyfokú szabadságát biztosította, ha nem is a teljes egyenlőséget. Megkülönböztetés maradt az is, hogy a túrt vallások templomai egy ideig nem épülhettek közvetlenül az utca mellé, csak a templomkertbe, s nem lehetett tornyuk. – A zsidók külön rendeletben (1781) az iparúzés és a felsőfokú tanulás jogát kapták meg. Az abszolutisztikus hagyományoknak megfelelő alárendelés és a felvilágosult modernizálás elvei keverednek a kolostorok feloszlatásában (1781. november 29.; Magyarországon 1782. január 12.). Az uralkodó célja az volt, hogy a szemlélődő, elmélkedő (kontemplatív) jellegű rendek, amelyek nem folytatnak gyakorlatilag hasznos tevékenységet – mint a betegápolás, oktatás stb. – kolostorait feloszlatva, ezek tagjait a nép szellemi gondviselőjévé tegye. Ezt a célt szolgálta egy sor új plébánia felállítása is, amelyek papjaiul a feloszlatott kolostorok szerzeteseit kívánta megnyerni. A Monarchiában mintegy 400 kolostort számoltak fel, közülük 140-et Magyarországon. Magyarországon ezzel szemben mintegy 1200-zal emelkedett a plébániák száma. Azért, hogy a papság a lakosság vallási vezetésén túl is a nép gondviselőjévé válhasson, 1783-tól a papnevelést, kivéve a püspökök hatóköréből, néhány összevont állami (vagy államilag ellenőrzött) szemináriumba összpontosították. Az állam az egyház népnevelő, gondviselő szerepéről lemondani nem tudott, igyekezett azonban lefejtetni a vallásról egy sor babonásnak

¹ Kállay István, A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. Századok, 1963 – 112 old.

bélyegzett jelenséget: megtiltották a zarándoklatokat, a templomoknak tett adományokat, az égháború elé való harangozást stb.

Az egyházi vonatkozású rendeletek természetesen a klérus ellenállásába ütköztek. VI. Pius pápa (1775–1799) 1782-ben személyes bécsi látogatással kívánta szándékától eltéríteni az uralkodót. A „fordított Canossa járás” azonban eredménytelen maradt. A császár a lehető legszűkebbre szabta a személyes találkozás alkalmait (szemgyulladásra kitűnő ürügyet szolgáltatott visszahúzóására), a tárgyalások zömében megbízottak útján folytak. A két fél álláspontját azonban nem tudták egymáshoz közelíteni, s a pápa távozása után Bécsben a Rómával való szakítás gondolata is felmerült. Ez a lehetőség azonban mégis meghátrálásra készítette VI. Piust, aki 1783 végén a Rómába látogató Józsefnek a Monarchia egyházi ügyeiben szinte teljesen szabad kezet biztosított. Az ellenállás másik gócpontja a magyarországi egyház volt. A püspöki kar akadályozta a rendeletek kihirdetését. De az állam ellen fordított egy sor vármegyét is: ott, ahol a püspökök egyúttal a megyék örökös főispánjai voltak, közvetlen nyomással, másutt a nagy katolikus családokat felbujtva, közvetve. Számos megye nyíltan a végrehajtás ellen fordult, a szabad királyi városok egy része továbbra sem engedélyezte a protestánsok betelepülését. Az uralkodónak különös eréllyel kellett fellépnie a rendelet végrehajtása érdekében: a hatóságoknak a bevezetés végső határidejéül 1783. május 1-ét szabta meg, a helytartótanács hivatalnokait a végrehajtás elmulasztása esetére fizetésmegvonással fenyegette. Így végül az ellenállás lassan megtört. A protestánsok élhettek a nekik biztosított jogokkal, akár a legmagasabb hivatalokba is bekerülhettek. Sokuk főnemesi címet kapott az uralkodótól. Az erdélyi kisnemes, Rettegi György II. József trónra lépését követően szinte lelkesedett: „Igen dicsőségesen kezdé felséges urunk második József császár... Sok jó dolgok mentek végbe a religio [vallás] körül”¹. A nyolcvanas évek közepétől kezdve viszont a hazai protestánsok a türelmi rendelet érvényben maradt

¹ Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939 – 65 old.

megkülönböztető előírásait használták fel arra, hogy tiltakozzanak ellene. Az országos főhatóságokba került képviselőik pedig (mint Ócsai Balogh Péter, Podmaniczky József, Fáy József) – fokozatosan szembekerülve a császárral – 1790-ben már a nemesi mozgalomban töltötték be vezető szerepet. A türelmi rendelet tehát – mint a felvilágosult vallás- és egyházpolitika betetőzése – nem maradt következmények nélkül. Nemcsak a protestánsok beilleszkedését segítette elő a politikai és társadalmi rendbe, hanem – a társadalmat megmozgatva – az ideológiai és politikai fejlődést elősegítő további harcok kiindulópontjává is vált.

Ugyancsak az abszolutizmus hagyományos célkitűzéseiből lehet levezetnünk József közigazgatási intézkedéseinek többségét. A kezdetet – mint a Habsburg-államban szinte mindig – a legfelső államhivatalok átszervezése jelentette, de már az első – 1782–1783-i – reformhullámban sor került a középszintű igazgatás szerveinek átformálására is. Mindenekelőtt újra egyesítették a felső köz- és pénzügyigazgatást, s a megszüntetésre ítélt udvari kamara, valamint az ún. Ministerial-Banco-Deputation (egy, a századelőn alapított felső pénzügyi ellenőrző szerv) munkáját az egyesített cseh-osztrák kancellária hatókörébe utalták. A Haugwitz-reformtól eltérően a magyar kamarai ügyeket most a magyar kancellária kapta, de ugyanakkor beleolvasztották az erdélyi kancelláriát és a horvát báni hivatalt is. Az összevont főhatóságok továbbra is Bécsben működtek. A végrehajtás tökéletesítése kívánta meg a középfokú szervek kezdeményező készségének csökkentését, s némi szervezeti egyszerűsítést is. A Monarchia 18–20 történetileg kialakult territóriumát, amelyek addig csaknem autonóm igazgatással rendelkeztek, 13 kerületbe vonták össze, e kerületek élére pedig – az önkormányzat szerveit, az ún. rendi választmányokat vagy kollégiumokat felszámolva – a felsőbb szerveknek engedelmeskedő tartományi kormányzatot vagy kormányzóságot (Landesregierung vagy gubernium) állítottak. A választmányok felszámolásával megszűnt az a fórum, amelyen keresztül a tartományi rendek az igazgatást továbbra is befolyásolhatták volna, a kormányzó vagy a kerületi kapitány (Landeshauptmann) teljesen a központi igazgatás képviselője lehetett. A további

rendeletek azután a tartományi rendek önálló véleménynyilvánításának lehetőségeit igyekeztek fokozatosan megszüntetni. A nemesek panaszaikat az 1783. október 27-i rendelet értelmében csak a tartományi gyűléseken (Landtag) fejthették ki. 1788-ban a kormányzat a tartományi gyűlés kivételével minden más összejövetelüket betiltotta, de a Landtag ülését is az uralkodó összehívó parancsától tette függővé¹.

Magyarországon a helytartótanácsot – amelynek, kezdeményező szerepétől szintén megfosztva, a rendeletek közvetítőjévé kellett válnia – 1783-ban a Bécshez közel fekvő, de periferikus helyzetű Pozsonyból az ország középpontjába, Budára helyezték. A helytartótanács belső reformja során alakult ki az addigi bizottsági rendszerből a szakosított ügyintézés ügyosztályok (departamentum) szerinti rendszere. A magyar udvari kamara a pénzügyigazgatás elvétele után kizárólag a magyarországi kamarai uradalmak irányításával foglalkozott, míg végül 1785-ben e szervezetet is felszámolva, ügyei maradékát a helytartótanácshoz tették át. Az átszervezések megnövelték Buda politikai jelentőségét Pozsonnyal szemben. A gyarapodó város rokonszenvét az uralkodó egy 1738-ban – az akkori pestis miatt felvett – 58 ezer gulden kölcsön visszafizetésének elengedésével is fokozta. Buda városa – legalábbis a Wiener Zeitung értesülése szerint – hálából szobrot akart állíttatni a császárnak, amit azonban az elutasított. – A gazdasági ügyek egyébként – kivéve a nagyon is speciális ismereteket kívánó bányászatot és pénzverést – 1786-ban Erdélyben is a gubernium irányítása alá kerültek.

A hivatali rendszer átszervezése része volt a nemesség háttérbe szorításának. József politikájához uralkodásának első felében még hozzátartozott, hogy fontosabb rendeletei kibocsátása előtt terveiről tájékoztatta a főhatóságokat, s rajtuk keresztül a rendek véleményét is kikérte. Ezzel lehetőséget akart adni nekik, hogy érveiket ország- vagy tartományi gyűléseiken, Magyarországon a megyei közgyűléseken (generalis congregatio) kifejtsék. (Ugyanakkor viszont,

¹ Ifj. Barta János. A kalapos király emlékezete II. József és Magyarország -Debrecen: Didakt kiadó, 2012 – 79 old.

hogy feltartóztassa helyi hatóságok neki szánt nagyobb tömegű beadványát, kérelmét, kötelezővé tette számukra a szolgálati utat: a helyi szervek csakis saját kancelláriájukon keresztül léphettek kapcsolatba vele.) Az itt kialakult véleményeket azonban a császár rendszerint nem tudta hasznosítani, mert azok beleegyező voltak esetén is felértek a burkolt elutasítással. Rendszerint olyan feltételeket szabtak, amelyek semmissé tették volna az érintett rendeletek érdemi hatását. Ezért mondott le róluk végül az uralkodó, egyúttal korlátozva a rendek gyülekezési és szabad véleménynyilvánítási jogát is.

Az igazgatás átszervezése bizonyos személyi változásokat is maga után vont. A feleslegessé vált hivatalok megszüntetése lehetővé tette néhány, az uralkodó útjában álló, szándékát csak keresztező államférfi eltávolítását a kormányzatból. Így kellett elhagynia állását Heinrich Blümegegnak, az addigi cseh-osztrák kancellárnak, Philipp Kollowrat gróf csehországi tartományi kapitánynak, Christoph Blümegegnak morvaországi kormányzónak (a cseh-osztrák kancellár fivérének), de így a népességösszeírással szemben tanúsított ellenállása miatt két magyarországi főispánnak (Forgách gróf – Nyitra, Batthyány gróf – Vas megye). Az egyesített cseh-osztrák kancellária új vezetője Leopold Kollowrat gróf lett. Az összevont magyar-erdélyi kancellária vezetésében nem következett be hasonló látványos váltás: gróf Esterházy Ferenc kancellár 1785-ben bekövetkezett haláláig tisztében maradt. De helyettese már 1778-tól Pálffy Károly gróf volt, aki kevésbé idegenkedett a reformoktól, mint Esterházy, s aki végül utóda lett a kancellári székben. Csak 1787-ben nyugdíjazták Samuel Bruckenthalt, Erdély szász kormányzóját, aki pedig több ízben gátolta az udvar rendeleteinek keresztülvitelét (külön említést az úrbérrendezés erdélyi bevezetésének megghiúsítása érdemel). Helyére Bánffy György gróf, Erdély leghatalmasabb birtokosa került. Ezzel szemben egészen József haláláig helyén maradt a Monarchia külügyeinek legfőbb irányításában Kaunitz, mint államkancellár, valamint a had ügyben Hadik András gróf, az udvari haditanács elnöke. Személyes befolyásuk a politikára természetesen alaposan csökkent. A legfeltűnőbb jelenség az államtanács háttérbe szorítása volt. Nem használták a

szervezetnek a személyi változások, mert éppen a legaktívabb reformertanácsosok (Löhr, Kresel és Gebler) kényszerültek távozni. Tulajdonképpen csak az egyre inkább tartózkodó Kaunitz és a konzervatív Karl Hatzfeld gróf maradtak helyükön. Az új tagok – Anton Martini, a természetjog bécsi professzor, Ferdinand Eger csehországi nagybirtokos és két magyarországi illetőségű politikus, Simon Thaddäus Reischach báró korábbi erdélyi kancellár és Izdenczy József, a magyar kancellária korábbi előadója – ugyan valamennyien felvilágosult jozefinisták voltak, politikai súlyuk azonban nem érte el a távozókéét. A korábban önállóan kezdeményező szervezet József alatt nem tudott rivalizálni a császár akaratával, s annak végrehajtójává degradálódott.

A közigazgatás átszervezése a Monarchia egységesítésének abszolutisztikus célját szolgálta. A közigazgatás reformja látszólag tehát nem lett olyan eredményes, mint a vallási-egyházi területé. De csak ha a szűk igazgatás területét nézzük. Való igaz, hogy az ügyintézés folyamatosságát, hatékonyságát még mindig gátolták a feudális maradványok, de nem kedvezett az adminisztrációnak az uralkodó türelmetlensége sem. Józsefnek azonnali célját mégis sikerült elérnie: a rendek politikailag mindenütt háttérbe szorultak, szavuk egyre kevésbé befolyásolta a közigazgatást.

József már 1783-ban a kancellárok (Kollowrat, Esterházy) tudomására hozta szándékát olyan adórendszer bevezetésére, amely nem tesz különbséget nemesi és paraszti, egyházi és kamarai birtokok között. Az állam valamennyi földről tiszta jövedelmének kb. 40%-át kérné az adóba, míg a paraszt emellett kb. 20%-ot adna járadékképpen földesurának¹.

II. József uralkodása alatt különben alig találkozunk az ipar nyílt állami támogatásával, a tereziánus kor hivatali-adminisztratív módszerei most végleg eltűntek. Nagy hatással volt viszont az ipar fejlődésére a különféle feudális korlátok felszámolása a türelmi-, a jobbágy- valamint a zsidórendelet révén (mindhárom 1781, az utóbbi a zsidó tőke előtt szabadította fel az ipari

¹ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990.

érvényesülést). Közvetlenül az ipart érintették azok a rendeletek, amelyek a legfontosabb iparágakban (textil- és fémipar) teljesen felszámolták a céhkötöttségeket, vagy amelyek teljesen megszüntették az egyes cikkek gyártására vagy árusítására adott monopoljogot (kivéve, ha valaki valóban új találmányt akart hasznosítani). Noha József általános céh-reformot is tervezett minden előjog felszámolásával, ez a szándéka megbukott a nagyvárosok céheinek szervezett ellenállásán.

Szinte csak a felvilágosult eszmék irányították Józsefet igazságszolgáltatási reformjainak kidolgozásában. Az állam anyagi-személyi lehetőségei nem tették lehetővé, hogy az uralkodó teljesen felszámolja a feudális bíróságokat (úriszék, megyei bíróság), sikerült viszont megszüntetnie azt a gyakorlatot, hogy peres ügyeit bárki saját bírósága előtt folytathassa le. Így az úriszéken a földesúr nem vezethette saját jobbágyellenes pöreit, ez a fórum ezután csak a nem-nemesek egymásközti pöreivel foglalkozott, a megyei bíróságra a nemesek kisebb ügyei maradtak, míg a jelentősebb ügyeknél – már első fokon az 1723 óta működő, eddig csak fellebbviteli ügyekkel foglalkozó – ún. kerületi táblák lettek a tárgyalás fórumai, innen lehetett fellebbezni a királyi táblához, majd a hétszemélyes táblához¹.

4.3. A katolikus egyház és II József kapcsolatainak összefüggései

A katolikus egyház a 18. században intézményként folyamatosan kereste a helyét az egyre erősödő világi befolyással párhuzamosan, illetve azzal szemben, valamint a felvilágosodás racionalitást preferáló attitűdjéhez képest. Folyamatos diskurzusban és kölcsönhatásban állt környezetével és kereste alapvető feladatát: a hívek lelkipozícióját végezni, ugyanakkor az Istentől elszakadt emberiséget visszavezetni a helyes útra, az egyház által vallott, valamint az állam által elvárt

¹ Szántay Antal: A II. József-kori kataszteri felmérés Magyarországon. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 407–412.

keresztény életre nevelni a társadalmat. A lekipásztorkodás és a nevelés ekkor egyazon érem két oldalát jelentik, mert a társadalom tagjai nevelésre szorulnak abban a tekintetben, hogy divinizálhatóak legyenek, és abban a tekintetben is, hogy az állam hasznos tagjaivá váljanak¹.

Mária Terézia uralkodásának második felében, illetve II. József uralkodása alatt a katolikus egyházra egyre több világi funkciót ruházott az állam, amelynek következtében a tridenti típusú, illetve barokk kori egyház tevékenységének jellege megváltozott².

A válságot előidéző szituáció igen komplex és hosszas előzményekre tekint vissza. Több elemét is kiemelhetjük, de elsősorban a racionalizáció térhódítását mind a tudományokban, mind a filozófiában, mind politikumban, az állam és egyház viszonyában, valamint az egyház belső életében. Mária Terézia és II. József egyaránt át akarta strukturálni, újra akarta szabályozni az állam és egyház viszonyát. Az uralkodásuk idején bevezetett széleskörű reformrendeletek a társadalmi, a gazdasági, a kulturális életet, az igazság- és jogszolgáltatást, valamint az oktatást is érintették. Az egyház annyiban jelentette a kohézióját ennek a programnak, hogy egyfajta szupranacionális intézményként az egyházi igazgatás feladata volt ennek bevezetése, működtetése, illetve ellenőrzése. Találónan jegyzi meg Karl Ottmar von Aretin, hogy az államegyházi struktúra nélkül a rendszer egésze működésképtelen maradt volna. Mária Terézia és II. József célkitűzéseivel kapcsolatban valójában nem elsősorban egyházreformról kell beszélnünk, hanem a soknemzetiségű birodalom modernizációs, illetve centralizációs programjáról³.

Az uralkodó kormányzati stratégiájának fontos részét képezte, hogy egyrészt a plébánosok, lelkészek, illetve a tanítók révén egyfajta társadalmi integrációt valósítson meg, másrészt, hogy az egyházi infrastruktúra használatával sikeres

¹ Takács 2016. 27.

² Reinalter 2008. 13.

³Pranzl 2008. 50

kommunikációs hálózatot alakítson ki, aminek segítségével az állami rendeleteket eredményesen tudja elmagyaráztatni, és ennek értelmében végrehajtatni¹.

A papképzésben már a század közepétől változásokat tapasztalhatunk, de ezek közül ki kell emelni a pasztorális teológia előtérbe kerülését. Ezt a tárgyat a bécsi egyetemen a Rautenstrauch által kidolgozott új teológiai tanterv alapján vezették be, amely német nyelvterületen a követendő példa szerepét is betöltötte. Az új tanterv megjelenése olyan korszellemi kihívás volt, amelyre addig nem volt kész válasz. A plébániai gyakorlat, a plébános gyakorlati felkészültsége fókuszpontba került ebben az időszakban, a képzés során pedig a hivatalviselés egyfajta teológiamentes verziója kezdett realizálódni, amivel szemben Johann Michael Sailer, a pasztorálteológia egyik meghatározó alakja éppen azzal lépett fel a 18–19. század fordulóján, hogy megfogalmazta a lelkipásztori tevékenység teológiai megalapozottságát².

II. József igyekezett a klérust Rómától távol tartani. Többek között megtiltotta, hogy a papnövendékek Rómában tanuljanak, illetve, hogy a püspökök bármilyen kérdésben a Szentszékhez forduljanak. Már az 1760-as és 1770-es években a lojalitás kérdését feszegették a püspökök, amikor egyházigazgatási ügyekben a pápához fordultak tanácsért. II. József olyan intézményként tekintett az egyházra, mint amelynek részben világi feladatokat kell ellátnia. Ezért nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a papokat el-, illetve leválassza a tridenti, „római” egyházi hatásokról, és igyekezett kizárólagosan a jozefinista identitást meggyökereztetni a körükben.

A papoktól leginkább a társadalmi mentalitás megváltoztatását kívánták, az aktív keresztényi lét kritériumainak lefektetését (a jó keresztény jó gazda is, de egy rossz gazdálkodó nem lehet jó keresztény). Az említett életvezetési szempontok bekerültek a papi oktatásba, illetve a növendékek házirendjébe is. Mindemellett konkrét technológiai eljárásokat és elvárásokat is közvetíteniük

¹ Vö. Gutkas 1980. 173.; Gózszy 2013. 71–72.

² Sailer 1793.; Takács 2016. 122–124.

kellett a papoknak, amelyre II. József uralkodásától kezdve szintén kaptak képzést a szemináriumokban.

József uralkodásának legalább ilyen fontos jellemzője volt a vallási türelem megteremtése is. „Meggyőződésünk szerint minden kényszer, amely az emberek lelkiismeretére erőszakkal hat, mindennél ártalmasabb, ezzel szemben az olyan helyes türelem, amelyet a keresztényi szeretet javall, mind a vallásra, mind az államra igen nagy haszon forrása.” Ez a bevezető gondolata legismertebb és egyben legnagyobb hatású intézkedésének, a Türelmi rendeletnek, amelyet uralkodása első évében adott ki, és amely egész birodalmában, így a Magyar Királyságban is alapvető változásokat hozott a két „bevett” (törvényileg elismert) protestáns felekezet életében. (A Türelmi rendelet kiadásának körülményeiről és a kor protestáns vallásgyakorlatáról a mindmáig legrészletesebb, de felekezeti elfogultságtól nem mentes munka Mályusz Elemér monográfiája¹).

Bár a rendelet a református és evangélikus (valamint az ortodox keresztény) felekezetű lakosok vallásgyakorlatát és hivatalvállalási jogát szabályozta, az intézkedés alapvető hatással volt a katolikus egyháznak a Habsburg Monarchiában betöltött pozíciójára is, és ezzel a kortárs egyházi értelmiségiek – püspökök, plébánosok és szerzetesek – egyaránt tisztában voltak. Többségük egyértelmű fenyegetésként élte meg az „eretnekség” előretörését, amely a Regnum Marianum Szent Istvánra visszavezetett belső rendjét veszélyezteti, és egyúttal utat nyit az aposztázia előtt is, híveket vonva el az „egyedül üdvözítő” római egyház kebeléből. Józsefnek ez az intézkedéssorozata egyértelműen szembe ment nagyapja és édesanyja valláspolitikájával, amely a Magyar Királyság területén csak szűkre szabott és ellenőrzött keretek között volt hajlandó megtérni a két protestáns felekezet működését – még akkor is, ha a magyarországi protestánsok helyzete lényegesen jobb volt Lajtán túli társaiknál, és a szűk kereteket a helyi gyakorlat sokszor sikeresen kitágította.

¹ Mályusz 1939

A jozefinista egyházpolitikának egyaránt léteznek infrastrukturális, logisztikai és személyi vonatkozásai is. Mivel az egyik legfőbb cél a koncentráltabb és sikeresebb kommunikáció volt, növelni kellett az ehhez szükséges tereket. Ezt szolgálta leginkább a templomépítések nagy száma. Ezzel párhuzamosan azonban a barokk vallásosság dinamikus elemeit, így a körmeneteket, búcsúkat, zarándoklatokat visszaszorította¹.

Mária Terézia és II. József is. Ezek a paraliturgikus események egyrészt kevésbé voltak ellenőrizhetőek, másrészt kevésbé feleltek meg az uralkodó racionalizáló elképzeléseinek.

Az állam a liturgiában is változtatásokat eszközölt. A vasárnapi istentisztelettel kapcsolatban az egyszerűség, az egységesség, valamint a tanítójelleg hangsúlyos jelenléte volt az uralkodó legfőbb elvárása. A hangsúly nem véletlenül a prédikációra helyeződött, amely ekkor sok esetben világi, gazdasági témákkal foglalkozott. A prédikációk központi szerepét mutatja, hogy a II. József alatti templomtervezetek mindegyikén a körvonalak mellett az egyetlen tárgyi ábrázolás a szószék volt.

Az uralkodó számára a papképzés átalakítása jelentette a garanciát az új szemlélet meggyökereztetésére. Megszüntették a tridenti alapokon működő egyházmegyei szemináriumi rendszert. Addig az egyházmegye felelőssége volt a szemináriumok működtetése és fejlesztése. Mindezt azért, hogy az egyházmegyei környezetet jól ismerő, a speciális kihívásokhoz alkalmazkodni tudó, felkészült papi réteget neveljenek ki. Fokozatosan sikerült elérni, hogy a szemináriumok meg tudják oldani a plébániai helyek betöltését, és lehetőség szerint ne kelljen szerzetesekre lelkipásztori feladatot osztani. Ehhez képest a jozefinista papképzés háttérbe szorította az egyházi igényeket, és egyre nagyobb mértékben érvényesített világi szempontokat. Az új képzésben új szereplők, új tankönyvek jelentek meg, komoly szemléletváltást eredményezve a növendékképzésben. A vallási türelmet népszerűsítő munkák is ekkor kerültek be a tananyagba, nem kis

¹ Forgó András – Góczy Zoltán. A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. -Budapest: Pontes, 2018.- 115-132 old.

megbotránkozást okozva a növendékek és a megyéspüspökök körében. A változás hordereje és gyorsasága igen nehéz és váratlan helyzet elé állította a katolikus egyházat, amely az 1740-es évektől az 1780-as évekig jelentős lépéseket tett a felé, hogy az egyházmegyei papságot a saját célkitűzései szerint integrálja.

Az új normák meggyökereztetése több okból sem volt problémamentes. Leginkább azok az újítások okoztak gondot, amelyek radikális változásokat jelentettek a korábbi állapotokhoz, a régi szokásokhoz képest, és megtestesítették II. József purista, racionális egyházképét¹.

Az egyháziak számának növekedése alsó szinten nem hozott automatikusan pozitív eredményeket, sőt az 1780-as években a káplánok megnövekedett száma kifejezetten problémát okozott. A bővülés részben a plébániafejlesztési programnak, részben az egykori szerzetesek áthelyezésének volt köszönhető.

Hogy a jozefinista egyházi modell, a világi funkciók előtérbe kerülése mekkora problémát okozott, az már a 19. század első évtizedeiben nyilvánvalóvá vált. A vallási közömbösség egyre több forrásban megjelenik. A prédikációk elvilágiasításával a liturgia vált racionálisabbá, az ünnepek, körmenetek visszaszorulásával pedig a barokk vallásosság dinamikája csökkent. Ennek köszönhetően éppen az a vallási tartalom veszett el, amely a kohézióját, spiritusát jelentette a rendszernek. Megmaradt viszont az az intézményi váz, amely fokozatosan profán tartalommal töltődött fel.

II. József már említett, a vallási tolerancia megteremtését célzó politikája ugyancsak feszültségeket szült a katolikus egyház berkeiben. Egyrészt megfigyelhető a papságon belüli ellentét a jozefinista intézkedéseket támogató és azokat elvető egyháziak között.

Az 1790–1791. évi országgyűlésen lezajlott vallási vita tehát egyrészt azt mutatja nekünk, hogy a világi katolikusok többsége a papság egy részével együtt felismerte: a jozefinista tolerancia megjelenésével a katolikus egyház szempontjából előállt krízis csak egyfajta előre meneküléssel, a két bevett

¹ Forgó András – Gózszy Zoltán. A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz.-Budapest: Pontes, 2018.- 115-132 old.

protestáns felekezet tagjai számára a lelkiismereti- és vallásszabadság megadásával oldható meg. Ebben az olvasatban tehát a tolerancia felvilágosult híveiként ők testesítették meg a „haladó” álláspontot, a klérus többségének és a katolikus világiak egy részének a katolicizmus pozícióit védő, „reakciós” álláspontjával szemben. Ha azonban a vita érvrendszerét is górcső alá vesszük, azt tapasztaljuk, hogy a protestáns álláspontot támogató megnyilvánulások között szép számmal voltak olyanok, amelyek a múlt felé fordultak, és az evangélikusok és reformátusok szabad vallásgyakorlatának jogát a bécsi és a linzi békék szövegére alapozták¹.

A vallási türelem katolikus hirdetői között nem feledkezhettünk meg a szerzetesekről sem. Közülük is kiemelkedik a piarista Koppi Károly, aki 1787-ben megjelent *Praenotiones ad historiam ecclesiae Christianae necessariae* című művében fejtette ki a felekezetek egymáshoz való viszonyáról alkotott nézeteit. A piaristákat a 18. századi reformszellem leginkább elkötelezett támogatóiként tartják számon, akik tanítórendként az ifjúság oktatásába is beépítették a kor új tudományos eredményeit. Mária Terézia és II. József jelentős mértékben támogatta a piaristák tevékenységét, számos új oktatási intézményt bízva rájuk. Ez a bizalmi viszony a jozefinista évtizedben paradox módon kis híján a rend megszűnéséhez vezetett, az uralkodó ugyanis a rend feloszlásával és a rendtagok állami alkalmazásba vételével kívánta hasznosítani a piaristákat. Ennek végül a szűkös anyagi feltételek szabtak gátat, a feloszlástól való egzisztenciális félelem, valamint a fellazult rendi kötelek miatt azonban sok szerzetes elhagyta a közösséget, és egyházmegyés papként vagy laikus tanítóként folytatta pályafutását².

¹ Forgó András – Góczy Zoltán. A katolikus egyház viszonya a jozefinista reformokhoz. -Budapest: Pontes, 2018.- 115-132 old.

² Riedel 2012. 326–507.

KÖVETKEZTETÉS

Magyarország önálló államiságáért saját erőforrásaira támaszkodva harcba szállt, és önálló diplomáciai lépésekkel szövetségeseket keresve próbált elszakadni a Habsburg Birodalomtól. A szabadságharc élén II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) állott. Rákóczi először XIV. Lajos francia királlyal próbált diplomáciai kapcsolatba lépni. A diplomáciai tapogatózásra azonban fény derült, és Rákóczit a bécsújhelyi börtönbe zárták. Innen megszökve menekült Lengyelországba, ahol Esze Tamás, tarpai jobbágy kereste fel a hegyaljai bujdosó parasztok üzenetével, hogy őt hívják mozgalmuk vezérének. Rákóczi elfogadta a hívást és 1703-ban fegyverbe szólította az ország minden rendű és rangú, nemes és nemtelen lakosát. A felhívásra legelőbb a paraszti tömegek reagáltak – hiszen Rákóczi vetési pátensében (1703) a hadba vonuló jobbágyokat mentesítette a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól; és csak később, a gyors tisztántúli győzelmek után csatlakozott a felkelők táborához a megyei nemesség és a főurak egy része. 1704 elejére szinte az egész ország a felkelők kezére jutott. Rákóczit még ebben az évben erdélyi fejedelemmé választották.

1707-re a katonai helyzet lényegesen nem változott. Az elhúzódó a háború miatt azonban sokféle sérelem felszínre tört az 1707. évi ónodi országgyűlésen (pl. túl magas adók, Rákóczi önkényuralmat gyakorol). Olyan uralkodót kerestek a magyar trónra, aki meg is tudja védeni az országot, ám a tárgyalások a trencsényi csatavesztés miatt (1708) kudarcba fulladtak.

A szabadságharc elbukott és le is verték. A bukását sok tényező okozta, például az, hogy külpolitikailag magára maradt, hogy az állam mindvégig pénzügyi gondokkal küszködött, de ide sorolható a kurucseregek hadfelszerelésének hiányossága és képzetlenségének problémája is.

Az 1711-es szatmári országgyűlésen hoztak határozatot a békéről, amit Nagykarolyban írtak alá. A tárgyalásokat Károlyi Sándor végezte, így Rákóczi akarata ellenére a kurucok a majtényi síkon letették a fegyvert. A szatmári

békebüntetlenséget biztosított a résztvevők számára és ígéretet tett az alkotmány visszaállítására. Tartósan fennmaradt a rendi dualizmus.

A szabadságharc utolsó évében elhunyt I. Józsefet testvére III. Károly (1711-1740) követte a trónon, így az Ausztria és a Magyar Királyság közti viszonyrendszer az ő uralkodása idején alakult ki. III. Károly Magyarországon lefektette a rendi dualizmus alapjait, vagyis lehetővé tette a király és a magyar rendek közti hatalommegosztást. Az 1712-ben kezdődő, majd az 1722-1723 –as országgyűlések törvénybe iktatták a magyar rendi és országgyűlési jogok kötelező tiszteletben tartását – a nemesi adómentességet, és a Pozsonyi magyar diéta azon jogát, hogy az adómegajánlásokban és katonaállításokban maga dönthessen. Ugyanakkor a külpolitikai döntések, hadügyi kérdések és a pénzügyek az uralkodó hatáskörébe kerültek.

A két ország viszonyában a legfontosabb törvény az 1723-ban szentesített Pragmatica Sanctio lett. Ennek előzménye, hogy 1703-ban a habsburgokrögzítették, hogy a birodalom osztrák birtokait József, a spanyol birtokokat Károly örökli. Ha valamelyik ág kihal, akkor a másik ág férfi leszármazottai öröklik a kihalt ág birtokait, ha pedig mindkét ág férfi tagjai kihalnak, akkor a leányág örökli a birtokokat. Ezt a megállapodást 1713 április 19-én József halála után III. Károly módosította. Eszerint a birodalom teljes területét III. Károly férfi örökösei kapják, ha pedig nem születnének férfi örökösei, akkor leányai.

III. Károly halála után az osztrák örökség megszerzéséért szinte azonnal kitört a háború (1740-48). Mária Terézia (1740-80) Magyarországtól kért segítséget. A rendek 1741 őszen az életüket és vérüket ajánlották fel („*Vitam et sanguinem!*”) és 35 ezres haderőt állítottak föl. Cserébe a nemesi föld adómentességének alaptörvénybe iktatását kérték. Mária Terézia a megkapott magyar segítséggel megvédte Csehországot, és a franciákat is kiűzte, miután szövetségre lépve Angliával, Franciaországot két tűz közé szorították.

Bár győzelmet aratott, - és ebben nem kis része volt Batthyány Kázmér 12 ezer fős huszárseregének - Szilézia visszavétele 1745 második felében kudarcba

fulladt a hohenfriedbergi, soori és végül a kesseldorfi (1745.dec) csaták elvesztése után. A háborút lezáró Acheni békében, 1748 október 25-én Poroszország elismerte Mária Teréziát, de Ausztriának le kellett mondania a legiparosodottabb tartományáról, Sziléziáról.

Mária Teréziát a merkantilista gazdaságpolitika jellemezte. Arra törekedtek, hogy a nemesfémet az országba vonzzák, kiáramlását pedig megakadályozzák. Mária Teréza az elméletet természetesen Ausztria megerősítése érdekében alkalmazta, pedig a kezdetleges állapotban lévő magyar ipar különösen rászorult volna az állam támogatására. Magyarország hozzájárulása a birodalom bevételeihez a 35%-ot is meghaladta. Az 1754-es vámrendelet kettős vámhatárt teremtett. A külső vámhatár az egész Habsburg Birodalomból zárta ki a külföldi iparcikkeket. A belső vámhatár azonban Magyarországot és az örökös tartományokat választotta el. Az intézkedések célja az volt, hogy a birodalmon kívül tartsák az olcsó magyar élelmiszert és nyersanyagot, a cseh és osztrák manufaktúráknak viszont ne legyen versenytársa. Az 1850-ig fennmaradt belső vámhatár azonban súlyos torzulásokat okozott a magyar gazdaság szerkezetében.

A háborúk miatt a hadseregfejlesztéséhez több hadiadó beszedésére volt szükség, így Mária Terézia előbb 1751-ben, majd 1764-ben is összehívta a magyar országgyűlést a hadiadó megemelésének megszavazása céljából. Ám az 1764-es diétán a magyar rendek és a királynő viszonya végleg megromlott, hisz a nemesség a kért 1 millió helyett mindössze 700 ezer forint hadiadót volt hajlandó megajánlani. Ürügyként azt hozták fel, hogy parasztjaik nem terhelhetőek tovább. Mária Terézia válasza kettős csapást mért a magyar rendekre. Egyrészt áttért a rendeleti kormányzásra, vagyis többé nem hívta össze az országgyűlést, hanem minden kérdésben maga döntött, és rendeleti formában vezette azokat be, másrészt a parasztok terheit enyhítendő meghozta Urbárium-rendeletét.

Az urbárium az egyházi tized és az állami adók mellett fenntartotta a kilencedet, a pénztartozást pedig a jobbágyok és zsellérek számára egyaránt 1 forintban határozta meg. A munkakötelezettséget heti egy nap ígás vagy két nap

kézi robotban rögzítette. Az úrbérrendezés jelentősége, hogy törvényes helyzetet teremtett földesúr és jobbágy között. A telekhatárok pontos rögzítésével hozzájárult a parasztság rétegződéséhez.

Mária Terézia egyéb reformjai közt kiemelkedő a 1777-es Ratio Educationis, mely a felosztatott jezsuita rend vagyonából jelentősen átalakította az oktatást. Előírta, hogy a közoktatást az állam feladata ellenőrizni és irányítani, meghatározott bizonyos tankerületeket (9 db) előírta az oktatandó tananyagot, és szigorúan „ajánlotta” hogy 6 és 12 éves kora között minden gyermek iskolába járjon. A reformok sorába tartozik még a bábaképző létrehozása illetve a szegényházak teremtésének rendelete, illetőleg az 1768-as korszerűsített büntetőjogi törvény.

Mária Terézia rendeleti kormányzása ellenére hangsúlyozta uralma magyar jellegét és külsőségeit, például Bécsben az ifjú nemesek számára létrehozta a Theresiánumot (1746) annak érdekében, hogy a hivatali pályára feltudjanak készülni. Az udvarában magyar testőrséget állíttatott fel, és Ragúzából Magyarországra hozatta Szent István ereklyéjét, a Szent Jobbot.

Mária Terézia 1780. november 29-én hunyt el Bécsben. A magyar és cseh királyi székben II. József követte, akit Magyarországon „kalapos király”-nak neveztek, mert nem fogadta el a magyar alkotmányt, és nem koronáztatta meg magát.

Az iskolában Mária Teréziáról és II. Józsefről a 9. osztályban tanulnak a diákok Ukrajna története keretein belül, amikor is az Ukrán földek az Osztrák-Magyar monarchiához tartoztak. A Rákóczi szabadságharc eseményeivel a Magyar nép történelme órákon ismerkednek meg a tanulók.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

I. Források

1. OPERE LIB. INCHOATO ANNO MDCCIII XIV IVNII. / Szerk.: Posta Béla – Tergina Gyula. Erdély emlékérméi. Második és befejező közlemény. Magyar Történelmi Tár, 1893. 719 old.
2. Fol. Hung. 1389. fasc. I–XXXII. / Szerk.: Thaly Kálmán. Kuruc-kori okmánygyűjtemény, – Budapest: Akadémia Kiadó, 1837. 241 old.
3. A királyi személynök levele Károlyi Sándorhoz, Szatmár vármegye főispánjához: a felkelőktől tartani nem kell, most érkeztek Lengyelországból emberei, onnan sem fenyeget veszély. Eperjes, 1703. június 4. In: MOL, P 392. 7. fiók. Lad. 7. No. 19.
4. Szabolcs vármegye alispánjainak válaszlevele Károlyi Sándornak, Szatmár vármegye főispánjának: a közgyűlés úgy határozott, nemesi felkelőik nem hagyhatják el a vármegye területét, itthon kell vigyázniuk, de kapcsolatot kívánnak tartani Károlyival, más vármegyékkel. (Tornyos-)Pálca, 1703. június 4. In: MOL, P 392. 7. fiók. Lad. 7. No. 6.
5. Ismeretlen levélíró ismeretlen címzettnek: a felkelők – ötszáz lovas és gyalogos – Munkács városába érkeztek, Rákóczi ottani kastélyát nem bántották, de a nemesek házait feldúlták „és a borokban nagy kárt tettek”; a külföldre vezényelt Montecuccoli-ezredet visszarendelték. Kassa, 1703. június 5. In: OSZK Kt, Fol. Hung. 1389. Fasc. II. fol. 125. Egykorú másolat.
6. A szatmári várparancsnok levele Szabolcs vármegyéhez: Károlyi Sándor a Bereg és Ugocsa vármegyékben csavargó rablók üldözésére ma Szatmárról elindult; tartsanak kapcsolatot vele, támogassák. Szatmár, 1703. június 5. In: SZSZBML, IV. A. 1/b. Fasc. 4. No. 59. 1703.
7. II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. / Szerk.: Benda Kálmán, Esze Tamás, Gyenis Vilmos, Köpeczi Béla, Kovács Ilona. – Budapest: Akadémia Kiadó, 1978 – 543 old.

8. II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. / Szerk.: Köpeczi Béla. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978 – 285 old.
9. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. In: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 5. köt. Sajtó alá rend. Géresi Kálmán. Budapest, 1897. – 767 o.
10. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. Szerk.: Thaly Kálmán. 2. köt., 1707–1709. – Budapest, 1873 – 656 o.
11. Rákóczi Ferenc. Fejezetek a vallomásokból. – Budapest: Kriterion Könyvkiadó, 1979 – 214 o.
12. Rákóczi Ferenc. Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos. – Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979 – 987old.
13. II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. / Szerk.: Köpeczi Béla, Ortutay Gyula, Pamlényi Ervin. -Budapest: Bibliotheca Kiadó, 1958 – 367 old.
14. A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Frenc. – Budapest: Magyar Könyvklub – Officinia Nova Könyvek, 2000 – 840 o.
15. A szatmári béke. Szerk.: Bánkúti Imre. – Budapest: Akadémiai, 1981 –162 o.
16. A szatmári béke története és okirattára. Szerk.: Lukinich Imre. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1925 – 633 o.
17. Baranyai Béla. A Rákóczi-kor bibliographiája. // Századok, 1904. (38. évf.) 7. sz. - 723–728. o.
18. Dr. Ferdinandy Gejza – Dr. Schiller Bódog. A Pragmatica Sanctio és a Házi törvények. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1903. - 235. o.
19. Horváth Róbert. A közgazdasági elemzés Berzeviczy Gergely műveiben. – Szeged: Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1971. -111 o.

20. Horváth Lajos. Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatic Sanctio lényege és annak helyzete a magyarközjogban. – Budapest: Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1898. - 311 o.
21. Keller Imre. II. Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza. Ford. Domján Elek. Miskolcz, 1903. // Századok, 1904. (38. évf.) 7. sz. - 711–715 o.
22. Rákóczi tükrök. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk.: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. I–II. kötet. - Budapest: Magyar Századok, 1973. – 354 old.
23. Tessedik Sámuel - Berzeviczy Gergely. A parasztok állapotáról Magyarországon. / Szerk.: Zsigmond Gábor. – Budapest: Neumann Kht., 1979. -433 old.

II. Szakirodalmak, monográfiák, cikkek, segédkiadványok

24. A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Frenc. – Budapest: Magyar Könyvklub – Officinia Nova Könyvek, 2000. -840. old.
25. Asztalos Miklós. II. Rákóczi Ferenc és kora. -Budapest: Dante Kiadó, 1934. -492. o.
26. Barta János. Nyugat-Európa és Rákóczi. A Spanyol örökösödés és Magyarország. // Historia 2003/3 XXV kiadás. - 122-134. o.
27. Bartoniek Emma. A magyar királykoronázások története. – Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1987. -178. o.
28. Bánhegyi Ferenc. II. Rákóczi Ferenc, –Celldömölk: Apáczai Kiadó, 1994. -151. o.
29. Bánkúti Imre. A szatmári béke. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. - 162. o.
30. Benda Kálmán. Európa és a szabadságharc. – Budapest: Gondolat, 1989. - 319. o.
31. Bertényi Iván – Gyapay Gábor. Magyarország rövid története. – Budapest: Maecenas Kiadó, 1993. - 224. old.

32. Frankl Vilmos. A magyar nemzet története II. füzet. (1301-1526). – Budapest: Szent-István Társulat 1872, - 272. old.
33. Gebei Sándor. II. Rákóczi Ferenc, – Budapest: Kossuth Kiadó, 2018. -351. old.
34. Gonda Imre – Niederhauser Emil. A Habsburgok. Egy európai jelenség. – Budapest: Gondolat, 1978. - 322.
35. H. Balázs Éva. Felvilágosult abszolutizmus (1765–1780). In.: Magyarország története 1686–1790. 2. Kötet. Szerk.: Ember Győző, Heckenast Gusztáv, – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. -2393. old.
36. Herczeg Ferenc. Pro Libertate! – Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2007. - 294. old.
37. Jósvainé Dr. Dankó Katalin. Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok. – Sáropatak, 1999. - 408. o.
38. Katus László. A modern Magyarország születése. /Magyarország története 1711–1914. 3., – Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. -736. old.
39. Kis Domokos Dániel - R. Várkonyi Ágnes. A Rákóczi-szabadságharc. – Budapest: Osiris Kiadó, 2004. -812. old.
40. Kovács Ágnes. Károlyi Sándor. – Budapest: Gondolat, 1988. 234. o.
41. Köpeczi Béla. II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. - Budapest: Magyar tudomány, 2003/48. 109.évf., 6. sz. -692-698. old.
42. Köpeczi Béla. A Rákóczi-szabadságharc a külföldi közvéleményben, Magyar Könyvszemle, 1981/3. szám. 26-31. old.
43. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc. II. átdolgozott, bővített kiadás. - Budapest: Gondolat, 1976. -371. old.
44. Köpeczi Béla. R. Várkonyi Ágnes. Rákóczi tükör. – Budapest: Osiris, 1973. - 1112. o.
45. Magyarok Európában II. /Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Szerk.: Glatz Ferenc. - Budapest: Háttér lap és Könyvkiadó, 1990. - 368. old.

46. Magyarország hadtörténete két kötetben. Szerk.: Liptai Ervin, -Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó – 1985. -238. old.
47. Magyarország története. Szerk.: Romsics Ignác. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007. – 543. old.
48. Marczali Henrik. Egyetemes és hazai történelem. – Budapest: Athenaeum, 1911. -724. o.
49. Marczali Henrik. Mária Terézia 1717–1780. –Budapest: Franklin-Társulat, 1891. – 332. old.
50. Markó Árpád. II. Rákóczi Ferenc háborújának kezdete. (1703. június 16-tól július 15-ig.) Hadtörténelmi Közlemények, 1935/2. szám, 11-17. old.
51. Márki Sándor. II. Rákóczi Ferencz (1676-1735). -Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1907. -395. old.
52. Márki Sándor. II. Rákóczi Ferenc élete. -Budapest: Tinta Könyvkiadó KFT., 2019. -168. old.
53. Niederhauser Emil. Mária Terézia, – Budapest: Pannonica, 2000. -302. old.
54. Niederhauser Emil. Rákóczi és Keleteurópa // Historia. – 2003/3 XXV. kiadás. -73-98. o.
55. Nemere István. Magyarország története. / 989 év krónikája. -Budapest: Anno Kiadó, 2005. -710. old.
56. Németh Andor. Mária Terézia. In.: Szerk.: Fejtő Ferenc. Mai magyarok régi magyarokról. – Budapest: Szép Szó, 215. old.
57. Nógrády Árpád – Pálffy Géza – Velkey Ferenc. Magyar uralkodók. - Debrecen: Tóth Könyvkerekedés és Kiadó KFT., 2014. -102. old.
58. R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. – Budapest: Vaja, 2003. -123. o.
59. Papp Klára – ifj. Barta János. A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek, Kisebbségkutatás, 2003/2. szám [2], 15-23. old.
60. Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás. 1440–1711. – Bp.: Háttér Lap-, és könyvkiadó, 1993. - 368. o.

61. Szekfű Gyula. A magyar állam életrajza. – Budapest: Dick Manó Kiadása, 1917. -240. o.
62. Szilágyi Sándor. A magyar nemzet története. V. kötet, – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. 1897. - 19. old.
63. Ifj. Barta János. A kalapos király emlékezete II. József és Magyarország - Debrecen: Didakt kiadó, 2012
64. Benda Kálmán: A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. Történelmi Szemle, 1965. – 44 old.
65. Kállay István, A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. Századok, 1963 – 112 old.
66. Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939 – 65 old.
67. Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990.
68. Szántay Antal: A II. József-kori kataszteri felmérés Magyarországon. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 407–412.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

II. Rákóczi Ferenc arcképe

Kép forrása:

<https://hu.museum-digital.org/index.php?t=objekt&oges=204836&recordlang=hu&record=>

2. számú melléklet
Károlyi Sándor generális portréja

Kép forrása:

https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:K%C3%A1rolyi_S%C3%A1ndor_kuruc_hadvez%C3%A9r.jpg

3. számú melléklet

III. Károly király portréja

Kép forrása:

[https://hu.wikipedia.org/wiki/III. K%C3%A1roly_magyar_kir%C3%A1ly](https://hu.wikipedia.org/wiki/III._K%C3%A1roly_magyar_kir%C3%A1ly)

y

4. számú melléklet

A Pragmatica Sanctio okirata

De Regia hæreditaria Sacratissimæ Cæsareæ & Regiæ Majestatis Sexûs Fæminei Augustæ Domûs Austriacæ in Sacra Regni Hungariæ Corona, & Partibus eidem ab antiquo annexis continua Successione.

ARTICULUS II.

TAmetsi Sux Sacratissimæ Cæsareæ & Regiæ Majestatis Fideles Status & Ordines Regni Hungariæ, Partiumque eadem annexarum, Vividam & florentem, optimèque constitutam Ætatem, Vires, & Valetudinem conspicientes, Divinæque Benedictioni quàm optimè confisi, Eandem magnis, & gloriosis Sexûs Masculini Successoribus, ad preces quoque Fidelium suorum Statuum, eò sine ad DEUM Ter Optimum fusas, & incessanter fundendas, largissimè benedicendam,

B 2

dam,

8

ARTICULI POSONIENS.

dam, & indefinente Masculorum Hæredum suorum ordine, Fideles Status Regni consolandos fore, vel maximè confiderent; quia verò apprimè etiam perspectum haberent, Reges pariter, & Principes, æquali aliorum Hominum mortalitatis Sorti subiectos esse; maturè proinde & consultò perpendentes, tot & tanta, cum Prædecessorum Sux Sacratissimæ Cæsareæ & Regiæ Majestatis, Divorum olim LEOPOLDI Genitoris, & JOSEPHI Fratris, gloriosissimorum Hungariæ Regum, tum vel maximè propria clementissimè Regnantis Sux Sacratissimæ Cæsareæ & Regiæ Majestatis, pro incremento Boni Patrii publici, provè Fidelium Civium suorum perenni salute, Bello æquè ac Pace exantlata gloriosissima Acta & Facta, dum non modò hæreditarium Regnum hoc suum Hungariæ, Partesque, Regna, & Provincias eidem annexas, in statu per præactos gloriosos Prædecessores suos positum, conservavit, sed occasione etiam novissimi Ottomanici Belli, contra ferventissimos ejusdem impetus, idem animosè tutata, Victoricibus, felicibusque Armis, in annexa eidem Regna & Provincias, cum immortalis sui Nominis gloria, Statuumque & Ordinum, ac privatorum Regni Civium perenni securitate protenderit, ut successivis quibusvis temporibus, ab omnibus externis, & etiam domesticis confusionibus, & periculis præservari, imò in alma, & continua tranquillitate, ac sincera animorum Unione, adversùs omnem Vim etiam Externam felicissimè perennare possit; Quosvis præterea etiam internos Motus, & facillè oriri solita, ipsis Statibus & Ordinibus Regni ab antiquo optimè cognita Interregni mala, sollicitè præcavere cupientes, Majorum suorum laudabilibus Exemplis incitati, volentesque erga Sacratissimam Cæsaream & Regiam Majestatem, Dominum Dominum Eorum Clementissimum, gratos & fideles semet humillimè exhibere, in defectu Sexûs Masculini Sacratissimæ Cæsareæ & Regiæ Majestatis (quem defectum DEUS clementissimè avertere dignetur) Jus hæreditarium succedendi in Hungariæ Regnum & Coronam, ad eandemque Partes pertinentes, Provincias, & Regna, jam Divinò auxiliò recuperata & recuperanda, etiam in Sexum Augustæ Domûs Sux Austriacæ Fæmineum, primò loco

c8

ANNI M. DCC. XXIII.

9

cò quidem ab ætata modò Regnante Sacratissima Cæsarea & Regia Majestate, dein in hujus defectu, à Divo olim JOSEPHO, his quoque deficientibus, ex Lumbis Divi olim LEOPOLDI Imperatorum & Regum Hungariæ Descendentes, Eorundemque legitimos Romano - Catholicos Successores utriusque Sexûs Austriæ Archiduces, juxta stabilitum per Sacratissimam Cæsaream, ac Regiam regnantem Majestatem in aliis quoque suis Regnis & Provinciis hæreditariis, in & extra Germaniam sitis Primogenituræ Ordinem, Jure & Ordine præmissò, indivisibiliter, ac inseparabiliter, invicem, & insimul, ac unà cum Regno Hungariæ, & Partibus, Regnis, & Provinciis eidem annexis, hæreditariè possidendis, regendam & gubernandam transferunt, & memoratam Successionem acceptant, taliterque eandem Successionem Fæmineam, in Augusta Domo Austriaca introductam & agnitam (extensis ad eam nunc pro tunc Articulis 2. & 3. Anni 1687. & pariter 2. & 3. Anni 1715.) juxta Ordinem supraddictum stabilunt, per præactum Fæmineum-Sexum Augustæ Domûs ejusdem præviò modò declaratos Hæredes & Successores utriusque Sexûs Archiduces Austriæ, acceptandam, ratihabendam, & unà cum præmissis, æquè modò præviò per Sacratissimam Cæsaream & Regiam Majestatem clementissimè confirmatis Diplomaticis, aliisque prædeclaratis Statuum & Ordinum Regni, Partiumque, Regnorum, & Provinciarum eadem annexarum Libertatibus & Prærogativis, ad tenorem præcatorum Articulorum, futuris semper temporibus, occasione Coronationis observandam determinant, & nonnisi post omnimodum prædicti Sexûs defectum, avitam & veterem, approbatamque & receptam Consuetudinem, Prærogativamque Statuum & Ordinum, in Electione & Coronatione Regum, locum habituram, referant intelligendam.

C

Jura,

5. számú melléklet
Mária Terézia arcképe

Kép forrása:

https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1ria_Ter%C3%A9zia_magyar_kir%C3%A1lyn%C5%91

6. sz. Melléklet
II József portréja

Kép forrása:

https://hu.wikipedia.org/wiki/II._J%C3%B3zsef_magyar_kir%C3%A1ly